

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYOIRAT — 1977

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ
CSUKÁS ISTVÁN
DEDINSZKY ERIKA
GARAI GÁBOR
HAJNAL ANNA
KÁLNOKY LÁSZLÓ
PÁSKÁNDI GEZA
RÁBA GYÖRGY
VIHAR BÉLA
VERSEI

*

GYERGYAI ALBERTTEL
BESZÉLGET
SZÁVAI NÁNDOR

MARTYN FERENC: ZENÉRŐL
A FESTŐ SZEMÉVEL

MÉSZOLY MIKLÓS:
ÉRINTÉSEK

SÓTÉR ISTVÁN-PORTRÉ

*

BÉLÁDI MIKLÓS:
ESTERHÁZY PÉTERRŐL

CSÜROS MIKLÓS:
KÁLNOKY LÁSZLÓRÓL

SZAKOLCZAY LAJOS:
CSUKÁS ISTVÁN RÓL

10

SZAMUNK SZERZŐI:

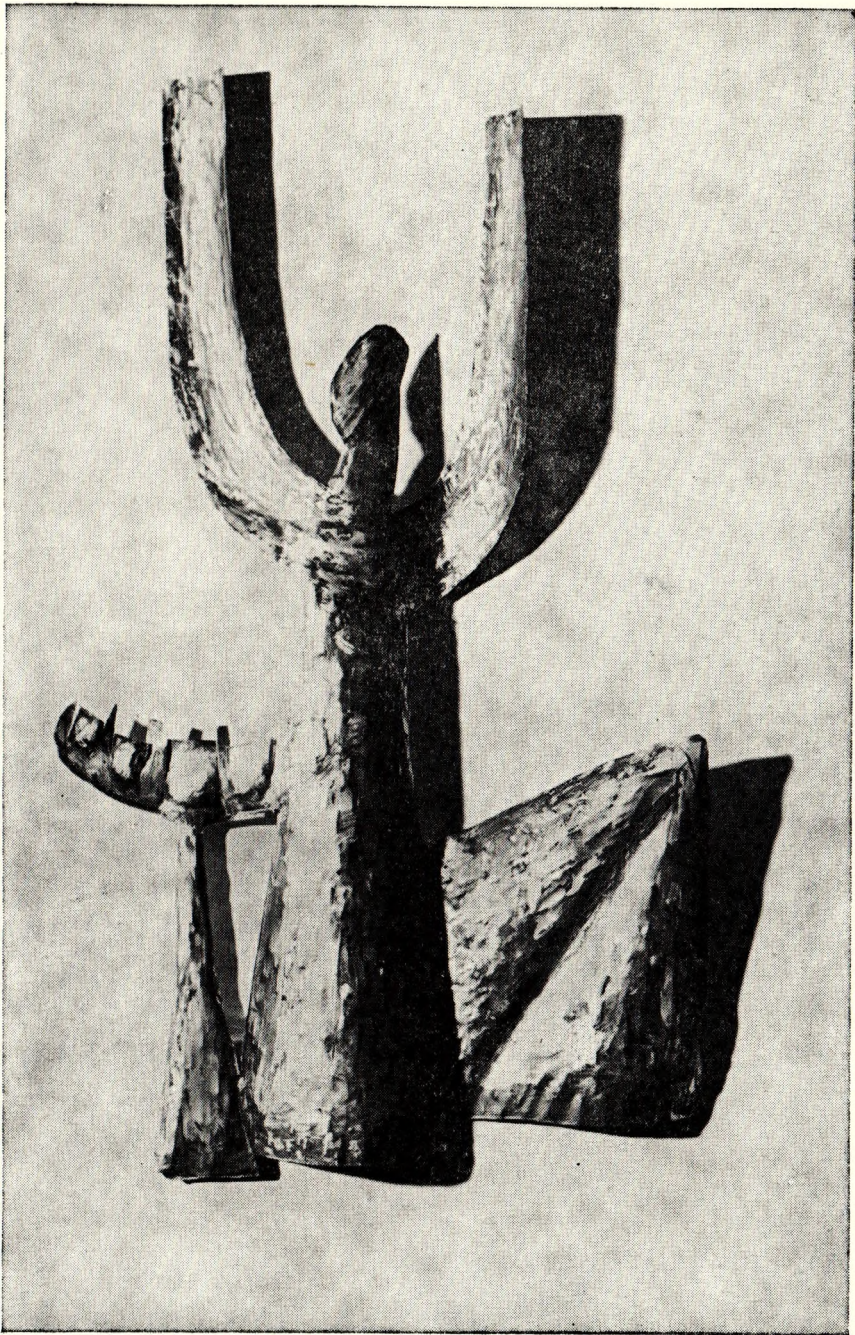
ALBERT ZSUZSA
BÉLADI MIKLÓS
BODRI FERENC
CSORBA GYÖZÖ
CSUKÁS ISTVÁN
CSÖROS MIKLÓS
DEDINSZKY ERIKA
ERDŐDY EDIT
GARAI GÁBOR
GYERGYAI ALBERT
HAJNAL ANNA
HEITLER LÁSZLÓ
KALNOKY LÁSZLÓ
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ
B. KOVÁCS ISTVÁN
MARTYN FERENC
MÉSZOLY MIKLÓS
NEMES GYORGY
NÉMETH G. BÉLA
PÁSKÁNDI GÉZA
PÉK PÁL
POMOGÁTS BÉLA
RÁBA GYORGY
SÓTÉR ISTVÁN
SZAKOLCZAY LAJOS
SZÁVAI NÁNDOR
TUSKÉS TIBOR
VARGA LAJOS MARTON
VIHAR BÉLA
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

BORSOS MIKLÓS
DISKAY LENKE
GELLÉR B. ISTVÁN
MARTYN FERENC
ŐSZE ANDRÁS
TIHANYI LAJOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

1977. OKTÓBER

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ: Győztes marad (vers) - - - - -	867
KÁLNOKY LÁSZLÓ versei - - - - -	868
RÁBA GYÖRGY versei - - - - -	869
GARAI GÁBOR: Ovidius nyárvégi levele Tomiból (vers) -	870

*

MÉSZÖLY MIKLÓS: Érintések - - - - -	871
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ: Kirándulás (elbeszélés) - -	875
CSUKÁS ISTVÁN: Köd (vers) - - - - -	883
PÁSKÁNDI GÉZA: Átkelőhely verebeknek (vers) - - -	885
VIHAR BÉLA versei - - - - -	886
KISS DÉNES: Köreink (elbeszélés) - - - - -	887
NEMES GYÖRGY: Az első halál (elbeszélés) - - - -	896
DEDINSZKY ERIKA versei - - - - -	900
PÉK PÁL: Tükörbe-néző (vers) - - - - -	901
ALBERT ZSUZSA versei - - - - -	902

*

MARTYN FERENC: Zenéről a festő szemével - - - - -	903
HEITLER LÁSZLÓ: A műgyűjtő alkotása - - - - -	907
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle - - - - -	910
HAJNAL ANNA: Legkezdetől növekvő (vers) - - -	914

*

Irodalomtudósaink fóruma

GYERGYAI ALBERTTEL beszélget SZÁVAI NÁNDOR - -	915
--	-----

*

SÓTÉR ISTVÁN-portré (Beszélgetőtárs: Németh G. Béla) -	921
--	-----

*

CSÜRÖS MIKLÓS: Kálnoky László: Farsang utóján – –	933
SZAKOLCZAY LAJOS: Csukás István toronyszobája – –	938
POMOGÁTS BÉLA: Regény a Kollégiumról (<i>Sötét István: Fellegjárás</i>) – – – – –	944
BÉLÁDI MIKLÓS: Esterházy Péter novellái – – – – –	947
ERDŐDY EDIT: Tandori Dezső: Itt éjszaka koalák járnak	949
VARGA LAJOS MÁRTON: Asperján György: Vetközzünk meztelenre! – – – – –	951
ZENTAI MÁRIA: Bihari Sándor: Lélegzet – – – – –	954
TÜSKÉS TIBOR: Pék Pál: Rapszódia a reményről – – –	955
B. KOVÁCS ISTVÁN: Add tovább! – – – – –	957
DÉRY TIBOR – – – – –	960

K É P E K

GELLÉR B. ISTVÁN rajzai – – – –	882, 884, 909, 959
---------------------------------	--------------------

M ű m e l l é k l e t e n

1. MARTYN FERENC: Ady IX.
(*Nádor Katalin fotója*)
3. TIHANYI LAJOS: Grósz Andor (1915)
4. BORSOS MIKLÓS: Fekvő nő (1948)
(*Dévényi Iván gyűjteményéből*)

A b o r í t ó n

1. MARTYN FERENC: Ady VI.
(*Nádor Katalin fotója*)
2. ÓSZE ANDRÁS: Gilgames és Enkidu (1970)
3. ÓSZE ANDRÁS: A költő (1966)
4. DISKAY LENKE rajza

J E L E N K O R

I R O D A L M I É S M ű V É S Z E T I F O L Y Ó I R A T

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72, Ft.

77-4168 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Győztes marad

Az élő Adynak

*Kitépett szív még-élete
kivágott agy még-élete:
torró hideg fényes fakó
üvöltő kéjjel-nyögdelő
erőtlen csuklással siró
vagy már a jajig sem jutó
jelekre is megrezdülő
mikor nincs nem fontos a szem
mikor nincs nem fontos a fül
mikor nincs nem fontos a bőr
mikor nincs nem fontos az íny
mikor közvetlen a világ
mikor közvetlen éri a
kitépett szív még-életét
kivágott agy még-életét
mikor fáj ezerszeresen
szív és agy ezerszeresen
fáj fellog ezerszeresen
eleven idegvégeket
horzsol az eszme és anyag
eleven idegvégeken
tódul be élesen a fény
és szívvé aggyá lesz legott
és gyászol ordít fedd becéz
kegyetlen és kegyeskedő
idill-takarós iszonyat
máig tűzoszlop-szív meg agy
titkokat egeket nyitó
melegítő és perzselő
láttató s vakká égető*

*kitépett szív még-élete
kitépett agy még-élete
életnél ezerszeresebb
lányok s ifjak szíveiben
s kölykök aggok szíveiben
Ady Endre megvédetik
Ady Endre győztes marad
triumfusai ellen is*

Régi történet

*Elhallgatott a zene. A teremben
egy csillár terjegette karjait,
mint hogyha áldást osztogatna,
s csatakos lényeit kínálta.
De ők hátat fordítottak, kimentek,
és ültek a szálloda folyosóján,
átnyirkosodott kabátok tövében,
míg tigrismancsát fektette közéjük
a hallgatás. Álmatlanságtól sárga volt
a fiú arca. A lány szájszélén a rúzs elkenődött
kint a hajnal gőzfürdője gomolygott,
mint egy kivégzés reggelén.*

Villámfényben

*Villámfényben álló alak.
Szemében a megvetés jégverése,
ajkán ki nem mondott ítélet.
Indulatos mozdulata
jelzi csak, hogy mind bűnösök vagyunk.
A következő villanáskor
nincs már sehol, nem küld megérdemelt helyünkre.*

S mi gyanútlanul hentergünk a porban.

A mutatvány

*Meghajlok, pedig úgyse lát
e pillanatban eleven lény.
Szorítom sorsom fonalát,
talpam alatt képzelt emelvény.*

*Szememben bémész öntudat.
Bódult vagyok és elfogódott.
Fák fordítják el arcukat,
mikor meggyújtom a kanócot.*

*Halk robbanás . . . Holthalovány
szeme bámul az ablakoknak,
míg fenn az égen koponyám
csontszilánkjai felragyognak.*

Közbeszólások Hérakleitoszba

*Minden reggel egy-egy téli rakpart
 befüggönyözött ablakok előtt
 elaggott mosónő a szél
 újságcsutakkal sikálja a kockaköveket
 hátha ez az a nap
 a szín benépesül
 tűzből víz támad vízből föld cseperedik
 álmodó zsarátnoka ocsúdó föllobbanása
 lentet a dajka tenger
 a nöstény tenger elnyel
 minden élő a más halálát éli
 tűzd oda a hold melltűjét
 előtte épp úgy oson el
 körbejár visszajut az a kártya
 ne mérickskæld a látvány mértanát
 nem láthatod amit látsz
 lejtő csöndjével kapaszkodj tetőre
 főntebb hittel araszolj lefelé
 benned száz nemzedék nem leli határát
 a rejtekező jobb a láthatónál
 a hallás is rossz tanú
 halnak iható embernek ihatatlan
 tudatlan a mindentudó
 a változás az egyetlen állandó
 alvó énem semmi-létei közt
 pallókon kerestem önmagam*

Idén

*Hajnalban látatlan víg szava szól
 hol dalol bujdokol
 tölgyön jegenyén
 bükkön juharon
 hol rejtheti fészke hol
 megadja-e újra idén
 megpillantanom
 a szőkerigó
 begyében a bujtogató
 aki tudja mi a jó
 a dal amit ma elveszíték
 zsákmányleső fürge tekintet
 legyenek újra kíváncsi
 lélek megint följazva várni*

Koccanások

*Koccanásokat gyűjtöttem
valahol gyűltem valamihez
lehetővé a lehetetlen
helyettem is a volt neszez
álpadláson hol nem tiporhat
lábravalóhoz tartozó
test szépapák rézfuvójában
századokat alvó trombitaszó
miről nem tudni csatajelre
tűzmondásra lesz bufogása jó*

G A R A I G Á B O R

Ovidius nyárvégi levele Tomiból

*Allok a nyárvég hűvösödő szelében.
Fölcseperedtek már a fecske-fiókák,
vándorútra gyakorlatoznak az égen.
A Pontuson ólmos tellegek árnya ül,
megduzzad a láthatár fekete sávja
az émélygő vizen; csak partköznelben
szegi só-féhér tajték a gyászba-borult
ár tépett peremét; úgy nézem a tengert,
mintha szemem tán elláthatna a túlpart
kolhiszi leánderéig, s mintha onnan
várnám jöttödöt, egyre Napkeletről...
Pedig te most szelidebb vizen hajózol,
Délnyugat öbleiben pihen vitorlád,
az Appeninek fölfogják a vihart ott;
melled a nap fullánkjinak kitérod,
s míg szemed is behunyod, tudom, átcikázik
rajtad a villám, perzsel egy eszeveszett csók
fojtott nyári hevéből föllobogó láng;
és hogy föl ne sikolts vijjogva, az öklöd
rágod – a véred kiserken; csak bezárult
tested dermed: az önkívület parázslón
lúktető véráramait nekem őrzöd
bűvös öled menedékén, Claudia, drága.*

Érintések

Rövid jelentés azoknak, akik túlélnek engem:

(1977. jún. 11., este fél 11, Kisoroszi)

A kutya, amelyik most ugat az erdő aljában, megéri a holnapot?

Kitartott fénykarika a szemközti ház cserépfedelén. Azonosíthatatlan fényforrás (legalább is számomra). Mire kisietek az utcára, hogy jobban körülnézzek, már a fénykarika is eltűnik. Bordáéké a ház, két kutyájuk veszetül ugatja a holdat. Borda bácsi pár hete halt meg. A rózsafánk egyik ága karistolja a házuk hátfalát; Borda néni másnap megkér, hogy vágjam le, egész éjszaka hallja. „Hallom, hogy kapirgál a falon”.

Három perc alatt öt remekmű pillét pusztítottam el, mert zavartak, idegesítettek. (Hogy fognak mégis élni egy pillanatra, ha mondjuk, ötven év múlva, véletlenül olvassátok ezt!)

*

Egy fecskepár örjőng szelíden-meghatóan a veranda eresze alatt. Van itt már két fészek, üres, de az nem kell nekik. Megszálottként építenek egy harmadikat. Először a ruhaszáritón ülnek és cseverésznek; feltételezem, hogy a nyálat cseverészik ilyenkor össze (ahogy mi is termeljük, különböző szájfintorokkal) – aztán suttu, kis idő múlva apró ragacsgombóccal térnek vissza, a csőrük közt forgatják. Közben el-elröppennek, még mindig a gombóccal, és csak jó negyedóra múlva repülnek fel az eresz deszkalapjához, ahol a mű készül. A gombóc odaragasztása váratlanul rövid ideig tart, alig másfél perc. Vagy nem dolgoznak elég gondosan?! A készülő fészek alatt, a téglán, már söpörni lehet a lepergett, kemény gubacsokat. S mintha fönt a deszkán is eluralkodna a hanyagság és szeleverdiség: majdnem harminc centiméter hosszan egy-egy magányos sárgombóc, össze-vissza, elég messze egymástól. Rögtönzés? Próbálkozás? Hely keresés? Igaz, némelyik gombócot úgy ahogy megpúpozzák, de aztán hagyják azt is. Elégedetlenül nézem ezt a kapkodást. Végül mégis kialakul valami sejthető pont, ahol a fészek végleges alapkövetételére sor kerülhet. Este villanylámpával nézem. Rendben. A deszkán – ahol egyik „pont” se jobb, se kedvezőbb a többinél – mégis csak kijelölődött az az egy, a mégis csak egyetlen, ahová a fészeknek kerülni kell. S máshová nem – reménytelen minden rábeszélés. És ott már csakugyan tornyosodnak a sárgombócok. De hol tartok én?

*

Olvasom, hogy Kerr, a megvesztegethetetlen, hosszú éveken keresztül úgy írta a színházi kritikáit, hogy soha egy színészt, rendezőt nem ismert személyesen. Még azt se tudták, ott van-e a színházban vagy nincs, úgy őrizte az inkognitóját. Ez tetszik nekem. – De ugyanígy az is, hogy a XIV–XV. században, Japánban, a költők öt-hat álnéven írták a verseiket, s halálukig nem igyekeztek leleplezni magukat. Hagyták a filológusokra. Micsoda belső, személyes, templomi csendje lehet egy így létrehozott műnek! – Él a Hawjanka

lejtőjén egy virág, nyílik, elszárad, soha senki nem látja; pontosabban, egyebet se látunk, csak azt, jobb pillanatainkban.

*

Mea culpa: ennyire élesen még sose villant rá a szemem, gondolatom: *egy-ügyű*. Pontos, érzékletes, láttatva-gondolható. Nem *két*, hanem *egy* ügyű. Az, ami. Másképp ki se lehetne fejezni, jobban. Gyönyörű.

*

Meteorológia. A gépben a papír. Vár. Pokoli. Tiszta, hibátlan ég, bármit felvesz. *Meghasadni* nem akar.

*

Megint a fecskék. Sokáig azt hittem, a vibrékonyságuk miatt nem tudok tartósabban kapcsolatba lépni velük – csak mint a surranás, megérintenek, súrolnak, szüntelenül itt vannak, ott vannak a közelemben, mégis megejtően és megfoghatatlanul másutt – egy másik dimenzió idesurrant-villant, test-szerű árnyékai. – De mégsem: fejük fekete tollazata úgy összemosódik a szemük sötétjével, hogy a „pillantásukkal” nem tudok kapcsolatba lépni. Innét a bizonytalan érzés, ami a láttukra mindig elfog.

*

Csak emlékből lesz felfoghatóvá a valóság; az teszi valószínűvé. Önmagában a valóság? Önmagában az emlék? Igyekszem kiegyezni magammal: ingázva valóság és emlék között, az ingázás közben, halálbizonyos, hogy valószínűleg vagyok.

*

Lukács totalitás-konceptiójában mintha egy apostata őrizné meg és értelmezné újra, amit ontikus és metafizikai motivációiban megtagadott. Nem kevesebbet kíván a művészettől, hogy „reális” lehessen, mint azt, amit a teológia és katekizmus tétélez a végső, a „totális realitásról”. Ami az ő szóhasználatában dekadencia, az a másik szóhasználatában eretnekség. Az ún. nagyrealizmusban a *kinyilatkoztatásszerű* (ilyen igényű) totalitás gyümölcsét, eredményét becsüli. Valamiféle monopolizált objektivitásra alapozott monopolizált realizmust. Az erre épülő esztétika szigora sem lehet más, mint „religiózus”.

*

Álom, közvetlenül ébredés előtt: egy hatalmas fa repedésében, szinte hanyaként; mint egy gigantikus tordai vagy colorádói hasadékban. Bolyongás a világfában. – Nyugodt, békés vagyok; és múlandó. De megfoghatatlan ez a múlandóság. Túl-rettegünk mindent.

*

Halál – félni akkor kellene (lehetne) tőle, ha tudnám, mi az. Amiről tudom, hogy micsoda (nekem legalább is) numinózusabb az alternatíváiban. Éppen az ismeretségével kelt gyanút, s egyben bizalmatlanságot, hogy ti. valójában más, mint amit mutat. Ismert – tehát emberibb, emberibben átfogható. A félelem legalsó rétege pedig mindig emberi tapasztalat és üledék. Az ismeretlennel szemben viszont: házárd kíváncsiság. Olyan erős és kihívó, hogy utána-mellette jöhet csak szóba a félelem. (Mert szóba jön – természetesen.)

*

Üvegfal mögött a szeretet. És tele légypiszokkal az üveg.

*

Unalmasak ezek az eklekticizmus körüli viták. Eklektikus. Ugyan, mi nem az? Minek nincs „bibliográfiája”?? A rangunk: *ahogyan* megismételünk.

*

Jegyzetítés... – Addig rendezgetni a lakást, amíg belefáradunk lakni benne? – Fontos „tartalmaid” a rögtönzés álarcában buknak ki; s hidd el nekik, hogy kegyelmi rögtönzések, így nagyobb bizalommal lehet elviselni az üres napokat. Miféle mesterség ez? Az állványzat totális felöltöztetése, totális lemeztelenítése. Két azonos-más pólus, ösztönök, nosztalgia, valóság. Szüntelen indulat, hogy életre gyilkold magad. Szakadj meg. Bele. Tőle. De főképp: érte.

*

Mariska néni hirtelen lefogyott az utolsó hetekben. Halkabb, tűnődőbb, mint eddig. Vénasszony barátnőivel is úgy beszélget, mint aki nincs jelen egészen. Beszélgetés közben hirtelen elnéz, s valami mikro-történés ragadja meg a figyelmét: egy ág rezzenése, madár-rebbenés, egy fődő megcsusszánása a konyhapolcon. Délután kilép a verandára, tétován megáll, a nap süti az arcát. Kérdezem, hogyan érzi magát. „Hát, csak, csak...” mosolyodik el. Kislányos a mosolya, s ez az árulkodó. Idős asszonyok arcán gyakran jelenik meg tűnődő-kislányos mosoly, mikor a halál már nincs messze. S ez most annyira *ilyen* volt, hogy muszáj lejegyeznem, dátummal. Pedig zavar is, hogy lejegyzem, s még magam előtt is titkolnám – kísérlet-íz zavar. S hogy tulajdonképpen az is. Vivisectio – csak éppen paragrafus nincs rá. Ha akarom, ha nem, *várakozom*.

*

Az átmeneti járja körbe a véglegest; és mindig körbejárja; és egyedül erről lehet csak szó. Ezért fontos, hogy állításaink megfeleljenek annak az igénynek, hogy az alkalmi-véglegesség mértékét megüssék.

*

Ma dőlt el. Más az utcáról felszüremlő zajok visszhangja, tónusa, egyszerűre élesebb és tompább. Akár csak a színek. Elakadt tevékenység. Rakosgatások napja. Utazás-előtti hangulat, s mégis lehorgonyzottabban, mint máskor. Hangsúlytalan ünnepe egy tartós döntésnek. Reflex: bezárni az ajtókat; helyére tenni. A tárgyak múzeumi elhagyatottsága. Egy most már soha meg nem kezdődő megnyitó előérzete. Hosszan az ablak mellett, a függöny mögött. A szoba ürt, teret készít elő, amit majd meg kell tölteni téli meleggel. Kilakoltattak, elszállítottak – csak éppen pontosan nem lehet tudni, hogy kit vagy mit.

*

Túl nagy biztonságérzettel kezdődött a nap. Tanács, még időben: *vigyázzatlanul*, hogy érvényesülhessen a legrejtettebb.

*

Napos kiskacsák a markomban. Nemcsak látom; fogom, érzékelem is a sárgát, a színt. Magát a színt. – Fekete macska a fűben. Extravagancia. Nonkonformizmus. Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy magányosabbak a többi macskánál.

*

Előrehaladott állomás, mikor már lehetséges hátat fordítani egy olyan komolyságnak, amibe belerokkantunk, de megszereztük vele az egészséghez, s az iróniához való jogot...

*

Egy gyermek szeme; kis pauza, erőgyűjtés, hogy megbocsáthassak magamnak.

*

„Ajánlat – nézzétek, mérjétek halálom után, hogyan, mennyit nő a hajam, körömöm. Kis együttlét még a *party* után; elbambulva, elnémulva, de mégis együtt, a *tünetekkel*. *Hajnali* piszkos-szürkébe bomlik át az élethossznyi mégis-szép éjszaka. Csikk, bor, füst. Ételmaradék. Dermedt szag. Csata-tér asztal, szoba. S ti is borostásan! És a kelleténél hosszabb körmök! Aztán annyi se. Salut!”

*

Félig földbe nyomott gumibaba a szemközti ágyásban. Fehér volt, de már nem is emlékszik rá; a gumi repedezik. Az arcán gumó-zuzmó-gomba mosoly. Archaikus. Egy nap, ha ilyen élettelen-élő lény-torzók nőnének a földből! – elvetélt elvetett rögeszméink, indulataink, vágyaink hordozói. Ha a föld „részt venne” bennünk – így is. Képzeljünk el poklot-édent így – egy ilyen naturában bolyongani az örökkévalóságig . . .

*

Odaát, a marosi Duna-oldalon, erősen sárgás fény éjszaka kettőkor (nem műfény) – magas, mint a föllobogó tábortűz, az alakja azonban nem változik, nem zsugorodik, nem nő. Teljesen mozdulatlan. Mögötte ház-kontúr, a szobában halvány villanyfény. Egyszerűen eldönthetetlen, hogy mi a csuda ez a fénylő sárgaság. Ilyen apró esztelenségek-rejtelmek annyira tudnak izgatni, hogy legszívesebben azonnal csónakba ülnék, ellenőrizném . . . – Hilaryt faggatták egyszer az újságírók, hogy mi vitte rá a Himalája megmászására. *Mert ott állt*, mondta kis gondolkodás után; és ezt mindjárt köbe is kellene vésni.

*

Nem kedvelem a harangszót nappal (különösen délelőtt); de mért kedvelem jobban este, alkonyatkor? Milyen gyermekkori emlék? Mit rögzít, aminek a tartalma elveszett? Valamiképpen összefüggés a halállal. Tulajdonképpen alkonyatkor kéne; legalább is megkezdeni; a természet ritmusához alkalmazkodva.

*

Szeretem a fákat, nem is annyira az erdőt, mint inkább egy fát, néhány fát együtt. Ős-helyzet, ős-sors. *Faság*. Így és itt indokolt felvetni minden végső kérdést. „Mit csinálsz? Mit tudsz, azon kívül, hogy vagy?” Egy erdő már összemeséli a válaszokat; absztrahálódik a személyes csodám, ha ugyan nem önelveszejtésbe torkollik a rám pazarolt egyéni. Kimosott gyökerekkel, de valahogy mégis, akárhogyan is – lenni *egy* fának. „Mit tudom én! Totálisan vagyok. Ez nem elég? Nem mozdulok. Adom a mintát, a példát, hogy a mozdulatlanságon túl van a mozgás gyermekjátékain. Azaz, magamba sűríttem minden lehető elmozdulást. Bennem oltják ki egymást, hogy hozzám viszonyítva tudjátok, mi ez, mi az. Csak a termésem rohad, a példám nem.”

*

Kirándulás

Pák megállt a dombtetőn. Előtte a lágyan kanyargó vonalak, mint megannyi. Mögötte zöld suhogás. Micsoda csönd. Lekanyarította, kiterítette a hátizsákját. Falatozáshoz látott. S talán egy mókust is. Barna csomó, ott kuporgott előtte a fűben. Pák elgyönyörködve nézte-nézte, aztán, mint akibe villám hasít, odébb vitte az elemózsiját. A mókus nem mozdult a pázsiton.

– Tán nem is mókus – vélte Pák, s jót kanyarította.

Tudta, ma beszélnie kell vele. Történjék bármi. Szétnézett. Az aljban, zárt, fegyelmezett sorban közeledtek. Milyen békés, gondolta Pák. S ő is ott van közöttük. Most itt fent, de ott. Közéjük tartozik.

– Pere puttya – mosolygott Pák, és eltűnődött.

Hogy is kezdődött? A hivatal, mint minden reggel. Az asztalok mögött percegés, izzó munka. Mi volt más mégis aznap reggel? A fűrészporos láda ott bólogatott, mint máskor is, az ajtó mögött. A szakácsok, mint mindig, jókor reggel odatették főni. A fal mellett az aznap kiosztásra kerülő ceruzák sorakoztak. Semmi, de semmi nem vetítette előre...

– Pere puttya – csapott a bokájára Pák, és eltűnődött.

Csak a portás arca, igen, a portás arca. Ahogy odahajolt, elővette a zsebéből a lázmérőt. Igen, a portás arca.

– Kirándulás lesz – mondta indulóban; majd visszatért; szeretett elábrándozni a kapuban. Le-letette, fölvette, vissza-visszanézett. Pák értette. A portás nem. Aztán elnyújtotta, mintha a füléből beszélt volna (Pák egy pillanatig tisztán látta; vagy csak érzékei játszottak volna vele?; de nem, tisztán látta), megismételte.

– Kirándulás lesz. Perde móbile.

Erre igen büszke volt a portás. Erre és az unokáira. (Néha behozta egyiket-másikat, ott gurigáztak a kis lurkók napestig. Zsolozsmai nem haragudott. Tudta mindenki. Zsolozsmai nem az az ember. Egyszerűen nem tudott. S a kis lurkók csak gurigáztak, lacskóztak napestig). A portás háborús élményeit mesélgette. Ilyenkor csönd lett, némán figyelt valamennyi (csak a kis lurkók gurigáztak, lacskóztak napestig).

Páknak készen állt a terve. Csak egy szavába került volna, és elmondja; de ő hallgatott.

– El kell menni? – kérdezte még a portás.

– Mindnyájunknak el kell menni – mondta Pák, és elment.

A portás egy bizonytalanságban nézett utána (csak a kis lurkók gurigáztak napestig). Aztán erőt vett magán, kiemelte a kis Petit a repedésből. Magasra emelte a gyereket, egészen a szájához tartotta, s így mondta, mintegy neki:

– Nagypapának el kell menni. Nagypapa elmegy, s ha visszajön, nyulacskát, madárlátta mezeiegeret hoz nektek. – Ezt mondta a portás (Pák még látta), és kicsordult a szeméből a könny.

Így kezdődött. Semmi különös nem volt, nem jelezte semmi. Talán csak

a felhők úsztak az égen, néhány esőcsepp is lehullott; Juliska fölnézett – látni lehetett benne? – nem, nem lehetett látni! – s a portás kisunokái gurigáztak, lacskóztak napestig.

– Igen, így. Pere puttya – tört ki Pákból az elfojtott feszültség, míg a dombtetőn ülve nézte az aljban közeledő kirándulókat. Zsolozsmai is közöttük van. Beszélni fog veled. – De miről? – hasított bele Pákba a fölismerés, és üres tekintettel meredt a fűben lapuló barna mókusra. – Mindegy, beszélnem kell, akármiről.

Aztán az események követték egymást. Brebódán bácsi boldog volt. A vén hivatalsegéd. Sokat mesélhetne. De ő csak derűsen ingatta nagy busa mellet, és ezt mondta:

– Otthon meg csip-csip-csókát játszanak az ember fején...

Páknak a legapróbb részlet is elkerülte a figyelmét. A portás, Juliska, Lajos bácsi... Az egészben volt valami a jól megszokottból, és mégis...

– Átalakulások veszik kezdetüket – kiáltott belépve Baumann, s letette a félig kész kötést.

Pák nem szerette Baumannt, de megfigyelte, hogy mindenkinek megáll egy pillanatra a kezében. Juliskának az ölébe csúszott. Miért meredt oda Baumann? S egyáltalán... Pák lázasan gondolkozott.

– El kell menni? – kérdezte Bereniszné Bende Rozália.

– Elmegyünk, jó lesz – kiáltotta lelkesen Baumann.

– Otthon meg csip-csip-csókát játszanak az ember fején – fűzte hozzá Brebódán bácsi, és derűsen ingatta.

– És be kell fizetni?

– Be kell, de nem kötelező. Adjátok ide nekem a pénzt, én majd befizetem – mondta Baumann. – Semmi sem kötelező. De gondoljatok csak bele, kinek jó?

– Nekünk? – tétovázott Juliska, s hogy egészen a bokájára csúszott, visszaigazította.

– Nekünk – folytatta Baumann (Pák megfigyelte, hogy az ezüstös szőrshál a szájasarkában zöldbe megy át). – Mert hogyan is élünk?! Egészségtelenül. Csak ülünk, ülünk. Semmi testmozgás, élet, játék...

– Csak a kis lurkók gurigáznak napestig – jegyezte meg Brebódán Lajos, és megfontolt léptekkel lement a pincébe.

Miért épp engem küldtek előrsbe, füstölgött magában Pák, és a rezzenetlen mókusra nézett. Milyen furcsa szaga van egy ilyen kis, barna állatnak a smaragzöld fűben, kalandozott el, de gyorsan visszatért. Így kezdődött. És most az aljban közelednek. Hozzák a felszerelést. Pák bekattintotta csillogos bicskáját. Felállt. A barna mókus a farkát sem billentette. Feszültség ülte meg a tájat. A fák mintha a földből nőttek volna ki, az ágakon húsos levelek fityegtek. Itt-ott egy-egy szárcsa iramlott át a fenyőgallyak árnyékában. Csobbanás hallatszott. Pák elővette a messzilátóját (Matild ajándéka, sokáig törölgette selyemzsebkendőjével, míg átnyújtotta; mintha mondani akart volna valamit, de a könnyek elfátyolosították a homlokát), és az aljban kanyargó kirándulócsapatra irányította. Pák jól látta az élen menetelő Zsolozsmait. A sort Zoltika és Zsóka zárta. Brebódán bácsi a céltáblákat vitte. Őles vállán keresztlécek ingadoztak. Baljában tűzhely, a szalonnasütéshez. Jobbjában gáztűzhely, a hamvasztáshoz.

– Mindenre gondoltak – vélte Pák, s szorongása elillant. Előrelépett.

Rátaposott a mókusra. – Furcsa szaga van – állapította meg. Aztán eszébe jutottak Zsolozsmai szavai az indulásnál, és hirtelen úgy érezte, sietnie kell.

– Bárkinek bármire szüksége van, forduljon hozzám – kezdte Zsolozsmai, és valóban, szorosabbra fogta a két hatalmas szelindek pórázát. – Ettől a pillanattól fogva megszűnik a főnök és beosztott, az alá-fölé-mellé rendelt-ségi koeficiens. Kirándulunk. Megértettétek?! Játsszunk?! Világos?! Jól érezzük magunkat együtt. Ez legyen a csillag. Megint lecsúszott, Juliska, húzd fel!

– Lejár – mondta Juliska, és visszaigazította. – Tág a gumija.

– Tág természet nyílik meg előttünk a mai napon – folytatta Zsolozsmai. – Én többet nem vagyok vezető.

Aztán a sor elejére állt, és elindultak. Mindenki az alkalmhoz öltözött. Sokan gratuláltak Brebódán bácsi tiri nadrágijához. Baumann horgászkesz-séget is hozott. A lányok egyforma izléses zöld hárászkenőt, harangnadrágot, egyforma, mélyen kivágott rózsaszínű cipellőt öltöttek. A tüt, cérnát a paszpolba tűzték. Bereniszné Bende Rozália hattyúprémes síruhában jelent meg a találkahelyen. Pák úgy érezte, hogy Zsolozsmai egy pillanatra angora-nyúllá változik. Megrázta a fejét. Bereniszné Bende Rozália elpirult, csak Brebódán bácsi csóválta derűsen:

– Otthon meg csip-csip-csókát játszanak az ember fején.

– Láttad Zoltikát és Zsókát? – lépett Pákhoz Baumann.

– Láttam.

– Akkor biztos láttad.

– Nem láttam semmit.

– Hát csak figyelj – mondta Baumann és felvonta a sátorlapot. – Indulj előre. Foglald el megfigyelőállást azon az emelkedésen. Bárkány kaloda. Na menj már. És tartsd nyitva a szemed.

– Miért?

– Hátha jön az ellenség.

– Miféle ellenség.

– Te csak ne törődj semmivel. Zsolozsmai mondta. Az ellenség.

– Nem kirándulni megyünk? – csodálkozott Pák, és bekattintotta csillagos bicskáját. – Pere puttya – tette még hozzá.

– Kirándulni megyünk. De nem alszik.

– Kicsoda?

– Az ellenség!

– Ahá!

– Szóval: =.

– És nem: +?

– Zsolozsmai azt mondta: &.

– Nem kellene fontolóra venni: %?

– Egyszer s mindenkorra megmondtuk: §... Miért nem válaszolsz?

– Nincs több ilyen jel az írógépen.

– Jól van na. Na menj. Aztán nyisd ki.

Baumann beleolvadt a kirándulók nyüzsgő. Pák csak állt. Nem értette. Gondolta teljesíti, majd csak megérti valahogy. S ahogy ott állt az eltaposott barna mókus mellett, jéggé dermedt benne az elhatározás: meg fogja kérdezni Zsolozsmaitól. Lenézett. A kirándulók megtorpantak. Mi történt? Persze, Brebódán bácsi esett össze a felszerelés súlya alatt. Míg az öreg összeszedte magát, a fiatalok kifújták magukat. Bereniszné Bende Rozália

virágot szedett. Aztán segítettek visszarakni Brebódán bácsi hátára a rakományt: céltáblákat, lőréseket, acélhálót, s egy egészen apró kis szélmalomot. (Hozzuk csak el, mondta volt Baumann, ki tudja, mire lesz még jó.) A portás unokái, a kis lurkók meg csak gurigáztak, lacsizóztak napestig.

– Beszélnem kell velem, meg kell kérdezni, mire való ez az egész – mondta halkán Pák, és az eltaposott mókust nézte –, fura illata van. Lehet, hogy nem is mókus? Lehet, hogy . . .

Nem fejezhette be. Megzördült a haraszt. És ha tényleg az ellenség, hasított Pákba. Lassan tolta előre az egyik szemét. Semmi sem mozdult. A közeli veteményeskertből ide hallatszott a taposómalom ordítása. Pák megnyugodott, ismerte még gyerekkorából. Méghogy az ellenség, tört ki idegesen. És hátha mégis az ellenség, szállt magába. Kicsit megütötte magát.

A zöldellő tisztáson csatlakozott. Zsolozsmai körbehordozta. Az övét semmivel sem kerülhette el. Ki-ki. Brebódán bácsi elnyúlt az árnyékban. Még nem jutott hozzá. De aztán magához tért, és derűsen fordult a fölébe hajló Baumannhoz:

– Be jó itt . . . Otthon meg csip-csip-csókát játszanak az ember fején.

Ilyen volt. Ilyenek voltak valamennyien. Tenyere kifordult, szeme is.

– Hát csak a napra, Lajos bácsi, a napra. Klorofil asszimiláció – veregette meg Zsolozsmai, de közben a távolba, a jövőbe tekintett. Csak úgy csillogott. Érezte, hogy lépést tett. Teleszívta. Valami fura, jellegzetes illatot érzett. Pák érkezett a dombról.

– Nos? – mintha ezt fejezte volna ki Zsolozsmai szúrósan.

– Nem értem, de épp . . .

– Épp arról van szó. Mondj el részletesen mindent – mondta Zsolozsmai, és úgy tett, mintha szalonnát sütne.

– Csak egy mókust láttam – adta meg magát Pák –, de eltapostam.

– És az ellenség? – szólt közbe Baumann, és úgy tett, mint aki érzelmes népdalokat énekel. – A patvarban!

– Csak egy mókust . . . Pere puttya! Tessék.

És fölmutatta. A két férfi érett megfontolással. A többiek szétszéledtek. Rözsét hegyeztek, fölállították a nehézségeket, legyőzték. Juliska visszaigazította. Bereniszné Bendő Rozália csiperkegombát szedett. Az andalító csöndben csak Brebódán bácsi derűs hörgése hallatszott: „Otthon meg csip-csip-csókát játszanak az ember fején . . .”.

– Nem látom – mondta éretten Zsolozsmai.

– Én sem – vont a föl Baumann.

– Csak ezt találtam – mondta félénken Pák.

– Azt hiszem, be kell avassuk – suttozta Zsolozsmai, és úgy tett, mint aki kenyeret pirít.

– Ezt, azt hiszem, nem kerülhetjük el – fogta vissza Baumann, és mint ha levetette volna az ingét.

– Ez hasznos – mondta Zsolozsmai és fölzaladt a homlokára –, de nem érhetjük be ennyivel. Minden szemünket nyitva kell tartásuk, ahogy a nép tartja. Nyitva. Összekapcsoljuk. Érted?

– Értem – mondta Pák. De nem értette.

– Béke van – mondta Zsolozsmai, s hogy odanéztek, úgy tett, mint aki lepkehálóval körbeszaladja a tisztást. – Béke poraira. De mi nem tehetjük ölbe. Az utolsó cseppig ki kell élezni. Rendületlenül.

– Ó, magyar – vont a föl Baumann.

– Máriasiralom – tette hozzá Pák, hogy ő is mondjon valamit.

– Látom, kezded érteni – ömlött el Zsolozsmai. – Rád is hárul. Acélossá, szívóssá, ruganyossá, vidámmá kell. De játékosan, vidám szórakozás közegette. És óvatosan, hátha lesnek – s vidáman szórakozni kezdett, majd folytatta. – Föntről egészen leig. Kezdetnek ez a mókus is megteszi. De ez még csak a kezdet, sokkal nagyobbak hárulnak. Most menj, és – nem győzöm eléggé – tartsd nyitva.

Pák kétségbeesetten kinyitotta a száját, de Zsolozsmai, minthacsak erre várt volna, sípot tett bele, és jelentőségteljesen a bokor felé intett.

– Arra? – sipolta Pák.

– Arra is, mindenfelé – fojtotta le Baumann, és úgy tett, mintha beleapritaná a bográcsba. – A patvarban!

– Arra jobb?

– Te döntöd el – biztatólag Zsolozsmai, és zajosan elvegyült a kirándulók tarka sokadalmában.

Pák elgondolkozva lépett a bokorba. A smaragzöld pázsiton mindenféle mókusok kuporogtak. Érezte, hogy nézik. Maga elé szögezte. Úgy érezte, hogy megértéssel nézik. Ettől megnyugodott. Átvágott az irtáson. Nyilván, tele van ellenséggel. Zsolozsmai tudja, Baumann is úgy véli. Pák már nem kételkedett. Kimeresztette. Aztán lehasalt, kivette a tarisznyájából. Igazított rajta, beállította. Gondolataiba mélyedt. Ha tényleg így van, valamennyiüknek hasznára válik. Az ép testben. Leszögezte a műszert, és belenézett. Előbb a táborhelynek kiépülő tisztást vette szemügyre. A férfiak cölöpöket vertek, a nők megfonták. Bereniszné Banda Rozália apró kék tulipánokat tűzött a hegyébe. Baumann a fapuskákat vette elő a lábából. Az árnyékban a portás kisunokái, a kis lurkók gurigáztak napestig. Milyen szép is a béke, gondolta Pák, de aztán eszébe jutott és megfeszült. Brebódán bácsit kítették a napra. Csak úgy gőzölgött. Páknak fülébe csengett a szavajárás, de elfojtotta. Körbeforgatta a műszert. Ameddig csak a szem ellát, földbe gyökerezett fák. Pák azt hitte, hogy földbe gyökerezik. A bokrok között lopakodva Zoltikát és Zsókát látta közeledni.

– De hisz akkor, hisz akkor... – remegett meg az ajka; de aztán acélossá vált. Fölvette a telefont. Baumann jelentkezett.

– Zoltika és Zsóka...

– Tudjuk... Nem alszanak...

– Talán mégsem – hebegett Pák.

– Ki tudhatja a lélek legmélyét – fojtotta le Baumann, és látszólag vidáman körbesétált a tisztáson. – Minden lépésüket. Még kialakulatlanok.

Kialakulatlanok? Jó volna megkérdezni Zsolozsmaist. Dehát csak nem zavarhatja minden csip-csup üggyel Zsolozsmaist! Pák elhatározta, hogy a kezébe veszi. Aztán észrevette, hogy már ott van. A szeméhez emelte. Furcsa látvány tárult... Mintha küzdöttek volna. Zoltika szorosán zsebbedugott kézzel ült. Vajon mit rejtegethet ott, töprengett Pák. Zsóka vizes ruháját teregette az ágakra, figyelte meg Pák. Hol fürödhetett, hisz itt nincs víz, gondolta, és egyre gyanúsabbá vált. Lehet, hogy csak napozni akar, vélte, de aztán észrevette, hogy Zoltika is napozni akar. Aztán Zoltika eltakarta Zsóka elől a napot. Pere puttya! – gondolta Pák, majd megismételte:

– Pere puttya!

Zoltika egészen eltakarta Zsókát a fűben. De hisz így még levegőt sem kaphat, gondolta Pák, és felvette a tábori telefont.

- Zoltika teljesen eltakarta Zsóka elől a napot – mondta Baumannak.
- Mivel? – döbönt meg.
- Önmagával, de még mozog.
- Mi? – fojtotta meg Baumann.
- Az egész.
- Hogyan?

Pák összeszedte.

- Fölpuposodik és lelappad, aztán megint fölpuposodik és megint lelappad. Hangot is ad. Az egész nap csak Zoltikát éri. És zörög a haraszt.

- Fúj a szél – vélekedett Baumann.
- Már félig betolta a bokor alá.
- Skandalum.
- Zsóka ruhája meg az ágon szárad.
- Kirándulni jöttünk, nem fürödni.
- De szép rózsaszín.
- A patvarba! Azonnal intézkedj.

Pák izgatottan falatozni kezdett. Megéhezett, hiába. Még látta Baumant és Bereniszné Bandi Rozáliát, amint odalopóznak és összeszedik Zsóka száradó ruháját. Evett. Úgy érezte, megérdemli. Valami ilyesmit várhattak tőle. Szüntelenül a lesen, és nyitva. Bekattintotta a csillagosat. Nagyot törölt rajta, visszadugta, de előbb összehúzta a zsineget. Egészen takaros kis csomag lett belőle.

- Játsszunk, csak mindenki, a szabad akarat kell itt kidomborodjon – mondta Zsolozsmai, és a fölállított akadályokat szemlélte. – Jer te is köznénk. Aktiv pihenés. Klorofil asszimiláció. Ki más indulhatna az első futamban, mint a mi szeretett öreg munkatársunk, Brebódán Lajos.

- De jó, hogy eljöttem – mondta Brebódán bácsi –, de jó itt, otthon meg csip-csip-csókát játszanak az ember fején.

- Az egész alig másfél kilométer. Fussunk együtt. Egészség – toldotta meg Baumann.

- Fussunk – kiáltotta Juliska, és két kézzel tartotta.

De már szaladtak is. Fiaatalosan, vidáman. Elöl Brebódán bácsi haladt megfontolt, tapasztalt léptekkel. Zsolozsmai Pákra villant; mintha azt mondta volna:

- Na, mit mondtam! – De nem szólt.

- Na, mit mondtam – mondta később Zsolozsmai, és kinyújtotta a kis rózsaszínt. Épphogy belefért a két ökle. – Nem volt hiába. És nézzétek!

Nézték. Brebódán bácsi futott be elsőnek a célba. Még egyszer jól ökölbe szorította, aztán kiadta. A lelkét. Érezhette, mert ezt mondta:

- ... játszanak az ember fején...

- Milyen szép halott – tűnődött Baumann.

- Nevezzük el róla a tisztást – ünnepélyesen Zsolozsmai.

- Virágot is nevezzünk el róla – mondta Bereniszné Bende Rozália.

- De minden virágnak van már neve – akadékoskodott Juliska.

- Brebódán-rózsa? – izlelgette Baumann.

- Brebódán-mókus! – bátorodott Pák, és a smaragzöld gyepen kuporgó sok kicsi mókus jutott eszébe.

- De most a komolyság – vette elejét Zsolozsmai. – Némelyek félreértelmezték a mi kirándulásunkat. Nem a friss levegő, az asszimiláció, ellenkezőleg, a disszimiláció. A derű, a napfény a közös nap alatt. De ők félre-

húzódta. Külön hely a nap alatt, ezt akarták. Ez szégyen. S különben is, teljességgel érthetetlen.

- És most hol vannak? – kérdezte izgatottan Bereniszné Bende Viktória.
- A bozótban. Bujkálnak. Nem mernek kibujkálni a közös napra – szögezte le Baumann, és nem lehetett félreérteni.
- Én ma nem vagyok főnök – sietett Zsolozsmai, és átvette a vezetést.
- Ti kell eldöntsetek.
- Büntetést nekik – mondta Juliska és a bokájára csúszott.
- Én nem akarok véleményt nyilvánítani – sietett Baumann is –, de le kell szögeznem, hogy meg kell őket büntetni.
- De csak a játék szempontjából. Csak abból – tünődött Zsolozsmai.
- Játszodjunk! – kiáltotta Bereniszné Bende Rozália.
- Játszodjunk? – hökkent meg Pák.
- Játszodjunk – figyelt föl a portás.
- Jácoggyunk – mondták a kis lurkók és gurigáztak napestig.
- Talán ha odakötnénk egy fához – mondta vidáman Juliska.
- Az bizony jó lesz.
- Nadrágszíjjal?
- Inkább mogyorófavesszővel.
- De előbb adjuk vissza neki – mondta Zsolozsmai, s ahogy kihúzta belőle az öklét, az egész csöpp rózsaszín falevélhez kezdett hasonlítani.
- De az fáj – akadékoskodott Pák.
- Hiszen csak játék; mi tanulunk, de ők is tanulnak belőle. Játszva tanulunk – mondta Baumann.
- De hol?
- A Brebódán tisztáson.
- Előbb Zoltikát – mondta Juliska, és elvesztette.
- Előbb Zsókat – mondta Baumann, és megtalálta.
- Én ma nem vagyok főnök – szögezte le Zsolozsmai, és leszögezte.
- Szerintem egyszerre.
- Fölverik a természet csöndjét.
- És még idejön... – mondta Zsolozsmai, de elharapta. – Te örködsz – mondta Páknak – és gondolataiba mélyedt.

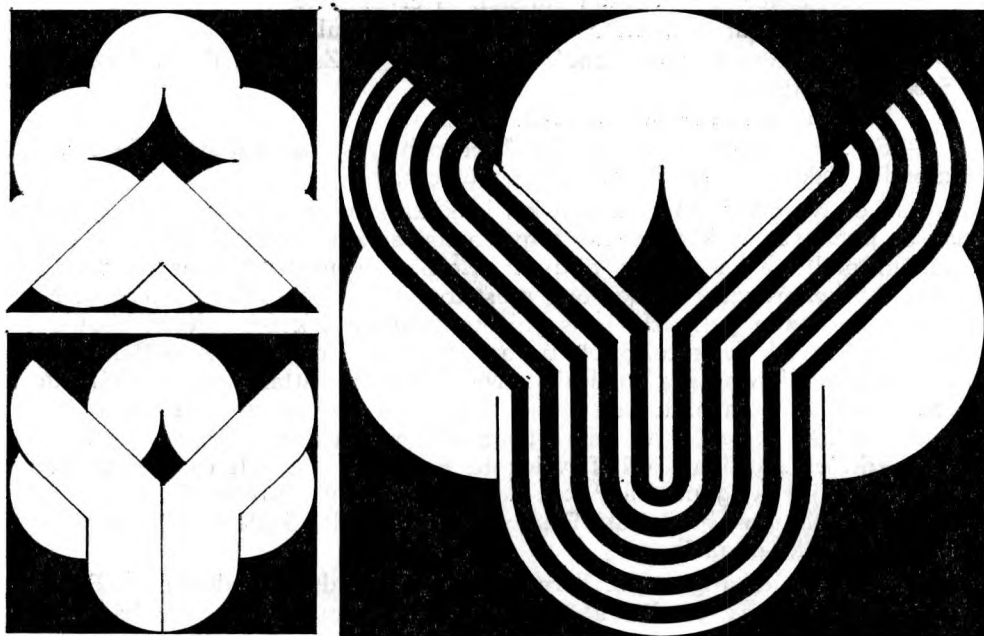
Pák eltávolodott. Még látta a kis lurkókat, amint abbahagyták a lacskázást, és játékosan, a két kezénél fogva a tisztásra vonszolják Zsókat. A lány vidáman ölelte át a vastag tölgyfát. Zoltika a másikat szorongatta. Pák közben körbehordozta, nehogy épp most toppanjon közéjük az ellenség. Nem toppant. Baumann gallyazta le, s Juliska, amikor a kezébe vette, végleg elvesztette. Vig sikolyok töltötték be a lombokat. Érdekes, vélte Pák, vajon miért nem adták vissza a ruhájukat. Mekkoraikat csattan, észlelte Pák, de a sikongatásoktól nem hallotta egészen tisztán. S milyen furcsán görbül meg, ha nem tudnám, hogy ő az, rá se ismernék erre a Zsóka-lányra. Bereniszné Bende Viktória Zoltika körül fáradozott. Egészen jól sikerült ez a kirándulás! Máskor is eljövök, gondolta Pák a dombtetőn, a megfigyelőállásban, és föl-kattintotta csillagos bicskáját. Falatozásba mélyedt. Szalonnát szelt, elhallgatta Zsóka rikkantgatásait.

- Reggelig elhallgatnám. Pere puttya! – mondta jókedvűen. – Egészen belepirult a játékba. Hiába, a fiatalság. Csak okosan kell vele bánni. Né, hogy tetszik neki, szinte táncol, az ember azt hinné, hogy ki akarja tépni tövestől azt a fát. Micsoda erők szunnyadoznak a mai ifjúságban. Pere puttya!

A félárnyékból Brebódán bácsi lépett hozzá. Üldögéltek, nézték a tájat. Nem voltak hiába. S a délután lassan éjféltre hanyatlott.

- Virrad – mondta Pák.
- Az tegnap volt – mondta Brebódán bácsi.
- Reggeledik.
- Az már más – mondta Brebódán Lajos.
- Én ezentúl már csak azon leszek.
- Én is megértettem.
- Jobb későn, mint soha.
- Mennyi mókus – csodálkozott a mindig pontos hivatalsegéd.
- Én is csak ezen csodálkozom.
- Itt élnek körülöttünk.
- Itt biza – mondta a régi Brebódián bácsi.

Pák érezte, hogy kisebbedik. Aztán mintha ő is mókussá változott volna. Úgy érezte, mindent jól csinált. Semmit sem hagyott. S most végre ő is mókus. Az aljban újabb kirándulók kanyarogtak. Sok, egyre több kiránduló. Végeláthatatlan sorban. Pák békésen hunyta örök éberségre a szemét.

Köd

*Köd dúródik a hegyről le,
mintha rongyszőnyeget szőne,
savanyú köd, olyan daróc-
illatú, mint elázott kóc.*

*Fuldoklik benne a lámpás,
csetlik-botlik, ami csámpás,
vályogházban nyomorognak,
ottelejtett szülők fogynak.*

*Iszonyodó kutya köhög,
elnyeli, mint folyó, a köd,
elnyel, mint a folyó, falut,
ahová nincs bekötőút.*

*Mint szemhéj mögött szemgolyó,
ide-oda rándul a Hold,
hiába, hogy emberjárta,
innen halott-leány-párta.*

*Terjed a köd, árad a köd,
szív mögött és homlok mögött,
nattalinos kendőbe köt
mosolyt, zsvajt és örömet.*

*Hitet, reményt, életerőt
poshadt szájban forgat előbb,
s fonnyadt, romlott amit kiköp
s amit megcsócsált ez a köd.*

*Hülyék húgyillatú álma,
rabok rothadt szalmazsákja,
betonra kent kutya-ábra,
röhögve tűnő stoplámpa.*

*Napjaim zárka-homálya,
halott nyitvamaradt szája,
patakba felúszott bálna,
agydagánat véres zárja.*

*Megszáll mindent észrevétlen,
légi desszant a sötétben,
jó neki a fű és bokor,
gyorsan lövészárkot kotor.*

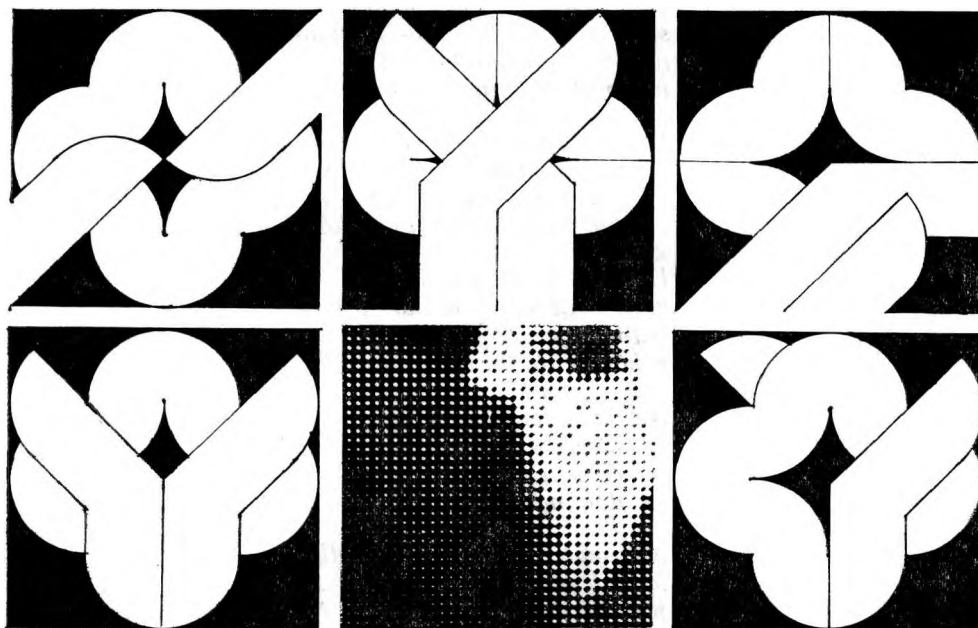
*Megörül az autóroncsnak,
kinevezi parancsnoknak,
s mivel félmunkát nem végez,
díjaz, fenyít és kivégez.*

*Fiókot nyit agyvelőkben,
fűt-fát ígér felelőtlen,
léggömböt fúj, füle, szeme
mintha hallna s tekintene.*

*Strandtördökön kályhát árul,
friss tojásba belezámul,
tejbe, borba vizet kever,
sarkon kaní kutyát teker.*

*Gerjed, nyálzik, megtapogat,
hamis fogsorral csókot ad,
kaszalnyi melleket buggyant,
felhőszakadásnyit huggyant.*

*Mélán benéz az ablakon,
nem is tudom, már hol lakom,
házamban-e, vagy a ködben?
S én vagyok így, vagy már többen?*

Átkelőhely verebeknek

Ad notam: régi költők

*Autó orrához csapódik
Gyakran némely verebecske
Légből kipusztul a teste
Csak tollát fodrozza tovább
Örvény szél – tán fabulát
Ír véle – nem-láthatót
Csak sejthetőt gondolhatót*

*Nézzétek ezt a verebet
Túl-túl közel merészkedett
Ami vonzó ami rohan
Ami témes és célja van
Ahhoz mi gyors ami sebes
Egyenes egyetemes*

*Kemény irány száz lágy irányt
Keresztez így lent fönt haránt
Jeges cél minden zsenge célt
Kőakarat oldott szeszélyt
Vákuumba hullt szárny nem hasít
Üresség vonzott – eltaszít
Kiköpött – újra visszaszív*

*Átkelőhelyet verebeknek
Zebrát festeni a legekbe
Hol a vonatok nem tolatnak
Zebrát a hattyú-tollazatnak
A lágy irány talpa alá
A fönt fölé a lent alá
Észak Dél meg Nyugat felé
Terítsd szeszély fodra elé*

*Kelet iránt is csak terítsd
Mész-létrák festett fokait
Mit vákuum s vihar se nyöget
Mintha repülő-szőnyeget
Zebrát a tenger-habra is
Hogy jártában már átsegítsd
Vízcseppek nélkül a csodát
S követhesd meszes lábnyomát
Zebrát szavamnak átkelőt
Hogy mit síp nélkül kijelölt
A rend – azon érjek jövőt
Lelkem ikerként lelje meg
Szeszélyemet és Rendemet*

A kertek tárlatában

*Talán egy alexandriai bölcs ajkáról
 hangzott el egykor, vagy benáreszi kóbor énekes
 tanította némi adomány ellenében,
 vagy éppen bennem fogant meg
 ajándéku ez a gondolat,
 e márciusi reggel káprázatában,
 a citromsárga, röppenő lepke láttán,
 hogy az Alkotó Elv, Logos, Ahimszá, Tao
 (hiszen annyiféle neve van)
 a lét kezdete óta, minden születés alkalmával
 az eszményit megközelítő változatokat készít,
 teremtményeiről,
 (s valamennyien ily vázlatok vagyunk)
 majd egy idő múltán,
 elégedetlen művész módján
 gyarlónak ítéli a meglevőt,
 s únt papírként összegyűrve elveti,
 hogy helyettük, a tökéletesebbnek remélt
 jobbat alkosson,
 s újabb művei gyűjteményéből megrendezze
 az ismétlődő sejtek, rügyek, csirák,
 ezernyi minták tavaszi tárlatát,
 a gyümölcsfák virágaival ékes bemutatót
 önmaga és a világ gyönyörére,
 és arra is, hogy amíg
 más alakzatba nem formál a mesteri kéz,
 mindaddig, hol álmélkodva, hol áhitattal
 kimondhassam a fohásszá átlényegült
 elismerés röpke szavát:
 szép, szép, milyen szép . . .*

Ambivalencia

*A tilalmas, úgy lehet, kéj.
 A gyönyörbe kevert csipetnyi bűn
 fűszere lángot szít,
 és a Szépet örvényként vonzza
 az ellentét mágiája,
 az egyesüléssel összekeverni azt,
 ami a hajdan hajnalán
 kettéválasztatott.*

Köreink

1.

Végül mégiscsak én öltem meg apámat?... Legalábbis elősegítettem halálát. Az ölés nem gyorsan, határozottan történt, hanem lassan, konokul. Úgy is mondhatnám: sunyin. Az sem vigasztal, hogy Dosztojevszkij egyik hőse így vélekedik: „Ki nem akarta még szülei halálát?” József Attila nyomán a fülünkbe kondul: „Ölni szeretnék, mint mindannyian!”... Én lassan morzsolgattam sajátos magabiztosságát, önzéseinek pogányságát, alkohollal romlasztott dacosságát, amely haláláig kisfiús maradt. Ezt az őszhajú kisfiúságát teljes meggyőződéssel hihetem.

Nem örült a szép, új kocsimnak. Sose volt többje rossz kerékpárjánál, csorbult, törött szerszámainál. (Kivéve azt a születésem előtti nyarat, amikor szülei – nagyanyámék – megtakarított pénzükből, egy másik fiatalemberrel felesben, cséplőgépet vettek neki. De hát ez is legenda maradt. Egy nyáron csépelet csak vele. Ősszel elmulatta a gép árát és azt is, amit keresett.)

– Hm, – csak ennyit „szólt”, amikor fölgyűrt homlokkal körüljárta a citromsárga 1500-as Zsigulit... Azt kellett volna megtudni, hogy mit gondol magában?! „Szedte a mérget”, amit én csöpögtettem sorsába? Lehet.

Ez az ölés emberi rendje? Ha így van, sem menthetem föl magam!

– Hát hogy van? – kérdeztem tőle újra, amikor nem szólt a kocsimra semmit.

– Rosszul, fiam, rosszul... Én már!... – legyintett. A mozdulattal leöpörte az égről a fényt, kivágta az amúgyis koszlott gyümölcsfákat, lemeteszette a templom tornyát és a falut. Talán az egész világot. Akkor mindez nem volt ennyire egyértelmű bennem, csak később világosodott meg igazsága.

Az őszinteség önmagunk iránt elsősorban, de mások iránt is, életem. Olyan, akár a levegő, víz, napfény. Megérezzük ezt már gyerekkorunkban is, pontosabban olykor-olykor élesen belénk villan a sejtelme. Később azonban, ahogy a harminc, majd a negyven év kézzelfoghatóan közeljön a látóhatáron, egyre jobban tudatosul ez bennünk. Két út kínálkozik: a fölismerést erősíteni, vérünkkel változtatni, alapul rakni minden gondolat, cselekedet alá vagy visszagyűrni, összekaszabolni, ráhányni minden mást, csak ne látsszon, ne zavarjon, merüljön el végleg a tudatalatti meszesgödrébe... Azt hiszem, apám ezt tette. Jól tudom, egy idő után késő, kényszerpályára áll az ember és álmodozik, hazudozik, önző lesz. Szeme elé függönyt von, csak kimondott, kiordított szavait akarja hinni. Valahogyan őriznie kell méltóságát – úgy hiszi –, s közben mást sem tesz, azt rombolja. S emögött pedig semmi más nem sötétlik, fekete fénnel vakítva, mint a hiúság!... S ha már itt tartunk, én magam is hiúságból szántam rá magam a kocsvételre. Hiába tagadnám, bizonyos dolgok összejátszása kilökött saját pályámról s már-már dühödten, elvakulva vágtam neki a tulajdonosságának.

- Nem, nem vagyok jól, fiam - jártuk körbe a kocsit. Ő nézte, de nem nagyon láthatta, én őt néztem. Hátha elárul valamit az arca? De nem. A ráncok, törések árca mögé nem pillanthattam. Kissé meggörnyedt, már alacsonyabb volt nálam. Járt a körbe a kocsit, furcsa billegő járással, lábafejét kifelé fordítva, sarkára nehezdedve, mint mindig.

- A kert... - mondtam és nem folytattam. A sárga fémjóság békésen állt a régi kút mellett ezen a nagyszombaton, elütött a kopott, tarolt, rendezetlen kert összképétől. Csúfondárosan állt ott, elismerem. Létezése olyan volt - olyan lehetett - apám számára, akár a kiütés az öreg, reménytelen bokszolóknak. Tudatta: már végképp nincs semmi lehetőség. Nincs álmodozás új kerékpárról, hazudozás saját motorkerékpárról... S ha már én ebben olyan bizonyos vagyok, akkor nem térhetek ki saját hiúságom következményei elől sem. Talán ez a kocsis éveket is elvett életéből?!...

B barátom már negyedik kocsiját nyüvi. Balatonszárszón nyaraltunk együtt családostól: T-vel és K-val. Egy nap E társaságában megjelent B egy új kocsival. Kékes árnyalatú Moszkvics volt. „Ez az én kocsim” - mondta. Nézegettük. Nem tetszett... Azaz, nem akartam, hogy tetszen! Ez az igazság. „Na, ülj bele!” - biztatott. - „Csinálunk egy kört”. Beleültünk. B izgalmasan s minden bizonnal az én fitymáló arckifejezésem sem csökkentette, inkább növelte izalmát, tolatáskor csaknem az árokba kormányozta új kocsiját... Mindez csak még erősítette az én meggyőződésemet, hogy a gépkocsi tulajdonosság nem más, mint ördögi cimboraság. Vagy valami ilyesmi. Semmiképpen nem tisztességes, rendes dolog.

Mindezeket persze fokozottabban éreztettem vele azután. Holott B előre látó volt, élni akarta a kort, amelybe született. K később Trabantot vett. Furcsa volt mellette ülni, amikor vezetett. T-vel együtt csúfolódtunk a gépkocsitulajdonosokon. (De az is lehet, hogy igazában csak én csúfolódtam és T csak szeretetből és nem pedig meggyőződésből csatlakozott hozzám. Csakis így lehet, másként nem érthetném meg későbbi viselkedését... Hacsak, igen, hacsak nem veszem figyelembe az ő hiúságát is! (T ugyanis egy nap bejött a szerkesztőségbe - ez már évekkal később volt, K a második Trabantját nyúzta és negyedszer nősült, B-nek megvolt a negyedik kocsija, Zsiguli - nos, élm telt szótlanu valamit. Fölvettem és nem hittem a szememnek: gépjárművezetői igazolvány... „És a kocsis?” - érdeklődtem reménykedve, hogy nem igaz az egész. Húsz éves barátság után nem csinál ilyent... „Megvan” - mondta - „két hete megvan, csak bejártatja valaki...” Igen, ekkor dőlt össze bennem minden. De ráláttam saját ostobaságom ködfelhőjére is. El kell szakítani ezeket a gúzsokat!...

- Szóval, nem tetszik? - Kénytelen voltam rákérdezni apámra, miután negyedórája járjuk körbe a Zebut, - a ZB-s rendszám miatt lett ez a neve, s hogy kislányom, Anikó is úgy szólhasson hozzá, mintha élő volna -, de apám még egy szót sem mondott a kocsival kapcsolatban. Most már tudom: a saját életét járta körbe, álmjai, hazudozásai, dühöngései, hirtelen vakitással fölismert hiábavalóságát.

- Ilyen... - mondta végül. Később hozzátette még: Hát ilyen, hm...
- Nézze csak a motort, - felnyitottam a motorház fedelét.
- Hm, motor.

Vártam, úgy vártam, hogy kérdezzen. Az árát, aminek előteremtése csaknem összerokkantott, vagy valamit. Hogyan megy? Mennyi a legnagyobb sebessége? Ilyesmit. De nem szólt. Alig állt meg, járt körben.

Amikor T kitette elém a jogosítványát, elhatároztam, hogy nekem lesz közülük a legjobb kocsim! . . . Gyerekség, de ez így igaz. Erre kell gondolnom, amikor az ölés emberi rendjét fürkészem. Ha meghalok a kocsival, mert abban is elkaphatja az embert a hiúság – már ezt is tudom! – és az halálos veszélyt jelenthet, akkor egy kissé ők, a barátaim is bűnrészesek lesznek. Ártatlanul, akaratlanul, mégis. Mert mégsem egészen akaratlanul. Csaknem annyira, amennyire én is bűnös vagyok apám halálával kapcsolatban!

Vagy talán bűnös akarok lenni minden áron? Csak a büntudat kámzsjában érzem jól magamat? Ez sem kizárt. Ha meggondolom, mindig is éreztem valamiféle büntudatot . . . Nem is valósan magam mögött hagyott silány-ságaimért, már előtte. Amikor még nem is lehetett módom igazán bűnözni, vétkezni. Visszavezethetném ezt vallásos neveltetésemre és azokra a napokra, amikor elhatároztam, hogy igenis káromkodok, ha kell, ha nem. Számra veszem hiábavalóan is, ok nélkül is az Isten nevét. Talán mégsem ok nélkül. Akkor már tudtam: nincs rendben magam körül a világ, az igazságot csak hangoztatják, de nem gyakorolják. Az Isten se, amikor az emberi sorsokat irányítja.

Apám csak járta köreit. A sárga kocsi pedig mind idegenebb lett. Csak akkor szelidül hozzám, ha vezetem – gondoltam, és alig vártam, hogy ott hagyjuk apámat, anyámat, a falut, amelyre csak emlékezni jó.

– Egyetek, fiam – mondta anyám és asztalt, székeket hozott ki a ház elé a keratavaszi napsütésre. Csak Anikó evett. Ő nem vette észre a már örökre tisztára moshatatlan evőeszközöket, az apró házból kiáradó szegénység nehéz szagát, anyám körmének fekete félholdjait, az egész jelenet visszásságát. Húgom és kislánya, Danival azt a néhány tyúkot és kacsát hajkurászta, amelyek éppen olyan idegenül hatottak a düledező ól, fáskamra, a pisai torony ferdeségét utánzó falusi árnyékszék környezetében, akár a sárga autó. Akkor magam se gondoltam, hogy ez a húsvét olyan gyorsan és váratlanul változik örökös, megismételhetetlen állóképpé.

– Nem vagyunk éhesek – mondtam, mondtuk. – Ettünk útközben. Ez igaz is volt. Éppen azért ettünk, hogy otthon ne kelljen enni . . . Talán ez is egy kis adag méreg volt?

2.

Tagadhatatlan gög és dölyfösség volt az utazásunk. Így még sohasem közeledtem magam sem a szülőfalumhoz. A saját gépkocsimat vezettem. (Különös is a sors. Talán-talán csak álmaimban, azoknak is elsötétített, halvány zugában moccan meg az a sejtés, hogy ez a nap is elkövetkezik. Ezt a sejtelmet fölérősíteni sosem mertem. Nem játszogattam vele, mint annyi más elérhetetlennek gondolt lehetőséggel.) Hatan ültünk a kocsiban, de Zebunak meg se kottyant ez a terhelés. Persze a három gyerek közül kettő, a kis Endre és Anikó, tíz éven aluliak voltak. Dani is csak tizenegy éves, húgom és mi a feleségemmel se nőttünk nagyra, kövérre. Húgom az elmúlt tizenöt év alatt ezúttal lesz harmadszor otthon. Kislánya, Endre, először látja a pacsai nagymama és nagypapa faluját, házát.

Ahogy közeledtünk a faluhoz, mintha elbizonytalanodott volna kezemben a kormánykerék. Annyira szorítottam, hogy megfájdult a kezem. Elébbem rajzottak apám sosem-volt motorkerékpárjai. Mindig elviselhetetlen hazugságnak tartottam őket, pedig sokszori emlegetésük talán nem volt más, mint

a tchetetlen ember álmodozása?! Ha így fogom föl, nem gyűlölöm, nem szégyenlem, hanem szeretem! Igen, ezt a lehetőséget meg kellett volna adni a részeges országcsavargónak, meg kellene adnunk egymásnak is. A szeretetnek kellene meghatározni, eldönteni, mit érzünk a másik ember iránt.

Meg kell adni utólag. Álmodozó volt apám és nem hazudozó!... (Lehetséges, hogy álszent dolog az, amikor a gyilkos elemzi áldozatát?!)

P A C S A

Amikor szülőfalum névtáblájához értünk, hármat dudáltam: „Üdvözlégym falum, a legkisebb fiú megérkezett!”

– Miért dudálsz? – Dani érdeklődött, mert mindig elítélte, ha szerinte megszegtem a közlekedés szabályait.

– Köszöntöm a falut – mondtam.

– A pacsai nagymamát, nagypapát?

– Igen, őket is – válaszoltam elgondolkozva. Dani ebben az évben megy hatodikba. Alig látta néhányszor a nagyapját, nagyanyját. Pacsán kétszer volt csak. Eszembe jutott, hogy körötte kulcsok, lakatok nőnek, gubóznak. Fürtekben lógnak a vasvázás virágállványon, a gang rácsán, a bútorok fogantyúin. Lakat, lakat mindenütt a lakásban, kicsik, nagyok, rozsdásak, hosszúkásak, keskenyek, kövérek. A zsebeiben kulcsok tömege. Este, amikor leveti a nadrágját, a ruhadarab keményen ütődik a székhez, vasnehéz. Úgy koppan, mintha páncél öltözetet vetne le. Ez valami tudatalatti, csakazértis tisztelet a pacsai nagyapa iránt, akiről egymásközt annyi elmarasztalót mondtunk? Mert azt tudja, hogy géplakatos. Igen, ő elkészítette a pacsai nagyapa emlékművét! A lakatok betöltik a szobát, észre se vettem, hogy apránként rakta-e föl őket vagy egyszerre? Ellensúlyozni akarta szidalmainkat? Ha így van, jól van. Már gondolataink következménye is kifürkészhetetlen, hát még szavainké, tetteinké!

– Akkor dudálg még! Sokat! – mondta és a visszapillantó tükörben látam, ragyog az arca.

– Nem dudálok! Lakott területen belül nem szabad!

– Most szabad!... Hallod, apa! Most kell!

– Jól van, – dudáltam még néhányat.

Beértünk a főtérre. Lassítva kanyarodtam a templom felé.

– Látjátok, apa abba az iskolába járt – magyarázta Dani a kis Endrének és Anikónak.

Elgurultunk az iskola előtt. A kis térségről megint eszembe jutott a csendőrsortüz. De más is: meghalt tanárain álltak ott sorfalat. Pontosabban, csak az arcuk. A legteljesebben Gyuri bácsit láttam, nyúlánk alakjával, már homályosabb volt Hárs Lajos képe s egészen elmosódott Kovács tanító úré és feleségéé. Dudus tanítónénit nem is tudtam odaképzeln. Őt az otthoni, a már összedőlt, régi házban „láttam”. Nagyanyámnál lakott albérletben, az első szobában. Még huszonöt éves sem volt, amikor meghalt. Sokkal később tudtam meg, hogy rákja volt. A két lelőtt fiatalember is ott fekszik a tér szélén, eltemethetetlenül.

Még száz méter sincs az a kis utcarész, amely az én halálom színhelye lehetett volna! Saját kocsimat vezetve, hirtelen olyan éles lett a kép, mint még soha! Ami fontos, lényeges, azt saját törvénye szerint, tőlünk függetlenül kódolja és raktározza el az agy. Amikor az az eset történt, kisebb voltam, mint bármelyik gyerek a kocsimban. Talán három éves lehettem...

Át akartam futni az utcán. Bizonyára Földi Lacihoz igyekeztem. Ők csaknem szemben laktak annak a kis zsákutcának a torkolatával, amelyikben mi laktunk. Az utca – postaútnak hívtuk – domború volt, nagyocska bazaltkövek álltak ki itt-ott belőle. Napsütéses délelőtt fénylik bennem. Futok át és az utca közepénél veszem észre, hogy az úton autó közeleg. Valami kőben megbotolva vagy éppen az ijedtségtől, hirtelen hasraestem a közeledő gépkocsi előtt. Azt talán már esés közben is tudtam, hogy a jármű Szunyogh bácsi autója. Akkoriban csak az az egy autó volt a faluban. Szunyogh bácsinak (a másik nevét talán sose tudtam?) cséplőgépe és darálója is volt.

Arcom a durva kövön, szívdobogásom már-már az égre röppent, az ijedtségtől dermedten vártam, hogy fölém magasodjon a szögletes, fekete kocsi. Az az ijedtség is elraktározódott, borzongásra készítet ma is. A fájdalomra nem emlékszem: a gyerek is el tud készülni a halálra. Már-már rajtam volt a kocsi, amikor éles csikorgás hallatszott. – de láttam is mindent. Kimeredt, becsukhatatlan szemmel néztem a közeledő kocsit! – s a kocsi hirtelen éleset kanyarodott közvetlen előttem és belefordult féloldalasan az árokba.

Még akkor is a kövön feküdtem, amikor Szunyogh bácsi odajött. Ő emelt föl: „Történt valami bajod, kisfiam?” Ezt kérdezte és mind a két kezével erősen fogott. Fájt tőle a karom. Főlemelt az utca fölé, a válla fölé és magához szoritott: „Ugye, semmi baj? Semmi baj?” A válla fölött láttam az árokba csúszott kocsit. Azt már nem tudom, hogy ő vette-e észre, hogy vérzik mind a két térdem. Leütöttem, amikor elestem. A gyors esemény még a sirást is visszaszoritotta. Független karjain a levegőben. Ez a két kép vágja egymást: az, amikor a kövön hasalok, a félelemtől megdermedve, de felemelt arccal és látom, hogy a házak az égig érnek és a fél eget elsötétíti a szögletes gépkocsi, majd a másik: fönt vagyok Szunyogh bácsi válla fölött, kisebb minden, s a kocsi az árokban, csak egy nagy fekete bogár.

Azon az úton lépésben hajtok azóta is. Nemcsak a hirtelen balról betorkolló zsákutca miatt, hanem egy kissé Szunyogh bácsira is emlékezve.

„A gyilkosok egy része a tettük után átszellemül”. Azt hiszem T mondta ezt egyszer, miután visszajött Kalocsáról, ahol női elitéltekkel találkozott. „Még az arcuk is angyali.”

– Miért mész ilyen lassan? Csaknem állunk.

– Itt így kell, – válaszoltam a feleségemnek.

– A KRESZ miatt? – érdeklődött Dani is, arca megint megvillant a visszapillantó tükörben. „A kis herceg”. Ezt is T mondta vagy talán K Daniról. Mosolytól, szeretettől sugárzó kisfiúarc ragyogott mögöttem.

– A KRESZ miatt hát... – mondtam s magamban hozzátettem: meg egy kisfiú miatt, akinek régi fényképét nézve, ez az élő kisfiúkép jutott már az eszembe. S ha melléjük tenném az azóta elveszett, apámról öt-hatéves korában készült, megkopott fényképet, akárki azt hihetné, hogy a három kép egyetlen kisfiút mutat. Mindegyik arcon ábrándos semmibe nézés. A fejalkat, a hajnövés vonala is azonos. Apám apjának, Kiss János nagyapámnak csak öregkori arcára emlékszem, de a fejkata a ma is meglévő képen ugyanaz, mint a három kisfiúé! Hát hol is a sor vége? Sose halunk meg végleg, vagy egyikünk sem él igazán? Meddig visszük még ezt az élehetetlen, ábrándos homályt arcainkon?

– Hé, itt fordulj be! – Dani kiáltott rám, mert már csaknem túlmentem a zsákutca bejáratán.

– Jó, – lassan befordultam a Deák Ferenc utca e kis zsák-csücskébe, amit valaha Benna utcának hívtak.

Ez az utca mélyebben van a többinél. Ezt az utcát sose kövezték le, ha esett, bokáig ért benne a sár, nehézkesen mozogtak a szekerek. Már a bejárata veszélyes volt mindig, mert féloldalra is, meg befelé is lejt. Amikor a cséplőgép befordult, mindig a fél utca kint volt és figyelte a fejleményeket. A traktor által vontatott fagépet meg kellett támasztani rudakkal. A masinások olyankor mellette mentek és ki-ki támasztotta valamivel. Ha nyár volt, ugyancsak bokáig merült a láb a porba, ami belső pereméig ellepte a szeke-
rek, kocsik kerekét is.

Vigyázva fordultam be. A nagy „Zsiga” ringott egyet-kettőt, amíg leereszkedtünk a zsákutcába. Élő jószágként még nyögött is valamelyest. Tyúkok, libák futottak szét előttünk lassan, tempósan. Lépésben mentünk a „zsák” végéhez. Jobbról hat, balról négy ház van az utcában. Amelyek a kövezett – most betonozott – utcától távolabb, mélyebben vannak, már dűledeznek. A miénk volt legbelül, lezárta az utcát, már nyolc-tíz éve összedőlt. De ahogy a másik kettő-hármat nézem, azokból is leváltak már kisebb-nagyobb falrészek, házrészek.

Nagy bennem az izgalom. Anyám, apám nemsokára először látja meg az új kocsit. Hoztam mutogatni, dicsekedni – gondolom őszintén és keserűen. Mielőtt lezárul, kissé kanyarodik az utca vége. A baloldali, utolsó ház öreg kapuszára fölött a megtöpörödött arcú Naca néni könyököl. Mintha kitették volna a fejét a kerítésre. De a ráncok mögött is mosoly villan, amikor megismer. Visszamosolygok az örökös ellenségre, haragos szomszédra. Visszamosolygok őszintén, szeretettel. Nekem sosem volt vele bajom, én sosem gyűlöltem, csak a nagyanyám meg az apám huzakodott, pörlekedett vele. Persze, volt is miért.

– Hát meggyűttek? – kérdezi, amikor kiszállunk.

– Igen, Naca néni. Jónapot!

– De szép a család, de szép!

– Hm, igen... Hogy tetszik lenni?

– Haát, fijam... – és mond valamit, motyogva. Meg se hallgatom.

– Örülök, hogy egészséges – mondom, miközben mindenki kiszáll a kocsiból.

– Valahogy még létezem, – válaszolja. Én befelé, a hátsó udvarunkban sebtében fölhúzott kis ház felé intek a fejemmel.

– Hát apámék?... Itthon lehetnek? Nem tetszik tudni?

– Hun lennének azok... Persze, én nem tudom. Nem nagyon beszélnek azok senkivel, fijam. Hátiszen tudod...

– Tudom, – mondom és tétován állok a mi rozszant kapunk előtt. Azt nézem, befér-e a kocsi? Naca néni is mustrálgatja a kapunkat.

– Befér az fijam, de itt se zavar...

– Neem? – Bizonytalankodok, éppen ott, ahova Naca néni öntette annakidején a nagykocsi akácfát.

– Nem hát, hadd csak itten.

– Jó, hagyhatom, ha nem zavar.

Indulunk befelé az udvarra. Nem könnyű kinyitni az elég kontáruul összetákolt kisajtót. Apám műve, akárcsak a ráakasztott pléh postaláda. Valahogyan kidrótozzuk a kallantyút. A postaláda rozsdás, horpadt, ilyet Dani is tudna csinálni, pedig nem különösebben ügyes. Teljes erővel meg kell emel-

nem a kiskaput, hogy ki tudjam nyitni. Félig sikerül csak, aztán lerogy. Nem baj, így már beférünk.

– Gyertek, – mondom, mert húgom is tétovázik. Még ő is emlékezik a szép, nagy, régi házra, amely előtt takaros kiskertet kerített el a nagyanyám. Emlékszik körben a nagyszemű eperre, a paprikaágyások katonás rendjére, a sósókára, a virágokra, az orgonabokorra a kút mellett. Hol van mindez? A házból semmi. Helyén alig tíz-tizenöt centivel magasabb a kert. A nemes pázsit is satnya. Nemcsak azért, mert még koratavasz van; lerí róla a gondozatlanság. Még az a szerencse – gondolom –, hogy április második felében szép, napsütéses idő köszöntött ránk. Ha esne, nem lenne hova bemenni, hiszen ennyien még állva sem férünk a mostani, kis házban.

Átbóklászunk a volt első udvaron. Nem nagy sietséggel. A régi kerítés egy része most is megvan. Csak a nagykapu tűnt el, amit akkor nyitottunk csak ki, amikor szekér vagy kocsi hozott fát, egyebet és a hátsó udvarban rakodtak le. Itt is rozoga kisajtó vár bennünket girbe-görbe drót-akasztóval. Azt is nehezen bogozzuk ki. Ancsit meg is karmolja a rozsdás drót.

– Nahát – mondom és izgulok, mint aki élete nagyon fontos eseménye előtt áll. – Nahát, az Istenit! – Végül csak kiakasztom a drót-gubancot. Fűrészek a még hátrébb álló házikó felé. Semmi mozgás. Pedig megírtuk, hogy jövünk. Csak azt nem, hogy kocsival: az én kocsimmal. Ez lenne a meglepetés. Csakhogy nemsókára újra kiderült, apámnak nem lehet meglepetést okozni. Ebben ő mindig mindenkit megelőzött!

Jobbról a tyúkól, a fészker, megtámogatva, átdrótözva, így is hasasodik a vályogfal, majd az elbillent árnyékszék és a disznóól következik, a hidas. Alighanem idősebb nálam is. Egyre csak ólak irányába nézelődtem, nem nagyon mertem a balra levő kis ház felé nézni. Hátha valami rettenetes meglepetés vár. Erősödött bennem a szorongás is. Nem ok nélkül, amióta ez a kis ház helyettesítette a porba rogyant nagyot, azóta lett a kert, az udvar s valamiképpen az egész falu is idegen világ. A dolgok, utcák, tárgyak vonásait fölismertem ugyan, de nem ismertem rájuk! Csak a magamban hordott képpel egyeztetve váltak számomra elfogadhatóvá.

– Na, pont itt állsz meg? – Eltűnődhettem, mert nem vettem észre, mikor álltam meg, éppen tíz lépésre a kis háztól. Ha még hármat előre lépek, már meglátom a ház elejét, a bejárati ajtót. De rossz előérzetet sugárzott a lakatlan csönd, amiben elveszett a tyúkok kapirgálásának zaja is.

– Megyek, megyek – mondtam és azon igyekeztem, hogy senki se vegye észre rajtam az izgalmat. – Már itt is vagyok – humorizálni akartam, de megakadtak a torkomban a szavak. Beszorultak és keményen feszíteni kezdtek, de csak nem tudtam kimondani őket.

– Mi az? Mi van? – Ezen az oldalon embermagasságig ölfá foglalta el az utat és egy másik kis tyúkól. Köztük kellett átjutni a házhoz. Ott volt favágító tuskója is. De csak egy pillanatig tartott, hogy nem engedtem át a szűk részen a többieket. Aztán előbbre léptem, mert nem értettem az egészszet.

Apám „ünneplő” ruhában a puszta földön feküdt. Igaz, odasütött a nap, de mégis csak április tizenhétedik volt. Valami rossz lópokróc volt a deréka alatt. A földön!... Aligha lehet az ilyesmit fölfogni! Közelebb lépve megismertem rajta az esküvői ruhámat.

– Apa!... – a szó úgy esett ki a számon, mint a visszaöklendezett falat. De apám nem mozdult. A kis ház ajtaja nyitva volt. Félve léptem oda is, de hallottam, hogy bent motoz anyám. – Csókolom... Hát apa? Mi van veled?

– Na, te vagy? – a félhomályban rám nézett, arca nem árult el sokat.
– Megjöttünk! – mondtam szemrehányóan. – Írtuk, hogy jövünk, nem?
– Írtátok, írtátok... De azt hittük, korábban jöttök. Vártunk egy darabig, aztán apátok bement a faluba, és...

– Ivott, mi?!

– Nem tudom.

– Dehogynem tudja!...

– Biztos ivott – mondta anyám halálos nyugalommal. – Mért ne ivott volna éppen ma, amikor mindig iszik?

– Hm, – igaza van. Erre nem lehet semmit se mondani. Ő már negyvennégy éve tudja ezeket a dolgokat, ha jól számolom. Volt ideje belefásulni. Néztem anyámat, nem öltözék volt rajta, inkább csak gönc. Egy gombot rosszul gombolt be a réklin... Ilyen itt minden. Ember, ház, kert, sors, egymásra mutat!

Amikor kimentem a ház elé, apám még mindig a földön feküdt. A rossz pokróc is összegyűrődött alatta, teste nagy része a puszta földön volt.

– Apa, – szólongattam elkeseredve. Körben álltunk körülötte. Szégyelltem magamat, dühös könnyekkel küszködtem. Végre, hosszas vállrázásra felnyitotta a szemét. Először nem ismert meg, talán azt se tudta, hol van... Ijesztő volt az arca, szeme csak félig nyílt ki. Nagy szomorúság gubózott benne és szemrehányás, amiért az álomi nemléből visszahoztuk erre a világra. Mindezt nemcsak utólag tudom (most már teljes bizonyossággal!), hanem akkor átsuhant rajtam valami finoman, csontokig borzongató sejtelem. Csaknem durván szóltam rá: Keljen már föl a földről!... Pont ide kellett lefeküdni?!

– Te vagy?... Én csak... – motyogott valamit s közben fölsegítettük. Tántorogva állt a fényben, hunyorgatott, szeme beragadt, zöldes nyálka látszott és könny a táskás szemsarkokban. Bántotta a fény is.

– Széket! – Dani kihozott egy öreg széket, az még a régi házból való volt, csak egyenesen szabadott rajta ülnöm. Sárga faragott ülőoszág, a lapján barna csíkokkal... „Ne feszegezd!... Ne feszegezd!... Ne rakd föl a lábad!...” Hallottam harminc év mélységéből nagyanyám hangját. A kis szikár öregasszony rászólt Dudi tanítónéni tanítványaira is, akik hetenként kétszer hozzánk jártak külön németórákra. Csak azért nyitott be olykor-olykor az első szobába, hogy megnézzé, hogyan ülnek a féltett székeken. Ő, az a szék nem ez volt. Ez már semmit sem ér. Rozoga, a festék is lekopott róla, nem illett volna a szépen rendbentartott szobába.

– Jó, jó, le is ülhetek – motyogta apám, de még mindig nem tudta, mi történik vele, hol van és miként kerültünk mi is oda?!

– Beteg?

– Nagyon beteg vagyok – mondta halkán. Akkor el is kellett volna hinni neki, de nem hittem el.

– Inkább sokat ivott! – vágtam az arcába.

– Nem fiam, nehogy azt hidd... – dörgölte a szemét, valami nehéz sötétséget akart kitörölni belőle. – Én igen-igen beteg vagyok, már nem húzom sokáig. Meglátod, nem húzom sokáig.

– Ugyan már! – Nem hittem el, hiszen örökösen panaszkodott és azt gondoltam, már maga sem tudja, hogy melyik szava igaza, melyik nem. Rége óta nem volt hitele szavainak. Nemcsak előttem, senki előtt. Csak talán néhány ivócimborája figyelt rá, de azok is csak akkor, ha fizetett nekik. Ő pedig fizetett. Az italboltban százasok estek ki a zsebéből s mikor figyelmeztették,

dühös nevetéssel – a röhögés talán igazabb lenne! – taposott rájuk. Otthon pedig anyámnak nem volt – szó szerint! – kenyérre való.

– Tudom én, érzem én... – motyogta a napsütésnek. Alig nézett ránk. Aztán később imbolyogva fölélt és rekedt hangján kiabálni kezdett:

– Anya!... Anyu!... – nem nagyon illettek a szájába ezek a szavak. Úgy beszélt ilyenkor, mintha anyámmal a legjobb egyetértésben élt volna, soha semmi baj nem lett volna köztük. – Hallod?!... Hozzál valamit ezeknek a gyerekeknek.

– Hozok hát, látjátok, már parancsol. Az előbb még halott volt, most már parancsol, kiabál. – Anyám becsoszogott a házba. Rajta is olyan ruha volt, amit mi küldtünk haza, lábán felismertem feleségem cipőjét.

Apám ide-oda imbolygott a ház előtt. Mi is tétován támogattuk a kis fák törzsét. Bent nem volt ülőhely, csak ácsorogtunk és nem tudtunk mit kezdeni magunkkal és egymással. A gyerekek elszéledtek. Dani meglelte a padlás kulcsát – vagy a zsebéből vette elő a kulcsgyűjteményét? – kinyitotta a létra tetején a padlásajtó lakatját s máris mind a hárman fönt voltak az alacsony padláson.

– Menjünk el a faluba, – mondta apám, de akkorra anyám kitétte az asztalt a ház elé a napra, két széket is kerített.

– Üljetek le, – mondta. – Mindjárt hozok enni.

– Ettünk már, – mondtam, aznap ki tudja hányadszor.

– Menjünk a presszóba, – apám imbolygott, levetette a kabátját, megismertem azt a mellényt, amit egyik ruhámhoz csináltattam (ki tudja miért), de sose vettem föl. Sapkája félreállt a fején, azt se vette észre. Ezután mentünk a kocsinhoz.

Mire visszaértünk, anyám egy nagy tálban egymásrahányt húst tett az asztalra. Jó illata volt. Frissen sült rántottcsirke és sült disznóhús púposodott egymáson. Összefutott a számban a nyál, még éhes is lettem, de nem mertem enni. Még evőeszköz nélkül sem. (Iszonyú dolog, ha az ember az otthoni tányéroktól, evőeszközöktől undorodik!... Mintha szüleitől undorodna!)

– Nahát egyetek, – biztatott anyám is. – Van ám leves is, jó csirkeleves.

– Nem kérünk! – intettem le határozottan a kínálást.

Tágult a kör. Mindannyian messzebb mentünk az asztaltól. Ki-ki elfoglalta magát valamivel. Húgom a cipőjét kötötte meg, a feleségem rágyújtott, pedig nem nagyon dohányzik. Szétszéledtünk a billegő asztaltól, bár én előzőleg még igazgattam a lábát, fontoskodtam vele, mintha életbevágóan halaszthatatlan tevékenységet végeznék. Közben arra gondoltam, mégiscsak kellene enni egy falatot, de sehogyse tudtam erőt venni magamon. A délutánra vártam. M barátom, aki lapjának zalai-somogyi tudósítójaként, Zalaegerszegen lakott családjával már két éve, megígérte, hogy átszalad ezen a napon Pacsára. Elmentem az asztaltól, a kocsin babrálgattam és folyton az órát néztem. Vártam az időt, ami majd megszabadít ettől a helytől, apámtól, anyámtól.

Apám később leült az asztalhoz. Régről ismert terítőt is tett rá anyám, de az is annyira sötétlett a gyanús foltoktól, hogy eloldalogtam végleg. Apám egyedül ült az asztalhoz, görnyedt tartással, mintha rólunk és mindenről megfeledkezett volna. Nézett maga elé, talán azt se fogta föl teljes valójában, hogy levest kanalaz. Kis csenevész bajuszán levestészta darabok fehér kukacai kunkorodtak.

Az első halál

Józsa néni minden délután megjelent a Balaton kávéházban. A Rákóczi és a Szentkirályi utca sarkán levő intézmény tulajdonosa, Tihanyi úr azzal büszkélkedett, hogy fivére, a süketnéma Tihanyi Lajos Párizsban híres festő. Józsa néninek is volt büszkélkednivalója híres és dúsgazdag fivérével, Szemes Leóval. Öccsével, Jenővel, ki süketnéma volt, de foglalkozására nézve retusőr és fénykép-nagyító, s mellesleg ágrólszakadt – nem lehetett büszkélkedni. Józsa néni néha rávett, hogy én is vele menjek. A Dohány utca elején laktunk, közel a Tolnai nyomdához. (Leó bácsi szénpincéje annak idején a Dohány utca végén volt.) Nagyon meguntam a kávéházi női asztaltársaságot, főként mert Józsa néni állandóan dicsért barátnői előtt: milyen okos, tehetséges és jó fiú vagyok. – „Megyek angol órára” – mondtam. – „Megyek az egyetemre Fellner-szemináriumra” – mondtam. – „Megyek az egyetemre Erődi-Harrach szemináriumra” – mondtam, csak hogy mielőbb megszabaduljak tőlük. És Jutkához rohantam, vagy csak épp az Eötvös utcába, ahol Jutka lakott, a kapu elé: hátha lejön az utcára.

Józsa néni férje, Artúr bácsi ügynököléssel foglalkozott. Magas, nagy orrú ember volt, külsőre csúf, lélekben kicsinyes. Józsa néninek harminckét éves korában sikerült feleségül vétetnie magát vele; egy ilyen koros vénlány örülhetett, ha férjet talál, nem sokat válogathatott. Ők is, akár csak apuka s a többi testvér, egész létüket Leó bácsihoz kötötték. S Leó bácsi – nem is titkolta, hogy fogcsikorgatva – nekik is küldött pénzt. Hamarosan az a gyanúm támadt: Józsa néni azért ajánlott be oly melegen Leó bácsihoz, mert azt remélte, hogy ha Pestre jövök és beiratkozom az egyetemre, nála lakom majd, s Leó bácsi anyagi segítsége – most már az én ellátásom is – az ő zsebükbe vándorol. Nem sokkal felköltözésem után megérkezett – Dohány utcai címemre – Leó bácsi első pénzküldeménye: hatszáz pengő. Ez óriási összeg volt. – „Azt gondoltuk, hogy százötven pengőt fizetsz nekünk lakásért és teljes ellátásért” – mondta Artúr bácsi. Megrándult a szemhéjam. – „Talán sokallod?” – „Nem, egyáltalán nem. Elvégre én nem olyan helyzetben vagyok, mint Kéri Bandi.” – „Az kicsoda?” – „Egyetemi társam. Tizenöt pengőért kapott egy kis albérletet, s a menzán étkezik. Ott tíz fillért fizet egy ebédért. Vagyis havonta három pengőt. Tizenöt meg három, az tizennyolc.” – „Nem vagy te egy kicsit szemtelen, Gyuszi? Értem, mire célzol. De neked más jár, mint a sóher barátodnak. Te Szemes Leó unokaöccse vagy. Csak nem gondolod, hogy keresünk rajtad?” – Ez eszembe se jutott.” – „Nahát!”

Arra gondoltam: végül is ezt a helyzetet, magát az egyetemi tanulmányokat is Józsa néninek köszönhetem. Nem én keresem a pénzt, csak kapom Leó bácsitól. Mit ugrálok? Akkor éreztem először azt a kettősséget – s utána még nagyon sok jótevőmmel kapcsolatban –, hogy akaratomon kívül lekötelezettje lettem valakinek, de az illető nemcsak jó hozzám, hanem rossz is. Ez a kettősség megbénítja cselekedeteimet, sőt még érzéseimet is megosztja. Arra haragudjak, aki jót tett nekem, aki segített rajtam?

A Dohány utcai lakás az épület hátsó frontján egy nagyméretű hátsó udvarra nyitotta ablakait. A háromszobás lakás egyik szobájában laktam, de a szoba nem, csak a divány volt az enyém. Ha vendégek jöttek, két szobát egybenytítottak (hálószobájuk másfelé volt), s választhattam: vagy elmegyek hazulról, vagy résztveszek a társalgásban. Többnyire az elsőt választottam. Mert már ebédeléskor megcsömöröltem a társasági élettől. A lány behozta a levesestálat, Józsa néni tálalt, előbb magának, aztán Artúr bácsinak, majd nekem. Józsa néni mindig úgy evett, hogy egyik kezét a tányér elé tette: mintha attól félt volna, hogy elrántják előle az ételt. S a társalgás! – „Turi, bevetted a gyógyszeredet?” – „Ne figyelmeztess, tudom a dolgom nélküled is. Magaddal törődj, a te gyógyszereiddel.” – „Ez a lány egy trampli.” – „Tudom, trampli. Ez a te dolgod. Dobd ki, ha nincs kedvedre. Találsz, amennyit akarsz.” – „Mit szólsz, megint drágult a kávé.” – „A kávé? Minden drágul, napról napra nehezebb megélni. S a lakbér? S a liftpénz? S a kapupénz? Még szerencse, hogy nem járunk későn haza.” – Felém fordult: – „Gyuszi, neked is melegen ajánlom, hogy ne nagyon maradj el késő este. Azt akarod, hogy Füle úr a te pénzedden gazdagodjon? Ilyenek ezek a házmesterek. Rákosligeten házat épít a kapupénzből, s nem restellte egyetemre iratni a fiát. A te kollegád, úgy hallok. Egy Szemes Leó unokaöccsée!”

Egyszer – véletlenül – meghallottam, amikor Józsa néni azt mondta Artúr bácsinak: – „Még az a szerencse, hogy ez a Gyuszi olyan kisétű. Százötven pengőből kijön mindnyájunk egész havi kosztja. S ki tudja, Leó mikor küld legközelebb, amilyen rapszódikus. Ha négy hónapig nem jön pénz, a hatszáz akkor is elég. De én majd idejében figyelmeztetem.” – S Artúr bácsi még aznap este szólt nekem: – „Gyuszikám, holnapután elseje. Ugye, nem felejtetted el a kosztpénzt? Csak azért mondom, mert azt akarjuk, hogy mindened rendesen meglegyen. Remélem, mindennel meg vagy elégedve?” – „Mindennel, Artúr bácsi. Én vagyok Budapesten a legszerencsésebb egyetemista.” – És úgy néztem rá, hogy nem tudta: komolyan mondom vagy gúnyolódok.

Leó bácsi valamelyik titkára Münchenben kiselejtezte gazdája ruhatárát, s egy óriási ládában elküldte hozzánk Budapestre. A címzés talányos volt: szólhatott nekem is, szólhatott Józsa néninek is. Alig volt ruhám, s szerettem volna vidám, fiatalos öltönyöket és fehérneműket. A ládában azonban egy hatvan év körüli világfi öreges, sötétszínű öltönyeit és nem éppen divatos ingeit találtuk. Mikor megláttam a mohó fényt Artúr bácsi szemében, ahogy a fölbontott ládából az egyetlen télikabátot s a két legfinomabb öltönyt mindjárt félretette magának, oldalra hajtottam a fejem, s azt mondtam: – „Ezek nagyszerűen fognak állni Artúr bácsinak.” – Leó bácsi köpcös volt, kissé testes is, Artúr bácsi hosszú, sovány. Előre röhögtem, ahogy elképzelttem lábán a nadrágot, melynek vége alól kilátszik a bokája a magasszárú cipővel. De közben arra gondoltam: mért ilyen kapzsi ez a csúf öregember? Nem gondol rá, hogy netán egy év múlva meghal? S különben is: mért nem hal meg? Szeretném, ha meghalna. Ez az egyetlen erőm: a kívánságom, hogy haljon meg. Más erőm nincs. Ki vagyok szolgáltatva Artúr bácsinak, Józsa néninek, s ne tagadjam: Leó bácsinak is. Boldogtalannak éreztem magam, s nem azért, mert a nagyobb részét nekem küldött ruhákat Artúr bácsi osztotta el kedve szerint, s nekem alig juttatott belőle, hanem azért, mert ilyen kiszolgáltatott vagyok: mások függvénye. Még azt se tehetem meg, hogy elvonuljak egy kuckóba, gondolkozni, sírni, írni, Jutkára gondolni, s élvezni, hogy boldogtalan vagyok.

Néhány nap múlva látogatóm érkezett Debrecenből, Margit nővérem. Ekkor már november vége volt, meglehetősen hideg. Megbotránkozott, mikor meglátta, hogy nincs télikabátom. – „Ez hogy lehet? Hiszen Leó bácsi vállalta, hogy mindenről gondoskodik. Úgy tudom, pénzt is küldött. Kabátot nem?” – „Nem. Kabátot nem küldött. De ez nem is érdekes. Ha jól ki lépek, nem is fázom. S nincs is még hideg.” – Míg ezt mondtam, arra gondoltam: nem árulhatom el, hogy ilyen ügyefogyott vagyok, akit Artúr bácsi oly könnyen átejthetett. Margit így is sajnálni fog engem, s azt is akartam, hogy sajnáljanak. De mikor Margit elmondta, hogy Leó bácsi új pénzküldeményéből ő is, Imre is most kapott télikabátot, elsápadtam, s figyeltem magam, mit érzek? Irigy vagyok rájuk? Nem, erről szó sincs. Csak magamat sajnálom. Mindenki azt hiszi, micsoda főnyereménynek számít, hogy Leó bácsi a hónom alá nyúlt. S Margit még ezt is mondta: „Anyuka állandóan sírdogál utánad. Mert te vagy a libling, ha nem tudnád. Te vagy a jó gyerek. Ha most megtudja, hogy télikabátod sincs, nem lehet majd vele bírni.” – „Hát ne tudja meg. Mért kell azt megmondani? Nincs jobb dolgod?” – S nagyon büszke voltam arra, hogy ilyen hősiesen viselkedem, s ez az érzés jobban fölmelegített mint egy dupla vatelinos télikabát.

Artúr bácsinak volt egy orvos fivére. Ő is magastermetű, de igen testes, lomha, a szivar nem került ki a szájából. Állandóan azt éreztem, hogy nagyon rossz orvos. Evés előtt sose mosott kezet, evés után önfeledten bőfögött. Teréz körúti lakásán nagy magánpraxist épített ki. Állítólag föltalálta a golyva gyógyításának a módját. Különböző orvosi fórumok elé terjesztette az injekciós kúra lényegét, de sehol sem akarták elismerni a kúra tudományos értékét. Gergely Győző doktor végül megdühödött: „Csupa kontár, védik a pozícióikat. Elárulom nektek, hogy nem is az igazi gyógymódot terjesztettem elő. Majd bolond leszek elárulni, hogy az én golyva-ellenes injekcióm alapanyaga desztillált víz. S amit belekeverek: az is desztillált víz. Az egészben semmi más nincs tehát, csak desztillált víz. Ezt egyenesen belejuttatom a nyakba, és két eset lehetséges. Vagy lelohad a struma vagy nem. Ha lelohad, használt a kúra, ha nem, akkor nem használt. Előfordul, hogy lelohad. Akkor az illető sokat fizet.” – Elképedve hallgattam ezt a vallo mást a nekem szokatlan orvosi – nem is csak orvosi – szemléletről, s arra gondoltam: kár, hogy Artúr bácsinak nincs strumája. A fivére kezelhetné, s hátha elkezelné. Akkor meghalna Artúr bácsi, Győző bácsit pedig leültetnék. Gyűlöletem még csak erősödött, mikor néhány hét múlva egy délután épp kollokviumra készültem, de képtelen voltam a tanulnivalóra összpontosítani, mert behallatszott a szomszéd szobából Győző bácsiék és Artúr bácsiék lármás beszélgetése. Győző: – „Mennyit küldött Leó?” – Artúr: – „Kétezer pengőt.” – Győző: – „Csinos összeg.” – Artúr: – „Sajnos, ezer pengő az adósságunk. Ki kellett fizetni.” – Irma (Győző felesége): – „Azért nagy pénz ez. Hogy bírja ez a Szemes Leó? Eltartani egy egész sáskahadot. Ha csak ti ketten volnátok, te meg Józsa, mennyivel könnyebb volna az ő helyzete is.” – Artúr: – „Mondta egyszer Leó, hogy milyen jó volna, ha csak mi ketten volnánk Józsával, akit segítenie kell. Mondta. Dehát...”

Artúr bácsinak nem volt golyvája, ellenben egyre jobban elhatalmasodott rajta az asztma. Miközben beszélt, hallani lehetett ziháló lélegzését, de hangosan lélegzett akkor is, ha nem beszélt. Nem értettem az asztmához, de valami sejtésem támadt: Artúr bácsi nem él sokáig. Ennek ellenére ezután se tudtam megkedvelni, de magatartásom valamelyest megváltozott irányában.

Figyelmesebb, kedvesebb és elnézőbb lettem vele. Ő maradt zsémbes, kellemtelenkedő, irigy – talán még elviselhetlenebbül, mint azelőtt.

Egy évig tartott a betegsége, mely napról napra rosszabbodott. Egy éjszaka rosszul lett: alig jutott levegőhöz. Józsa néni fölvert álmomból, kapkodva felöltöztem, s elszaladtam a házban lakó orvosért. Az első adrenalin injekció nem hatott. Az orvos kisideig várt, majd Józsa nénihez fordult: – „Újabb injekcióra van szükség.” – Láttam Józsa néni aggódó arcán, mire gondolhat: két injekció többre fog kerülni mint egy. De mit lehet tenni? – megadóan bölintott, hogy egyetért a második injekcióval. Sajnos, a második injekció se hatott. Józsa néni tördelte a kezét, Artúr bácsi keserű haraggal nézett az orvosra, mintha annak a tehetetlensége miatt fuldokolna. – „Ha nem enyhül a roham, beadjuk még a harmadikat is” – mondta az orvos. Józsa néni ösztönösen olyan mozdulatot tett a kezével, mely ezt jelentette: Nem! Mégse szólalt meg, de összeráncolt homlokáról le lehetett olvasni: Úristen, mibe fog ez kerülni?

Ez tavasz táján történt. Az a roham elmúlt, de Artúr bácsi állapota nem javult. Pedig nyáron elutaztak a Tátrába, miután Leó bácsi elküldte a nyaraláshoz szükséges pénzt. Novemberben, három napi haldoklás után, a kettős házastársi ágy egyik ágyában meghalt Artúr bácsi. E három nap alatt nem mentem be az egyetemre; jószérével egész nap az ágy mellett ültem, riadalمامat és megrendülésemet úgy igyekeztem elrejtteni, hogy a térdemre helyezett füzetbe másoltam át annak az egyetemi előadásnak a szövegét, amelyet gyorsírással vettem föl. Még soha se láttam meghalni senkit, s nagyon akartam, hogy Artúr bácsi akkor haljon meg, amikor én virrasztok. Úgy éreztem: nekem mindent meg kell ismernem, a halált is, engem minden érdekel, nem szabad soha kitérnem a megismerések, az élmények elől. Artúr bácsi nem volt eszméleténél, az orvos finoman jelezte, hogy ez a vég; úgy gondoltam hát: jogom van hozzá, hogy én legyek ott, mikor fölakad a szeme, mikor tehetetlenül lecsuklik az álla, s majd én veszem elő a szalvétát, s az éjjeli szekrény lámpájának fényénél felkötöm az állát.

De – s akkor ezt még nem tudtam – nem olyan könnyű meghalni. Artúr bácsi fújtatva, nehezen lélegzett, s bár a szoba meglehetősen hűvös volt, állandóan lerúgta magáról a takarót. Hálóinge felhúzódott vékony lábszáráról, kitakarta öszszörzetű ágyékát, melynek közepén hervadtan barnállott nemi szerve, s hiába takartam be, vergődés közben újra lecsúszott róla a takaró. Időnként szája elé kellett tartanom a fehér porcelán köpöcsészét, hogy ne a paplanra köpjön. De ez nem mindig sikerült, néha a paplant nézte csészének, reszkető ujjakkal összefogta a huzatot, a szájához emelte és beleköpött. A füzetemből lapokat téptem ki és fölszedtem a köpetet. Figyeltem magam: nem undorodom, mert úgy érzem, hogy annyiszor kívántam korábban Artúr bácsi halálát – ennyi vezekléssel tartozom hát. Az sem érdekelt, hogy ő erről már mitsem tud, mert ott tántorog az élet és a halál mezsgyéjén, s csak órák kérdése, hogy átbukik a másik világba.

Éjjel egy óra volt, Józsa nénit már korábban aludni küldtem. A szomszéd szobából idehallatszott a horkolása. Hirtelen eszembe jutott: fél évvel ezelőtt a mellettünk levő lakásban meghalt egy öregember. Éppen a nyitott ablaknál álltam, s hegedültem. Valami adagio-dallamot játszottam, Bach Air-jét vagy hasonlót. Becsöngettek: hagyjam abba a hegedülést, a bácsi épp most szenvedett ki. Akkor úgy éreztem, hogy a hegedülésem vitte át a halálba, én végeztem vele. Artúr bácsi haldoklása közben egyszercsak arra gondoltam: mi lenne, ha bemennék a másik szobába a hegedűért, s halkan –

Józsa néni úgyse hallaná, mert alszik is meg csaknem süket – áthegeülném Artúr bácsit is a halálba. De nem tudtam megtenni.

Artúr bácsi még csaknem egy napig haldoklott: másnap délután is ott álltam az ágy mellett, mikor a levegő lassan és fokozatosan elfogyott a tüdejéből, s egyszercsak végképp kihagyott a lélekzete. Hamarosan ott volt a szobában egy férfi, akit halottvirrasztónak küldtek. A férfi sorra kihúzta a holttest feje alól a párnákat, s Artúr bácsi orra egyszerre megnyúlt, be lehetett látni üreges szájába, félig nyitott fátyolos szemébe. Ezután én lábnál megfogtam, a halottvirrasztó vállnál ragadta meg a tetemet, s letettük a földre. Éjszaka ez a halottvirrasztó ült Artúr bácsi mellett, s csak másnap jöttek a koporsóval. Mikor beledobták a kemény testet, hangosan koppant a koporsó deszkaalján.

Tizenkilenc éves voltam: Artúr bácsi ajándékozott meg az első haldoklás felejthetetlen élményével. Később aztán még nagyon sokan versengtek azért, hogy halál-élményeim gazdagak, dúsak legyenek.

DEDINSZKY ERIKA

Négysorosak

*a tárgyak éles szenvedése vádol
püffedt bazilika fölött csikos eső
pizsamás test tükörben, fej, arc sehol
szobrok fehértenek és lassú katonazene szól*

*

*dülöngelő házakkal táncol a részeg város
az ostromlétrák ütemről-ütemre magasodnak
egérfalván cincog a sajtukongresszus
egy sisakból vedel dávid és góliát*

*

*utánad dől az ajtó, ha mégis elmégy
üres ruhád lobog, rúdon fújja a szél
szálkás eső szítál, hideg-hajú az alkony
verklis darál keringőt, hamuba hull a vénz*

Avitt elégia

*az élet néha csak éjszakányi
és tart míg a vágy zsinórja ég
nap-test, nyárfa-lélek, hogy életre is kevés
csak később hasít velőig, mint a jég*

*tükör-magányban várok népes házban
a múltra, míg az évek körme nő
vesztettem, látod, mert szeretlek
te meg teljes vagy magadban, mint a kő*

(Hollandia)

Tükörbe-néző

Fodor Andrásnak

*A vakuló őszben
 mint ugrásra-kész állat,
 lakatra-zárt szívvel les a boldogságra,
 de nem öleli senki;
 arca égre tárva,
 s csak szeme mögött suhog éjbe-sodrott társa,
 mert lapul, mint a kövek,
 mint tél árkában álom,
 és asszonyok lobognak át az éjszakákon,
 akik befogadták,
 akik megcsúfolták,
 s jövőjének tornyát köddel telehordták,
 hogy belepi a fű már,
 s zuhogtathat szárnyat,
 talpa alól lopják
 a fényesedő tájat,
 feje fölül a tetőt, csupa rom a háza,
 rongy tapad a szemre,
 füstté-züüllött nyárra,
 s oly iszonyú erő alázza, hogy végül
 üvöltene szinte,
 s a szája belekékül,
 mert vetkeznek előtte sorra az akácok,
 s ragyogó csillagát hamvasztja a nyárvég,
 mert úgy él itt, hogy fái
 tegyverkeznek állig,
 s hogy fullasztja a vers,
 a szökj innen, a várj még – – –*

*Hisz tört emelnek ágak,
 szél rontja a KERTET, –
 de süvítő egekkel csoda is leszakad,
 s mint pokolgépet, csöndjét löki el az ember
 mégegyszer tépve
 a döggé-vált szavakat:
 hogy túléli tán mindezt,
 utat tör, verekszik,
 belénő a napok szilárd kőtalába,
 és szenvedése fáján madarak nyüzsögnek,
 és vendég lesz az öröm a kert-alatti házban,*

*hol először a szem érti meg, hogy könnyebb,
aztán a test,
a szorosra-zárt ajkak,
s ő kifulladásig szoritja majd a fákat,
hogy csontjáig-tisztán, ime, megmaradhat - - -*

ALBERT ZSUZSA

Ádám

*Látom a hűség színeit
látom az ellenállás
iorrásait feltörni
bárányos arcod mögül,
házadat magasodni tehéren,
függetlenül,
lobbanó tüzeket ablakaidban,
feltörni a mindennapos fájdalom
bazaltja alól boldogan,
veszélyes helytállásodat a magányban,
hogy kihasítsd
neked való
egyetlen Édenedet.*

Kötés

*Nem menthetem föl a fákat
a susogás kötelezettsége alól
sem a méheket
a dűnnyögés szokásától
föl nem oldozhatom.*

Akik

*Iljúságom úgy fogy
ahogy
elfogynak akik ismerték
iljúságomat.*

ZENÉRŐL A FESTŐ SZEMÉVEL

Delacroix 1849. április 7-én ezt írja naplójába:

„Félnegy körül kocsin elkísértem Chopint sétájára. Fáradt voltam, de örültem, hogy kedvében járhatok. A Champs-Élysées, az Étoile diadalív, egy üveg bor a ligeti vendéglőben, megállás a párizsi vámnál.

Zenéről beszélt, s ez felfrissítette. Azt kérdeztem tőle, tulajdonképp, mi a zene logikája? Elmagyarázta a harmónia és az ellenpont fogalmát. A tiszta logika a zenében a fúga, s aki megérti a fúgát, az a zenei oknak és okozatnak a fő elemét ragadta meg.

Arra gondoltam, hogy milyen boldogan tanultam mindezt, ez a vágy mesejtette velem, milyen örömet talál a tudományban a hivatásához valóban méltó tudós. Köznapi értelemben tudományon az ismeretek bizonyos területét értik, amely pontosan elhatárolható a művészettől. Márpedig a tudomány nem ez, a tudomány, ha nézzük, és olyan ember mutatja meg, mint Chopin, maga a művészet. A művészet viszont nem az, aminek az általános gondolkodás hiszi, nem valami tudjisten honnan előbukkant ihlet, mely kiszámíthatatlan pályát ír le, s csak a dolgok festői külsőségét ragadja meg. A művészet maga az értelem, melyet a lángelme felékesít, de amely magasabb törvények által meghatározott szükségszerű úton halad.”

És Chopin az ember, aki a sétakocsikázás után fél évvel már halott volt – milyen volt a valóságban? Delacroix Louvre-beli festményére gondolok, meg egy-két tollrajzára – sistergő, lángoló ez a kép, pedig ólomszürke és mélybarna színű. A kampós orr, az összerágott száj, ez a kíméletlen jellemzés nem tetszhetett Chopinnek.

Dehát miért beszélek zenéről szólva Delacroix-ról, együttesen Chopinnal.

Azért, mert a zenét a képzőművészetben keresztül ismerem, mert – leg-alább számomra – ugyanabban az időben a zene ugyanazt alkotja-adja, mint a képzőművészet, egyazon módon méri-jelzi korukat, az időt, mert a melódiát akként látom, mint a vonalat, azonosképpen indítását, útját, befejezését, tartalmát. Aztán mert a két név, a szomszédos egykorú két hegyorommal, Meyerbeer és Ingres-évvél szemben és ellentétben, de gondolva az 1810 körül született Schumann, Mendelssohn, Verdi és Lisztre – Chopin a forradalmár. Megint a festő, ki Chopin zenéjének arcát, szemének megszólító, hívó meg-bocsájító tekintetét látja. Előbb a gyengéden nyíló száj rajza, kezdetén a hangot alig hallható száj, átölelő együttérése. Aztán követve az idő rajzolatát áramló szájszeneke – el nem hangzott és mind ismert zene. Zene, mely hol könyörgésre fogva, hol meg fékezhetetlen a nincsen jobb, nem tudsz jobbat, mint az élet. Igen, a zene, miként a képzőművészet, eszközeiben szerkezet, vizuális meg auditív viszonylatok egyensúlya. És mennyire velejárója! – ha szerkezet – éppen e mivoltában befejezetlen és hibáival együtt szeretjük. Így, Delacroix nagy vásznai, akármelyik, s így Chopin, az opus 30, 33-as mazurkák és az opus 34 valse brillantes.

*

Kaposvár, Rippl-Rónai és a zene – erről nem sok szó esett az életrajzokban. Pedig a Fő-utcai házban, később a Róma hegyi villában és varázslatos parkjában mindig jelen volt a zene. A festő néhanapján kinyitotta az Ehrbar-t és lapról játszott. Lajos öccse hegedült – ismeretes a „Hegedűt tartó Lajos öcsém”-festmény. Sándor pedig az Operaháznak volt tagja, igazi századeleji bohém, vele érkezett – néhanapján – felesége, Dóra asszony maga is énekes, olasz opera ária műsort adtak elő családiásan, mindnyájunk csodálatára. Mert Rippl-Rónai házában áhítatos csendben, mozdulatlanul hallgattuk a muzsikát. A környéken a somogyi Zselicség peremén búcsúkor meg lakodalmakkor cigánymuzsika szólt. Emlékszem, aratáskor meg különösképp este, munka után a fehérnép csoportosan énekelt. A Róma villában másként szólt zene. Lazarine asszony és Anella francia, burgundiai dalokat énekeltek. És ismeretes egy másik festmény, igen, volt egy zeneszoba, sárga falak előtt állt a fekete zongora, a festményen Lazarine nagy fehér kalapban ott ül a hangszer előtt, és a rövidnadrágos hallgató kisfiúnak magam voltam modellje. Ebben a vendégszerető házban, ahol a betévedt látogatót mindenkor asztalhoz ültették, ismételnem kell, mindig jelen volt a zene. Nem lévén villany, esténként két gyertya világánál hallgattam a zongorát, egy Novák nevezetű zongoraművész Lisztet adott elő. Volt ott egy angol leányvendég, a rajzokról ismert Fenella, igazi muzsikus, aki az ír és angol dalokat maga kísérte gitáron. A tizes évek elején aztán egy este híres látogatók között ott volt Ady és Reinitz Béla – a zeneszerző azonban akkor nem ült zongorához.

A festő ötvenéves volt. Inasként naponta ott álltam munkája közben az oldalán – áradatban kerültek ki kezéből az égetett sienna kontúros, ragyogó színű festmények és ontotta a lúdtollal készített rajzokat. E gazdagon termő esztendőben, a színek bújá áramlásában – bizonyos – a mindenkor jelenlévő zene gyengédebben szólt a napi munka befejeztével, ünneplésnek számított. Mégis egy nyáron egy fiatal zongorista, aki koncertjére készült, és akit éppen emiatt vendégül láttak a Róma-hegyen, Chopin mazurkákat és noktürnöket gyakorolt. Órákon át, egész nap, egyedül, magárahagyottan. Aztán, mert talán méltónak talált, leülhettem, hallgathattam egy órán át. Ott hallottam – gazdagságában a zeneszerzőt először. Milyen volt ez a találkozás? Olyan, mint találkozás festményekkel, melyek aztán örökké, életen át kísérik az embert. Nem sokat tudtam Chopin zenéjéről, nem sokat az örökké kísérő festményekről, és ha később az ismeretek körülvették az első emlékeket, tudatosabbá vált ragaszkodásom. Így, a századeleji Kaposvár, a Róma-hegyi tündérvilla és egy tizéves fiúnak első emléke az először hallott polonézokról és noktürnökről...

*

Igazi felkészültség híján, inkább bizakodva, mint iskolázottan – mi várt arra a fiatalra, aki jó ötven esztendővel ezelőtt Párizsban leszállt a vonatról a Gare de l'Est-en, hogy ott körülnézzen, hogy az otthon hallottakat lássa, és hogy aztán a rövidre tervezett látogatását másfél évtizedre váltsa.

Hittünk a művészet időt és teret bejáró tulajdonságában, abban – zenéről szólva –, hogy egyet jelent a lélegzetvétellel.

Így történt, hogy készületlenül, mindjárt az első napokban, a Saint Jacques utcában a Val de Grâce-t, a francia barokk remekét keresve betévedek, igen, ott találom magam a Schola Cantorum öreg épületében, végigjá-

rom a folyosókat, elolvasom az iskola hirdetéseit, a koncerthíreket és elme-
gyek egy ajtó előtt, ahol Vincent d'Indy neve olvasható.

Az idegen országba érkező hamarosan tapasztalja, hogy valójában senki és semmi nem várta. Az élet sodródik és az ismeretség fölöttébb lassú. És ha az architektúra, a kövek azonnal a szem előtt, tanulmányozásra, megállásra hívnak, kényszerítenek, ha a francia művészet látható valósága a város és utcakép maga képtár, mindenütt jelen (nincs is szükség múzeumjárásra), a zene sokkal visszavonultabb, tartózkodóbb, föl kell keresni, és a közép-európai számára, aki talán többet hallott német zenét a latinnál – újabb és újabb iskolát követel. Vagy másként is szól?

Az első tanulság, mindjárt a legelején a francia–oroszművészeti múlt és jelenének fölismerése, e jelenlét üzenete. Plakátok rengetege, hívó a Boris-hoz, a Hovanscsinához, Rachmaninov zongoraestje, Saljapin énekel, orosz kórusok, az orosz balett, a „Gyermekjátékok” André Masson színpadképével, és akkor, 1925-ben számomra ismeretlen szovjet zeneszerzőnek, Sosztakovicznak első szimfóniája.

Aztán tovább az években filléres vasárnapi koncertek a Châtelet-ben – Mozart a franciák kezéből! És egyszer szívet-emelőn, Kodály távollétében a Psalmus a Trocadéroban – fürgeteges siker Franciaországban.

És újból a párizsi utca, a kis terek szabadtéri muzsikája a forgalom vattás morajlásában és a festő szemével. Fölfedezés vagy hiedelem csupán, hogy a képzőművészet jobban, jól bírja a távolságot, a külső élet minden formáját, tisztább marad mint a zene. Pedig az accordéon, a harmonika még távolból is hívó, bensőségesen szól.

A Convention metrónál állok éppen, két ember gyűrű, egyikben nagyszájú súlyemelő, a másikban harmonika és ének – ének-e, dal-e? Igazi a kép, a cigarettázó harmonikásé és a kottát áruló, énekelő párizsi asszonyé. Páriszáz méterre innét a Convention tértől láthatom a Louvre-ban Clouet-t, az Avignoni Pietát, a Gaveau-ban hallgathatom Couperin-t, Rameau-t, Daquint, mai szerzőket a korabeli festészet zenei azonosát, a minden nemzedékkel megújuló zenét, Faurét, Debussyt, egészen meddig az időben?

E menetelésben mit hallgassunk meg, egy párizsi utcai sanszont, vagy hazagondolva, egy régi magyar éneket?

Mert egy tragikus nyári nap – éppen Limoges-ban voltam – a háború kegyetlen valósága, akkor elkerülhetetlen.

Évek múltán, már itthon, 44 kora őszén Kállai Ernővel és Gadányi Jenővel – magam illegalitásban – Budán csavarogtunk. Néztük az elpusztított Gömbös-szobrot. Arról beszéltünk, most ilyenkor hol a képzőművészet és a zene. Nyilván, hogy vigasztaljon, Kállai Ernő elvitt, elmentünk egy gazdája-vestett, elsötétített lakásba, és föltett egy lemezt . . .

Más volt a világ akkor, mint amikor Delacroix Párizsban Chopinnal a Bois-ban sétált – a mi hazánk és sorsunk volt.

Egy Scarlatti-szonátát hallgattunk.

*

Kézműves vagyok, gyermekkorom óta kísér a hogyan készül gondja. Lassan, évtizedek során tapasztalat árán összegyűlt válaszok végtelen sora. Mindmegannyi korhoz, vagy egyetlen személyhez tartozó válaszok. De hogyan álltam a zenével, hiszen a hangszer önmagában ugyannyira tehetetlen,

mint a fémtokba erősített sörte, amit ecsetnek mondunk. Így aztán az első koncerteken, azok ünnepi izgalmában azt hittem, hogy a zeneműveket mindenkor maga a szerző adja elő, mitöbb úgy képzeltem, hogy a zene, akkor hallgatva azt, akkor jön létre. A Mozart szimfóniáját maga Mozart vezényelte, a Böregért meg Strauss. Amikor aztán e hiedelem kétkedessé vált, akkor az előadónak a mű megszólaltatása, annak minden gondja várta a választ. És ha egy festményt szemlélve, azt nekem, a nézőnek kell újraalkotni (amennyire erőmből tellik), hogyan a hangszer megszólaltatása, és hogyan megvalósítani a zeneszerzőnek minden gondolatát.

„Agyongázolta Chopint”, hallom a koncert szünetében, és befejezéskor a vitát. Magam az egyszerű hallgató, soha nem tudom meg, hogyan gondolta a komponista maga? És megint a festő, amiképp a válaszokból kialakul a mesterségnek, a kézművességnek megbízható mivolta – a zene varázsa külön jutalma, hogy annyi végtelen erőfeszítésen túl valóban Mozart szólal meg, Debussy maga ül a zongoránál. Nemcsak tanúja, de résztvevője vagyok az Aida történetének.

Jutalom – évek óta Pécs egy régi szép épületében – otthonomban csaldom és barátaim gyakran muzsikálnak. Ünneplésbe öltöznek az alkalomra – a próbák látványa kevésbé vonzó, mint a festő műhelye. Ekkor és a gyermekkori elképzelés – a jelenlévő, az újraalkotott Haydn az éjszakába érve és a hangszerek titokzatosságával együtt távozik a muzsikussal.

Igen, a régi Pécs a városfalakkal bezárt éjszakai csönd alkalmas az effajta képzelődésre. A ház előtti parkban két régi muzsikusként – itt születtek, itt éltek – obeliszkot emelt a tisztelet. Mindmegannyi élő, éneklő húr előtt karmesterek vezényletével hatalmas kórusművek szállnak fel a katedrálisban. Aztán, és ez valóban a látás és hallás egyidejűsége, vasárnapi matinék a Csontváry-teremben. Mai szerzők, nagyszerű pécsi zongoristák, a pécsi fúvósötös – mindenütt ugyanazok a galambok szállnak fel, ez is a zene varázsa.

A mi városunkban sokaság, ezrek hallgatják a zenét. És úgy tűnik fel, bár ha a hallgató után bezárják a koncert termet – a zene megszakítlan tovább szól. Kis szünetjel két koncert között, miként a csönd alkotó része a hangnak.

A MŰGYŰJTŐ ALKOTÁSA

Dévényi Iván gyűjteményének győri kiállításáról

A Jelenkor rendszeres olvasói hosszú ideje ismerhetik Dévényi Iván nevét és munkásságát, mivel képzőművészeti tárgyú tanulmányai, kritikái, könyvekről írt recenziói gyakran jelennek meg a folyóirat hasábjain, de találkozhattak a magyar művészet három nagy alakja – Thorma János, Kernstok Károly és Tihanyi Lajos – pályájáról szóló könyveivel is.

Az Esztergomban élő művészeti író, aki tanárként keresi kenyerét, a művészek és műbarátok körében gyűjtőként is ismert és elismert. Gyűjteménye, melyből mintegy százharminc alkotást mutatott be a győri Xantus János Múzeum, az ötvenes évek elején kezdett kialakulni. A teljes kollekció jóval nagyobb a bemutatottnál, elsősorban a grafikák száma haladja meg tekintélyesen a kiállított darabokét, gerincét azonban a Győrött látott művek alkotják, karakterét azok határozzák meg.

A gyűjteményt megalapozó első szerzemények közül valók Koszta József, Fényes Adolf és Tornyai János kiállított művei. A gyűjtő egy interjúban azt vallotta, hogy bár szeretettel őrzi e képeket, az eltelt évek során izlése eltávolodott tőlük. A szeretet indokolt, mert például Koszta 1930 körül keletkezett *Parasztlány* című festménye ékkövekként ragyogó színeivel, szükszavúságában is a fiatalság virulását érzékenyen kifejező formálásával az alföldi mester java terméséből való.

A történeti sorrend kedvéért a Gresham-csoport festőinek a gyűjteményben lévő képeit említjük másodikként, így Szőnyi István különösen kedves – a világos meleg színek derűs harmóniájával és az egész képfelületet egyetlen zárt formába összefogó kompozícióval megoldott – *Krumplikapálók* (1934) című temperafestményét a kiállított négyből, továbbá Bernáth Aurélnak *Női akt és Családi önarckép* (1937) című festményeit, – az utóbbi a gyűjtemény egyik kiemelkedően értékes darabja. A képen életnagyságú félalakban látjuk a festőt karján kislányával és mellette feleségével. Az európai művészet legjobb arcképfestő tradícióit folytatja ez a szuggesztív erejű kompozíció, ugyanakkor árad belőle az a varázslatos sugárzás is, amely egyértelműen 20. századivá és sajátosan Bernáth-i festészetté avatja.

A gyűjtő tájékozódásának, izlésének alakulására jellemző említett példák után mint számára meghatározó mestert Czóbel Bélát kell említenünk, akinek műveiből előbb műkereskedőtől vásárolt Dévényi, az ötvenes évek derekától – a művésszel való megismerkedésétől – kezdődően pedig magától Czóbeltől. A szóban forgó tárlat tizennyolc Czóbel-művet mutatott be. Kvalitásukat illetően természetesen különböznek ezek a művek, és bár együttesük a gyűjtemény fő erénye, a nagyon értékes darabok sem hiányoznak közülük. E sorok írójának megítélése szerint is a Normandiai enteriőr (1926) a legkiválóbb Czóbel-festmények közül való, és ugyancsak az elismerten rangos képek sorába tartozik a Mme Daudet arcképe (1933), a Fekvő nő (1937), és a Félakt (1973). Szerényebb festői kvalitása mellett mint a festő és a gyűjtő barátságának jelét méltányoljuk a Czóbel által Dévényiről festett két arckép egyikét, amelyik a kiállításon szerepelt.

A szentendrei művészet másik vezető mesterét, Barcsay Jenőt tizennégy festmény és rajz képviselte a győri kiállításon, köztük kettő a gyűjtő nevére szóló ajánlással. Barcsay műveinek a Dévényi-gyűjteményben őrzött sorában is találhatunk rangos és megbecsült darabokat, így például a *Festőállvány ablak előtt* (1961), a *Két fej* (1961), a *Festőállvány modellel* (1961) és a *Terv a szentendrei mozaikhoz* (1969) címűeket. A festő önarcképe 1925-ből, mely még mestere: Rudnay Gyula és akkori példaképe: Greco erős befolyása alatt készült, a különlegességek közé tartozik.

A szentendrei művészetnek Barcsayéval rokon, de attól sok tekintetben el is térő vonulatait jónéhány művész értékes műve képviseli Dévényi Iván gyűjteményében. Szám szerint Bálint Endre alkotása a legtöbb: a kiállításon tíz festménye szerepelt, ugyanakkor tekintélyes számú lapot őriz a gyűjtő Bálint grafikai terméséből is. A festmények 1945-től 1975-ig három évtized terméséből adnak tájékoztatást, megmutatják Bálint festészetének fő állomásait. Korniss Dezsőtől három művet láthattunk a tárlaton, köztük az életműnek is minden bizonnyal megkülönböztetett értékű darabját, a Kővágóörsi emlék című kisméretű vásznat. Rendkívüli szellemi energiát, az élmény jelekké való átalakításának képességét tükrözi ez a sikszerűvé redukált elemekből – ház, mozdony, vasutas lámpa, figura-motivum – komponált festmény, melynek sajátja az a szóban meg nem fogalmazható többlet, amelyet csak a legtisztább festői eszközökkel megformált művek sugároznak.

Ámos Imre, Anna Margit, Kmetty János, Miháltz Pál, Modok Mária, Szántó Piroska – korántsem teljes a sor – nevét említve rámutathatunk arra is, hogy a gyűjtemény tulajdonosa nem rabja egyetlen ágnak sem, hogy hozzáértéssel válogat a kínálkozó változatos termésből. Tény azonban, hogy a Czóbellel induló ív átfogja a gyűjtemény nagyobb részét, a fő vonulatát alkotja, s ha névvel akarjuk jelölni, akkor a konstruktív törekvések címszóval foglalhatjuk össze. A konstruktivitást említve nem feledkezhetünk meg az irányzat nemzetközi viszonylatban nagyon magasra értékelt, itthon azonban csak vonakodva elismert alakjának, Kassák Lajosnak festményeiről, – közülük négyet állított ki Győrben Dévényi Iván.

Találó rendezői gondolat volt a gyűjtemény gazdag önarckép-sorozatát egy teremben elhelyezni. A sorozat legrangosabb darabjai Derkovits Gyula és Egry József önarcképei; de felhívják magukra a figyelmet a többiek is, így Czigány Dezső, Borsos Miklós, Miháltz Pál, Márfy Ödön, Czóbel Béla, Frank Frigyes, Orbán Dezső, Barcsay Jenő, Schönberger Armand, Szőnyi István, Szobotka Imre és Berény Róbert önportréi. Közéjük sorolta a rendező a Schéner Mihály festőt ábrázoló rendkívül szuggesztív hatású arcképet is, melyet a mai magyar festészet egyik legeredetibb tehetségű és kiforrott mestere, Cziráki Lajos készített.

A felsorolt nevek és művek szomszédságában századunk magyar festészetének más időszakaiból való és más törekvéseihez tartozó művek is megtalálhatók a Dévényi-gyűjteményben. A legrégebbi s egyben a közönség legnagyobb érdeklődését kiváltó kép Csontváry: Zárda Trauban (1899–1900) című kisebb méretű vászna. Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek Ferenczy Károly Birkózók (1912) és Jegyespár (1912) című festményei. Gulácsy Lajost egy Botticelli-átírat, Czigány Dezsőt önarcképe mellett Kettős női akt című festménye, Nagy Balogh Jánost egy jellegzetes képe (Kubikos, 1910 körül) képviseli. A modern festészeti törekvéseket a század első évtizedeiben saját nyelvűvé formáló Tihanyi Lajosnak, a lélekábrázolás kiváló mesterének Grosz Andort ábrázoló arcképe, a fiatal éveiben robusztus erővel feltörő Uitz Bélának Ülő nő (1918) című energikusan formált diópác ecsetrajza nem csupán a Dévényi-gyűjteménynek, hanem a magyar festészetnek is számottevő darabja.

A kiemelkedő szerepű magyar szobrászok közül Ferenczy Béni és Medgyessy Ferenc művészetét karakteres rajzok, Borsos Miklósét érmek, rézdomborítások és rajzok idézik; – Borsostól magától tizennégy alkotás szerepel, köztük az Alvó pásztor (1941), a Két női akt (1944) és a Fekvő női akt (1948) című, lendületes vonalak harmóniájával megoldott rézdomborításai.

A művészek névsorának teljességéről eleve lemondva befejezésül Kondor Béla nevét kell emlitenünk, akinek látomásos művészetéből nyolc festmény és két rajz adott izelítőt a Dévényi-gyűjtemény győri kiállításán.

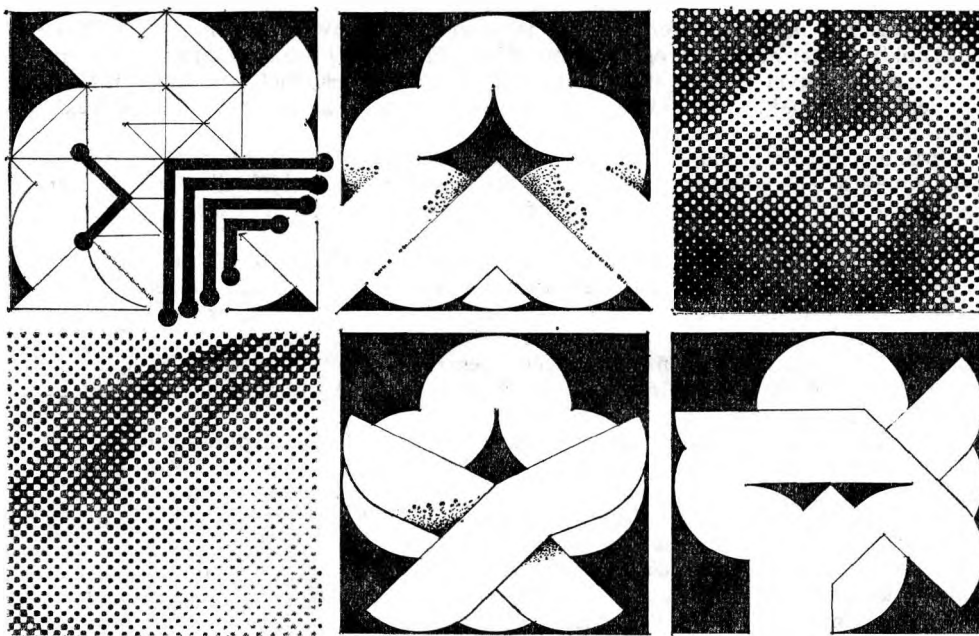
Nem hallgathatjuk el a gyűjteménynek azt az erényét, hogy a már nem élő és „biztos értéket” jelentő vagy a pályájuk csúcsára érkezett élő és hírneves művészek munkái mellett a kevésbé ismert művészek értékes alkotásait is megtalálhatjuk benne, bizonyosságául annak, hogy a gyűjtőt nem a „nevek gyűjtése” és nem is finánciális szempontok vezetik, hanem a jó munkákkal való azonosulás képessége.

Az az olvasó, aki nem látta a kiállítást ugyanúgy, mint aki Győrött látta, jog-

gal gondolkodhat el az óhatatlanul fölvetődő kérdéseken: Hogyan jött létre a gyűjtemény? Milyen céllal gyűjt Dévényi Iván? Mennyit érnek a művek külön-külön és együtt? Mi lesz a sorsa? tsb., stb.

A fiatal tanár, Dévényi Iván, aki az ötvenes évek első felében tanárnő feleségével – törekvéseit máig szeretettel és megértéssel támogató társával – összefogva busásnak nem mondható jövedelmének a szerény megélhetéshez nélkülözhető részéből képeket vásárolt, nem fölös pénzt fektette jól jövedelmező „áruba”, hanem a képzőművészetek iránti erős vonzalmának engedelmeskedett. Néhány neves gyűjtővel és gyűjteménnyel való megismerkedése segítette megfelelő mederbe terelni gyűjtői ambícióit. Az első lépések után tudatosult az a felismerése, hogy egyre elmélyültebb tájékozottságra támaszkodva elsősorban az egyéniségéhez közeli műveket gyűjtse, a világról az övéhez hasonló – saját szavaival: „alapvetően optimista” – szemléletet valló művészek ismeretségét, barátságát keresse. A művek sugallata és a személyes kapcsolatok láncolata később sokrétűen fonódott össze. Dévényi Iván az avatott műértő, a véleményét higgadtan és határozottan kinyilvánító kritikus, a jó művekhez mindig megbecsüléssel forduló gyűjtő a magyar művészetnek egyik számoltartott mecénás egyéniségévé vált. Gyűjteményét szemlélve úgy látjuk, hogy a gyűjtés számára olyanféle alkotó ambíciók kiélése, mint az igazi művészek számára az alkotás. Gyűjteményét építi, alakítja, formálja, ahogy újabb felismerései kívánják és lehetőségei engedik. „Ökonómikus gyűjtő – mondta róla a kiállítás megnyitó beszédében Németh Lajos –, aki nem kíván versenyezni a közgyűjteményekkel, nem akar ízelítőt a magyar festészet minden iskolájából, de amelyeket a gyűjtés fókuszába helyezett, azokat sokoldalúan és gazdagon képviselteti.”

A gyűjtemény pénzbeli értéke tekintélyes summa, ám ne feledjük, hogy mihelyt pénzzé tenné a gyűjtő, máris elveszne műve, a gyűjtemény, mely saját rendje szerint épült. S ha elad is néha belőle, jó gyűjtő módjára újabb műveket vásárol, így műpártoló tevékenysége sokszor felmérhetetlenül hasznos a művészek számára, akik anyagi és erkölcsi támaszra találnak benne, és hasznos a képzőművészet iránt érdeklődő legtágabb körű közönség számára, hiszen inspiráló és megőrző tevékenységével közösségi célokat szolgál.

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

MARCEL JORAY: VASARELY

A korábban megjelent szép katalógus mellett a pécsi *Vasarely Múzeum* néhány hónapja újabb kiadvánnyal kedveskedik látogatóinak: *Marcel Joray* új monográfiájának budapesti szedéssel, Svájcban nyomtatott (Griffon Kiadó, Neuchâtel) „mini-kiadásával” (*Hárs Éva* fordításában), amely összefoglalja és gyönyörű reprodukciókban mutatja be Pécs nagy szülőttjének és díszpolgárának működését a kezdetektől egészen a szülőváros múzeumának és az aix-en-provence-i Alapítványnak a megnyitásáig (1976). A kötetke szerzője már több Vasarely-monográfiát írt, a magyar könyv a korábbiaknak mintegy foglalata. A 134 színes reprodukció mindhárom világhírű Vasarely albumból válogatott, bár néhány újabb alkotást is felfedezhetünk.

A Mester életművét magyar nyelven eddig néhány tanulmány, budapesti és pécsi katalógusai, *Gaston Diehl* szép albuma (Corvina Kiadó, 1973) ismertette. *Joray* most megjelent kis kötete annyival nyújt többet mindegyiknél, hogy átfogóbb, az életút és a művészi fejlődés állomásait módszeresen követve mutatja be az életművet (ugyanígy a képek), és a szövegbe ágyazottan, dőlő betűvel szedve szép csokrot nyújt át az alkotó gondolataiból. Ezeket olvasva tünődhetünk, hogy vajha már magyarul is láthatnánk Vasarely tanulmányait és könyveit, amelyekből *Diehl* bibliográfiája 1970-ig szép számmal idéz.

„Téved, aki csak a puszta ész alkotómunkájának gyümölcsét látja Vasarely művészetében...” – kezdi a megközelítést *Joray*, és a formák tökéletességének, a színek erőteljes harmóniáinak és ellentéteinek elemzése után a művész közösségi indítékait, a művészet humanizálásának korszerű tendenciáit emeli ki. Igaza van: a kötetben sorolt (a szép képeken látható) monumentális művek és „architektonikus integrációk” a „természet elvesztett pompáját” kívánják visszaszerezni az urbanizált környezetben, egyben bizonyítékai Vasarely eleven hitének, mely szerint „újból adott a lehetősége annak, hogy kielégítsük az ember természetes igényét az érzékletes örömökre”.

Minden Vasarely-mű, a legkisebb laptól a legnagyobb homlokzatig és téralkotásig ennek a lehetőségnek, a vizuális örömszerzésnek a szolgálatában áll. És mindent „popularizáltan” teszi, egy teljes közösség számára kísérli a látás örömét nyújtani.

Így Vasarely nagy hatású művészetét akár misszióknak is tekinthetjük, ebben az értelemben válik érthetővé és teljessé a franciaországi és hazai múzeum (Gordes, Pécs), az Alapítvány (Aix-en-Provence) nemes bőkezűsége: a művész a kamaszkiütésekkel városiasodott világot formálja át, színes élményt nyújt a füstködök mögött. Színeivel és formáival értelmet ad, éretté teszi a szemet, a modern világ új szépségeit teremti meg. Képzületében és munkájával eltűnnek a sivár és monoton homlokzatok, a gótika színes fényözöne árad az ablakaiból.

A remekül nyomtatott kötetkében szép megközelítést és publikációját kapjuk az 1947 előtti korszakoknak (1947/48 a „döntő szakasz”), a budapesti akadémiai képzésnek és „Bauhaus-tanulmányoknak” (1925/30), a párizsi grafikai periódusnak és „tévutaknak” (1930/47), majd az elhatározó „Denfert-korszaknak” (1938/58), amikor a metróállomás fehér kerámiafalai ihlették „az inkább szuggesztív, mint reprezentatív” lapokat a maguk érzékeny és kiismerhetetlen elszíneződésével, hajszálrepedéseivel. Ezt a korszakot a „Szép Sziget” (Belle Isle) kavicsainak és kagylóinak tanulmányozása követte egymásbasimulón, majd az ellipsziseket váltó „krisztálykorszak” (Gordes, 1948/60), végül a Malevics hatása alatt érett fémű (Homage

à Malevitsch), amelynek geometrikusan szabott formái között találkozott Vasarely művészete a tudományos gondolatvilággal, és amelyből minden további korszak szinte törvényszerűen következik. A négyzet, a hatszög és a nyolcszögön keresztül eljut a kinetizmusig és egy új plasztikai egységig, az „egyetemes struktúrák” világába, amelynek jelenidejűsége már nemcsak múzeumokat és alapítványt, de tendenciáit és szépségét, felismert funkcióit tekintve hatalmas felületeket és környezeti méreteket kíván. Mindazt tehát, amiért él és amiért megszületett.

A könyvecskében – mint a pécsi Múzeumban – néhány alkotással jelen van a művész felesége, *Claire Vasarely* is. Bár képvilága a férjéétől elemeiben teljesen különböző, de tendenciáiban hasonlóképpen érzékletes.

„A művészet táplálék, amely ugyanúgy megillet mindenkit, mint az ismeret, az ének, vagy a vitaminok...” – hirdeti Vasarely, és műveinek, gondolatainak mind szélesebb terjesztését szolgálhatja ez a remekbe szabott kötet, amely a pécsi Múzeumban elérhető. Bizonytal sokaknak szerez örömet, egyben útmutató lehet Vasarely élményes és gondolatébresztő művészetének megközelítésében.

KÉT KÉPZŐMŰVÉSZETI ANTOLOGIA

Az egykori *Kortársak szemével* (Írások a magyar művészetről 1896–1945. Válogatta *Pernecky Géza*; Bp. 1967.) c. összeállítást követő, egymást kiegészítő és remélhetően folyamatot indító két kötet fekszik előttünk. Az első néhány hónapja jelent meg – *Kritikák és képek 1945–1975*. Válogatás a magyar képzőművészet dokumentumaiból. –, és a jelzett három évtized képzőművészeti irodalmából nyújt válogatást közel ötfélszáz lapon, az írásos anyagot néhány színes és számtalan fekete-fehér reprodukció egészíti ki. A *Művészet/76* c. album a Könyvhétre jelent meg, s az elmúlt egyetlen esztendő képzőművészeti életét mutatja be és elemzi a remekül kiállított (*Kemény Zoltán* terve szerint) kötetben, bőkezűen bánva a fehér felületek és a nyomtatott oldalak arányaival, hasonlóul a színes és nem színes reprodukciókkal is.

Az első kötet tehát 30 esztendő eleven, maig ható folyamatát reprodukálja, a magyar képzőművészet alakulását követően kitűnő segédkönyve lehet a szocialista ihletésű művek és a marxista szellemiségű kritika fejlődéstörténetének, a szerkesztők (az *MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának munkatársai*) szemmel láthatóan és bevallottan törekednek erre a komplex feladatra, ha olykor hiányérzeteket támasztó eredménnyel is. A dokumentáció monografikus értékű bevezetőjében *Aradi Nóra* foglalja össze a jelzett évtizedek magyar művészettörténetét: „kritikák és képek”, eszmék és művek, politikák és irányzatok harcát a felszabadulástól (hatalmas és örvendetes határkö ez a magyar képzőművészetek fejlődéstörténetében is) eltelt időszakban; a megidézett kritikákat és tanulmányokat, a reprodukált műveket akár a történeti áttekintés illusztrációjául is felfoghatnánk, ha nem éppen ők alakították volna a történetet és koncepciót.

A „dokumentum-összeállítás szándéka szerint sokoldalú képet kíván adni a felszabadulás utáni magyar művészetről, a viszonylag szűk terjedelem azonban korlátozta a válogató munkáját, ezért csak bizonyos megszorításokkal tehetett eleget feladatának...” – írja *Nagy Zoltán* az antológia elején. Az építészet és iparművészet sorsát kísérő dokumentáció így már a koncepcióból kimaradt: a harminc évet bemutató „adósságtörlesztés” tehát eleve újabb „adósságtudatot” hozott.

Az antológia politikus, a kezdeti és későbbi (akár meg sem szűnt) vitákat reprodukáló, mindamellett alapos és tapintatos munka: nem fordítja vissza az olykor túlon túl messze elhajított bumerángokat. Bizonytal sebeket ténpe fel ezek kíméletes felidézése helyett, evvel a jószándékkal természetesen egyet is lehet értenünk. Mégsem a „fátyolborítás és asztalterítés” koncepciója ez, inkább az „utókor” józan ítélete.

A kötet első tanulmányai idézik az 1945/46-os idők vitáit, ezek lényegét és pólusait, közben az igazi és a vélt szocialista hagyományokat kutató újságcikkeket. Az Európai Iskola és az absztrakt művészet körül kialakult jeles és emlékezetes viták egy történelmi folyamatot nyitottak meg: a „természet rejtett arcát” (*Kállai Ernő*)

kutató és a „társadalom kendőzetlen arcát” vizsgáló, felfedni kívánó, akkor egyértelműen politikusnak és szocialistának vélt képzőművészetek szembesítésének termékeny időszakát. *Horváth Márton, Révai József, Lukács György, Ék Sándor*, illetve *Kállai Ernő, Kassák Lajos, Mezei Árpád, Hamvas Béla, Kemény Katalin* és mások (alkotó képzőművészeket Eken és Kassákon kívül nem említve itt) állnak az antipólusokon. A kései igazságtevés sem a kötet szerkesztőinek, sem pedig a mai vitázóknak, legkevésbé pedig a recenzensnek feladata aligha lehet, és talán szükségtelen is: a kötet utolsó egysége (*Múlt – jelen – jövő*) Körkérdés a magyar képzőművészet néhány időszerű problémájáról, 1975.), ebben kitűnő művészettörténészek (*Aradi Nóra, Németh Lajos, Miklós Pál, Rideg Gábor*) vitája néhány még napjainkban is élő (és jórészen megoldatlan, megoldhatatlan) problémát idéz és zár le.

Az igazi és követhetetlen hagyományok (Munkácsy?, Nagybánya?, alföldi művészet?, Szentendre?, Derkovits? stb.?) körül kerekedett viták, majd a *Közösségi művészet felé* címmel megjelent kiállítás (1948) tanulságai, a sematizmus körüli viták vezetnek tovább a folyamatban az olvasót, végül egy újabb kor- és sorsforduló: az *1957-es Tavasz* *Tárlat* viszonylagos (bár megkülönböztetett) teljessége, ismételt vitacikkek, igazolások és öngigazolások sora „korunk esztétikai zűrzavara” körül. A kelet-európai avantgarde kísérletek, Csontváry művészetének ismételt (és bizonynyal végleges) felfedezése, a szentendrei kettős hagyomány vitái, a *Kondor-jelenség* léte és sorsa, táguló kitekintési és tágabb önmegvalósítási lehetőségek jelzik az utóbbi húsz év magyar képzőművészet állomásait, jeles felfedezések és jeltelen lehetőségek, olykor még utóvédharcok is.

1975 csak az antológia záróköve, a köteté, amely nemcsak egy bőséges kronológiával és bibliográfiával, az „apparátussal” maradt adós, de akár ön maga pótkötteivel is: sokféle módon kielégítetlen érdeklődéseket hagyhatott maga után. De bármennyire paradoxonnak tűnik is: „adósságtörlesztő” léte mellett ez a hiányérzet a másik nagy érdeme. Vágyakat realizálva újabb vágyakat teremt.

A művészettörténészek mellett (az említetteken kívül megemlítenénk még *Szegi Pál, Rabinovszky Máriusz, Fülep Lajos, Körner Éva, Pernecky Géza, Rózsa Gyula* nevét) bőséggel idéződnek alkotó képzőművészek is a kötet tanulmányainak írói között: *Kassák Lajos, Kmetty János, Bálint Endre, Somogyi József* és mások nemcsak „hozzászólók”, hanem méltó vitapartnerek és művészetükkel többnyire a viták kiváltói, személyiségükkel és azonosulásaikkal „témái” is. *Amos Imre, Bartók Béla, Csontváry, Derkovits, Dési Huber, József Attila, Kassák Lajos, Vajda Lajos (Chagall, Picasso)*, irányokat jelölő, *Bálint Endre, Barcsay Jenő, Bernáth Aurél, Borsos Miklós, Csernus Tibor, Czöbel Béla, Domanovszky Endre, Kerényi Jenő, Kondor Béla, Korniss Dezső, Lakner László, Schaár Erzsébet, Vigh Tamás, Vilt Tibor* „irányokat követő” (vagy éppen teremtő) neve szerepel a legtöbbszor a névmutatóban, és nem lehet érdektelen az a kötet, amelyben ők szólnak, amely róluk beszél. Művészetükben az eltelt 30 esztendő magyar képzőművészetének „fővonalai”. Néhányukról pedig épp ez a kötet szól a meg nem írt monográfiák helyett, újabb feladatokat jelölve meg.

A páratlan gazdagsággal megjelent másik gyűjtemény afféle „számadás”: egyetlen esztendő hazai képzőművészeti életét követi. Eredeti írásokkal, főként a Művészetből, de más folyóiratokból (így a *Jelenkor*ból is) átvett tanulmányokkal, hasonló megosztású a gazdag képanyag is. Az album az egykori *Képzőművészeti Almanach* (1969, 1970, 1972.) hagyományait eleveníti fel, de az egykor megjelent három kötetnél nemcsak pazarabb, hanem nagyvonalúbb, szelektivebb és koncentráltabb is, bár elmarad az elődeiben oly emlékeztető néhány rovat; pl. a külföldi kitekintés, az adatközlések és a művészi vallomások sorozata.

Ez az album jobban ragaszkodik a jelzett esztendő hazai képzőművészeti eseményeihez, főtémái (*Grafika, Régi és új a budavári palotában, Harminc győzelmes év, Textil, Művészet és emberi környezet, Eszmecsere a kisplasztikáról* stb.) 1976 jeles kiállításait, megvalósult lehetőségeit, *Aradi Nóra, Bereczky Loránd, Rideg Gábor* és mások tanulmányaival az év elvi állapotát mutatják be és követik. A VIII. *miszkolci Grafikai Biennálé* valóban az esztendő jelentős eseménye volt: a modern hazai

grafika nagyszerű lehetőségeit mutatta fel, hasonlóképpen a szombathelyi *Textil Biennálé* és az 1975-ös *Nemzetközi Kisplasztikai Biennálé* is a maga műfajában, de nem kevésbé voltak jelentősek a budavári feltárások bemutatása és a *Nemzeti Galéria* állandó és időszakos kiállításai. Az utóbbiak közül az album a barokk kiállítást, a naiv és a 19. századi művészet állandó tárlatát, a szentendrei művészet, *Kerényi Jenő*, *Konecsni György*, *Pátzay Pál* retrospektívjeit idézi meg. Külön a külföldi magyar művészek 1976-os itthoni tárlatait: *Moholy-Nagy László*, *Robert Capa*, *Kepes György* hazai bemutatóit, az utóbbi mester az albumban saját vallomásával szerepel. A pécsi *Vasarely-múzeum* színekkel-formákkal egyaránt csábító világát *Hárs Éva* mutatja be.

A közölt kép- és tanulmányanyag a *Művészet* évfolyamára épül; így kapott helyet az antológiában az esztendő két monografikus számának mestere: *Borsos Miklós* és *Tóth Menyhért* az album kiemelt művészei. És ha a szerkesztő szubjektív lehet, talán a recenzens is teheti; aki az elsőért már jóideje rajong, míg az utóbbit nehezen szokja meg. Hite szerint Tóth Menyhért harsány színei és elfolyó vonaljai, üres foltjai és kellemetlen torzításai az „expresszív szürrealizmus” legkevésbé rokonszenves ágából valók, a festő „tudatos naivitása”, csinált képvilága bennem ellenállást teremt. A derűsebb horizont, akár a „habzó ég” hiányzik előttem ebből a piktúrából, a művész által teremtett „mesék tején” való „lógással” vitába szállt már József Attila is. Ilymódon talán nem is lehetek autentikus: miért kellett 14 lapot, 16 reprodukciót közölni az utóbbitól a szűkös lehetőségek között. Főként akkor, ha az 1976-ban meghalt *Czöbel Bélára*, *Kmetty Jánosra*, *Holló Lászlóra* csak 1–1 oldal és reprodukció jutott.

A grafikai „áttörés” mellett a textilművészet nagy lehetősége volt az 1976-os év, az album ezek mellett gazdagon mutatja be a velencei biennálé magyar anyagát is, ahol a szentendrei művészet mellett a modern Salgótarján, a művészet és emberi környezet modern egységének megvalósulása képviselte a magyar képzőművészetet. De ebben a témában a kötet még Szombathely római emlékeinek és modern világának szimbiózisával, a pécsi felszabadulási emlékmű elemzésével és néhány belső-építészeti problémával is foglalkozik.

A recenzens számára (aki 1976-ban is a *Művészet* rendszeres olvasója volt) a leginkább emlékezetes mégis az album Műhely rovata: itt az esztendő egyéni tárlatairól, egy-egy művész bemutatójáról vagy munkásságáról (*Mihályz Pál*, *Vajda Júlia*, *Patay László*, *Németh János*, *Gerzson Pál*, *Szabó Zoltán*, *Lóránt János*, *Bartha László*, *Geszler Mária* stb. – az album sorrendje ez) kapunk írásos és képes beszámolót. A sokszor igen jelentős műhelyek és kisgalériák (a Benczúr utcai, a pécsi Műhely, a Hatvany Lajos Múzeum, a Szoboszlói Galéria stb.) munkásságának bemutatása is itt látható-olvasható. Ugyanebben a rovatban néhány szép elemzést olvashatunk egy-egy műalkotásról (*Bálint Endre*, *Anna Margit*, *Korniss Dezső*, *Schaár Erzsébet*, *Schrammel Imre*, *Kiss István*, *Kő Pál* stb.), szép reprodukciók és értő tanulmányok lelőhelye a Műhely rovat. A legmodernebb irányzatokat a kisplasztikáról szóló eszmecsere mellett *Beke László* a pseudóról írt tanulmánya (és kevés reprodukció) képviseli.

Érdekes kísérlet fényűző megvalósulása az antológia: aránytalanságai szubjektivitása mellett az esztendő képzőművészeti életének aránytalanságaiból következők. A következő esztendők kötetei nyilván a helyére billentik a sokszor nem valós súlyokat mutató mérleget.

Szívesen olvasnánk kevésbé szelektív tárlatjegyzéket a kötet végén, ugyanígy valamiféle irodalmi tájékoztatót is, az esztendő művészeti irodalmának bibliográfiáját (mégha válogatottat is) a Művészettörténeti Értesítő oldalairól idementenénk. Így talán még inkább dokumentatív értékű lenne a kötet a „kései utókor” előtt. A reprezentatív válogatás szelekciója inkább a szerkesztők ízlését jelöli és nem az esztendő „művészeti állapotát”. Holott mi más lehet egy hasonló évkönyv feladata?

A kötet tanulmányait a hazai művészeti irodalom szinte teljes gárdája írta, kár, hogy a kötetben nem inkább a hazai képzőművészetek „teljes állománya” szerepel. Teljes bizalmunk így a következő esztendők köteteié.

Legkezdettől növekvő

*Legkezdettől növekvő
kis kód: besűrűsödni!
Pont-testben, hő-magányban
lüktetve, megfeszülve
csak nőni! nőni! nőni
tágítva védőburkát,
a betoglalt, határolt,
épülő birodalmat
homorú s domború közt.
Megnöve, nő lakása?*

*Honnan jött és hová megy?
feszülés, lappadás közt,
dobogás, csitulás közt
mily soká készülődik – – –*

*

*Hogy régen készülődik?
szűk testben összegyűjtött,
szorított, tömörített,
torlódó néma orkán – – –
mire vár? mikor tör ki?*

*egy ő? vagy sokan vannak?
– minden testtájban gyűlnek? –
hogy szárnyak? megfeszülve?
– szorosan összehajtva?
préselve barlangokba?
üregékbe szorulva?*

*de akkor – hívó szóra? –
csontok közül kiszáguld,
csattan majd, úgy kibomlik
mint ejtőernyő szélben – –
mint vászon?, mint vitorla?
mily levegő-egékbe
csendesül foszló árnya?*

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük. A műsort Dénes István szerkeszti.

A Gyergyai Alberttel folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el 1977. augusztus 3-án.

XI.

GYERGYAI ALBERTTEL BESZÉLGET SZÁVAI NÁNDOR

SZÁVAI NÁNDOR: Ötven éve már, hogy az Eötvös-kollégiumban megismerkedtem Gyergyai Alberttel, aki ott a francia irodalmat tanította, én pedig tanítványa voltam, mielőtt kikerültem Franciaországba. A tanítványból később barát lett, s ő vitt azokba a folyóiratokba, a Nyugatba és Katona Jenő Jelenkorába, ahol mind a ketten francia könyveket ismertettünk. Gyergyaival később Párizsban is többször együtt voltunk, ahol mindketten a Bibliothèque Nationaleban dolgoztunk, este meg nemegyszer beálltunk a sorba, a Comédie Française pénztára előtt, hogy így olcsón jó helyet kapjunk, főleg Racine előadásaira, akit mindketten nagyon szerettünk. Egy időben egyszerre tanítottunk a Márvány utcai Kossuth Lajos iskolában, s amikor a felszabadulás után Gyergyai az egyetemre került, fiam is önála tanulhatott, akiből szintén francia tanár lett. Gyergyainak nemcsak én, hanem ötven éven át kollégiumi, majd egyetemi tanítványai, főképpen francia klasszikusok és moderneik ismeretét köszönhetik. Nemcsak ismeretét, hanem szeretetét is, mert kevesen vannak, akik oly meggyőzően, szinte varázslatosan tudják megmondani, hogy egy mű miért szép, s éppen ez a csodálatos képessége teremti meg benne a nevelő és az író egységét, amely gondolom, egyéniségének legmélyebb sajátja. Mikor együtt hallgattuk társaimmal, főképpen szövegmagyarázatait bámultuk, amelyekből egynéhány későbbi tanulmányköteteiben is szerepel. S szerettük közvetlen kapcsolatát, egyéni foglalkozásmódját növendékeivel, és talán legjobban azt a tulajdonságát, hogy nem volt benne tudósgögg, nem tartott minden áron távolságot közte és diákjai között, egyszerűen nem volt nagyképű, ami sajnos sokszor együtt jár a tudományos tekintéllyel és érdemekkel. Talán ennek köszönhető, hogy tanítványai többségükben idővel barátai lettek és bizalmasai, akik még évek múltán is hozzáfordultak tanácsért, s ez, tudom, az ő legnagyobb büszkesége. De hadd szóljon ő maga, persze, hogyha sikerül hallgatagságát megtörnöm. Először talán arról beszélj, mi vitt téged erre a kettős pályára? Hogyan egyeztetted őket? Hogyan lettél íróvá? Mert bevallom, mi tanítványaid az első időben inkább mint tanárt ismertünk. Azt is tudtuk, hogy kollégiumi előadásaidat Párizsban, a Bibliothèque Nationaleban készítetted elő, tehát Párizsban sem voltál turista, még kevésbé bohém, hanem tanár.

GYERGYAI ALBERT: Én nem vagyok irodalomtudós. Ma már tanár sem, legfeljebb író, ha ugyan mások annak ismernek. Az „irodalomtudomány” csak a mai tudományok határolt, hasznos és valljuk be: felemás utánzata. Egyetlen döntő módszer sincs – ahány író, ahány mű, mindegyiknek más a mondanivalója, mindegyik más szempontot, más kezelést kíván. Az irodalom több és kevesebb a különben tiszteletreméltó, gyakorlati eredményű tudománynál.

Ugyanúgy nem érzem magam „írónak”, a szó szokásos, gyakorlati értelmében. Az írás nem állandó és egyetlen mesterségem, nem írok folyton, kizárólagosan, nem tartozom semmiféle csoporthoz vagy iskolához. Átmenetnek érzem magam, összekötő-félének az alkotó, a kritikus, a kortárs, az olvasó között – literátorfélének, vándor-

nak a könyvek között, afféle örök diáknak s igen magas és távoli ideáljaim Erazmus vagy a mi Szenczi Molnár Albertünk . . .

Hogy mi vitt erre a kettős pályára, illetőleg először a tanárra, egy szóval azt felelelném: a szegénység. Szegény tanító sok gyermeke közül az utolsó előtti voltam, és amikor pályát kellett választanom, tanárain példájára a tanárságot választottam. Bár anyám, aki akkor már özvegy volt, sirt az én választásom miatt. Félt, hogy én mindig éhezni fogok, amire büszkén azt mondtam, hát majd padlásszobában élek és sajtot eszem, mert akkor, úgy látszik a sajt volt a legolcsóbb. Ma is tanárnak érzem magamat, ha írok, jobban mondvá valahogy valami morális leckét szeretnék adni az olvasónak. Szeretném, ha nemcsak élvezne, hanem megjavulna azzal a kevéssel, amit írok. Hogy aztán hogyan egyeztettem a kettőt? Sehogyan. Mert amíg tanár voltam, alig írtam, és amióta nem vagyok tanár, inkább írok és nem tanítok. Egyszer ha valaki tanár, akkor nem választhat egy másik pályát, mert a tanárság maga olyan sokat kíván, hogy nem ad időt semmi másra. Így hát természetesen, hogy az Eötvös-kollégiumban nem ismertek, de már akkor is író voltam, álnéven a Nyugatban írtam, Osvátnak és Babitsnak a bátorítására.

SZÁVAI NÁNDOR: Mik voltak pályád fő állomásai? Mert mi, akik azt hiszük, hogy ismerünk, életed sok fejezetéről semmit sem tudunk. Mit csináltál a kollégium előtt és után?

GYERGYAI ALBERT: Átéltém, mint kortársaim, két háborút és több forradalmat, voltam tanuló és tanár, közben nevelő hat évig, Lukács György húgának gyermekei mellett, s ezek az évek, ha visszatekintek, legszebb emlékeim közé tartoznak, főképp a nagypapa miatt, aki egyszerre okos és jó volt, művelt és könyörületes. Utaztam, láttam múzeumokat és katedrálisokat, hegyeket és óceánokat, s közben barátokat is szereztem. Voltam fogoly, mind itt, mind a franciáknál, előadtam külföldön, ebédeltem nagykövetekkel, és féltettem nem egyszer földönfutóként meztelen életemet. A mi rosszban volt részem, egykettőre elfeledtem (egy kollégám még szememre is hányta: „Nem tudsz gyűlölni”), viszont sose felejttem el azt a kékszemű, szőke kislányt, aki mikor tankcsapdát ástunk Szentlőrinc és Szentimre között, frissen süttött, nagy kenyeret hozott, s nem lévén semmink, semmit sem adhattunk neki, amire csak azt mondta: „*Minek? emberek vagyunk!*” Ma is ég bennem ez a pár szó. A kislányt azóta többször kerestem, de eltűnt. Talán angyal volt?

Életem minden állomásán találkoztam őrangyalokkal. Gyöngye vagyok, együgyű, hiszékeny és tehetetlen – nélkülük rég elpusztultam volna. Fel is sorolhatnám mind, de hátha meg akarják őrizni az inkognitójukat. Van köztük tanítvány, kolléga, idősebb, ifjabb, barát, barátnő. Ha még élek, azt nekik köszönhetem. Ha ma írok, ha tegnap taníthattam, mindenkor ők álltak mellettem. Ma is, hosszú és haszontalan öregségemben, újonnan ismert diákok önkéntes brigádja vigyáz rám.

A kollégium előtt azt csináltam, mint a legtöbb fiatal, elemít jártam, a mostani általános iskolát, a faluban, ahol többek közt apám is tanított. Azután gimnazista lettem Kaposváron, ahol nyolc évet töltöttem, s utána fölvettem csudaképpen az Eötvös-kollégiumba, különösebb protekció nélkül, és ott töltöttem először három évet, akkor aztán kimentem Franciaországba, ösztöndíjjal, és mivel a háború kitört, 1914-ben az első világháború, a franciák vendégszeretően ott tartottak, mint katonakötelest. Így aztán, mint Kuncz Aladár a Fekete kolostorban, én is ismerhettem a francia táborokat, amelyek az én esetemben nem voltak rosszak; emberiek és tűrhetőek voltak. Ott töltöttem három évet, utána Svájcba kerültem betegen és Svájcban, Lausanne-ban két évig tanultam az egyetemen. Úgyhogy, mire hazaértem, német szakos tanárjelöltből francia-magyar szakos tanárjelölt lettem. Ettől fogva, előbb egy középiskolában tanítottam, ugyanakkor pedig az Eötvös-kollégiumban, vagyis délelőtt, délután, este, s amellet még a Nyugatba is írtam; hogy hogyan tettem, nem tudom. Ma már biztos, hogy erre képtelen lennék.

Az egyetemen Riedl Frigyes volt a kedves tanárom, a kollégiumban pedig Horváth János. És mellette, de bizonyos távolságra Gombocz Zoltán, a nyelvész, aki-

nek most ünneplik a 100. évfordulóját. Ennek a két embernek köszönhetem, hogy talán valamivel jobb tanár lettem az átlagosnál. Orájuk ma is szeretettel gondolok, mert igen sokat adtak énnekem az életútra. Amikor később a Nyugathoz kerültem, Babits és Osvát révén, ők lettek az ideáljaim, ami néhányszor ellenkezett Horváth János nézetével, mert Horváth János bizonyos fokig konzervatív volt és Nyugat-ellenes, bár Ady barátja. Osvát és Babits pedig teljesen a Nyugat pártján, vagyis egynek érezték magukat a Nyugattal. Úgyhogy szerettük nagyon Horváth Jánost, de azért olvasni továbbra is a Nyugatot olvastuk. Amikor az Eötvös-kollégium megszűnt, akkor az egyetemre kerültem, és ott tanítottam körülbelül 20 évig, mielőtt 10 éve nyugalomba vonultam.

SZÁVAI NÁNDOR: Most, már láttuk, mi vitt a francia irodalom felé. Erről azért is kell többet beszélni, mert hosszú ideig te voltál a Nyugat franciája, mind Osvát, mind Babits idejében. Kik a kedves francia íróid? Mer tudjuk, hogy a legtöbben a francia irodalmat hol a francia színházzal, hol meg a francia regényirodalommal azonosítják, líráját alig veszik tudomásul. Viszont a legjobb franciák első-sorban a moralistákat és a kritikusokat magasztalják. Montaigne-t, Pascalt, Saint-Beuve-öt. Gondolom, te is ezek véleményén vagy?

GYERGYAI ALBERT: Hogy mi vitt a francia irodalomhoz? Ez érthető. A huszas években egész Európában a francia irodalom uralkodott. Az angol, az amerikai, a német, a többi az mind mögötte élt. Ma sajnos nem egészen így van, de akkor a francia irodalom olyan nagyságokat adott, akik majdnem a klasszikusokkal versenyeztek. Elég hogyha Proustot vagy Claudelt, vagy Gide-et, vagy Roger Martin du Gard-ot megemlítem, hogy csak a legnagyobbakról szóljak. Érthető tehát, ha valaki, aki Franciaországban volt három évig, utána a francia nyelvű lausanne-i egyetemen tanult, természetesen a francia irodalom felé hajlott. Ezt Osvát, Babits révén, Babits egy barátom révén megtudta, és mindig francia cikket kért tőlem. Lehet, hogy írtam volna más irodalomról is, vagy lehet, hogy a magamét is odaadtam volna, de Osvát, aki nagy szerkesztő és nagy zsarnok volt egy személyben, azt akarta, hogy én legyek a Nyugat franciája. És így lettem a Nyugat franciája.

SZÁVAI NÁNDOR: Életed során kik voltak legdöntőbb ismeretségeid, találkozásaid, barátaid, mert a kollégiumban az a hír járta, sőt évek folyamán egész mítosszá növekedett, hogy te nemcsak olvastad és fordítottad, hanem ismerted is személyesen az élő francia irodalom legnagyobb alakjait?

GYERGYAI ALBERT: Ez egy babona vagy legenda, vagy hogyan nevezzem: ha egy író ismerünk, akkor már mindjárt többet tudunk róla? Ahogyan Proustnál tanultam: más az író és más az élő ember. Az írónak őszerinte semmi köze az élő emberhez. Énszerintem, de igen, van köze, csak nagyon nehéz megállapítani az igazi kapcsolatokat. Az, hogy én ismertem, vagy nem ismertem ezt vagy azt az író, szerintem nem sokat számít. Én főleg a Nouvelle Revue Française íróit „ismertem”, mert azokat fordítottam, és ha nyáron Párizsba mentem, a Bibliothèque Nationale-on kívül főképp a Nouvelle Revue Française szerkesztőségébe jártam, ahol Paulhan, az akkori szerkesztő, mindig barátian fogadott és ahol jól éreztem, otthon éreztem magamat. És ahol a szerkesztőségben ülve egymás után megismertem az akkori Nouvelle Revue Française öreg és fiatal íróit. De különösebb barátság nem fejlődött közöttünk. Legfeljebb Paulhannal, később pedig Etiemble-bal, aki a Sorbonne-nak a tanára és akivel még ma is levelezek, mert hálistennek ő még él, de Paulhan már rég meghalt.

SZÁVAI NÁNDOR: Miért kellett olyan sokáig várnod, 80 éves korodig, hogy nemcsak mint esszéíró, hanem mint szépíró, költő és emlékiratíró is megismerjenek?

GYERGYAI ALBERT: Hát ennek több oka van. Az első az, hogy ha valaki jó tanár akar lenni, akkor másra nem marad ideje. Másodszer, mert a Nyugatnál is egy ideig azt folytattam, amit a tanítással tettem, vagyis a francia írókat, régieket és újakat ismertettem, és megszerettettem. Mikor aztán nyugalomba vonultam, akkor Illés Endre azt mondta, hogy írjak, és gyűjtsem össze az eddig megjelent tanulmányaimat. Ilyen módon ő avatott íróvá, Osvát és Babits után, és neki köszönhetem, hogy évekre rá megjelentek előbb a tanulmányaim, később pedig egy nagy betegség után föl is kerestem, és akkor azt mondta, hogy amim van, azt mind őneki adjam. Ilyenmódon be mertem neki vallani, hogy verseket is írok. Be mertem neki vallani, hogy az emlékeimet is írom, és még azt is bevallottam neki, hogy egy gyerek-könyvet is írok, mert barátomnak, Szávainak van egy aranyos unokája, és a fia azt mondta, hogy az nem is író, aki a gyermeket nem szereti. Hát én meg akartam mutatni, hogy szeretem a gyermeket, és írok róla. Így született ez a kis könyvem; Dorottya Visegrádon, amely a Szávai család harmadik generációjával foglalkozik, a második generáció kérésére és az első generáció tiszteletére.

SZÁVAI NÁNDOR: Van-e időd és kedved a mai francia és magyar irodalommal foglalkozni?

GYERGYAI ALBERT: Hát két okból nem foglalkozhatom velük úgy, mint a húszas években. Mert a húszas évek magyar irodalma, azt hiszem, ha nem is volt olyan népes, mint a mai, de gazdagabb volt nagy tehetségekben. A mai francia irodalomról pedig talán ne is beszéljünk, mert a mai, a hetvenes évek francia irodalma valahogyan elmarad mind az angol, mind az amerikai, talán még a német mögött is. És aztán ne felejtjük, hogy közben megöregedtem s nyolcvanötödik évemben nem vagyok olyan fogékony, mint hatvan éve...

SZÁVAI NÁNDOR: Ha végignézel életeden; egész pályádon, mi volt a legnagyobb örömed és mik voltak legnagyobb élményeid?

GYERGYAI ALBERT: Hát az első örömöm az volt, amikor 16 éves koromban írtam egy parasztnovellát a falumbeli emberekről és azt az Új Idők, Herczeg Ferencnek a kor divatos lapja közölte. Annyira megijedtem akkor, hogy elbújtam a kertben, nem mertem az emberek közé menni, Kaposváron meg sokáig nem mertem a korzóra menni, nehogy ujjal mutassanak rám, sőt az igazgatóm is magához hívott és megpirongatott, hogy merek én gyermekszülésről novellát írni? Mert erről is szólt a novellám. Így aztán elment a kedvem a novellairástól, különben is jött a komoly tanulás az Eötvös-kollégiumban, így aztán elhalasztottam az írást, amely csak később, majdnem nyugalmazott koromban tört ki belőlem.

Mint Proust-olvasó azt is mondhatnád: mik voltak választott pillanataim? Voltak, hogyné lettek volna, egy-egy zenemű hallgatása, Schumanné vagy Bartóké vagy Liszté, Ady szavalata Kaposváron, Babitsé az Akadémián, Gide vagy Du Bos megismerése, a chartres-i katedrális feltűnése a levendula- és búzamezők között, vagy a Mont-Blanc este, az Alpenglüh fényében, vagy Spinóza olvasása egy óceáni szigeten, – nem szabad panaszkodnom, többet kaptam, mint amennyit megérdemeltem, sokkal több jót, mint rosszat, és talán azért élek még, hogy az utolsó pillanatban egy kevéske jót tehessek.

SZÁVAI NÁNDOR: Még gimnazista voltam, s nem is ismertelek, mikor Raith Tivadar folyóiratában, a Magyar Írásban egy versedet olvastam, Medvetánc volt a címe, nagyon szerettem. Mikor kezdtél aztán megint verset írni?

GYERGYAI ALBERT: Körülbelül ötven évvel később. Minden évben eljártam Visegrádra, ahol előbb az Irodalmi Alapnak, ma az Akadémiának, van egy üdülője, ott mindig szívesen láttak, jól éreztem magam, és ez a helyváltozás okozhatta, hogy

megjött a bátorságom az írásra. Tulajdonképp nekem magamnak a verseim a legkedvesebbek, hiszen egész életem benne van egyetlen kötetemben, bár nagy kérdés, hogy érnek-e valamit, mert visszhangjuk egyáltalán nem volt. A többi kötetem többnyire már folyóiratokban megjelent pedig előszavakként megjelent tanulmányok, ezeket megválogattam, kiadtam, és most már 4 kötetre rúg a számuk. Talán még kitelik halálom előtt egy kötetre. Ezek is tulajdonképp lírai vallomások, de prózában. Vannak amelyeket szeretek, vannak amelyeket csak az alkalom szülte, és ezek kissé idegenek lettek számomra, úgyhogy szeretnék válogatást tenni a legjobb tanulmányaimból, hogy egyöntetűbb kötetet alkothassak. Ami a vallomásaimat illeti a falumról, talán ez a legőszintébb, a legspontánabb könyvem, mert a falumat, a szülőfalumat ma is nagyon szeretem, ma is nagyon ragaszkodom hozzá, mert olyan mint egy elveszett paradicsom, ahol mindenki jó volt hozzám, ahol mindenkit ismerem, ahol az emberi közösséget először tanultam megbecsülni és megszeretni. Ma már sajnos nemigen mehetek oda, mióta nagybeteg lettem, de ma is sokat gondolkodom rá és ma is örülök, ha valaki meglátogat a falumból vagy pedig írnak. Ma is vannak még ott ismerőseim, bár abból a generációból, amely velem együtt járt az iskolába, ma már úgyszólván senki sincsen. A falu egy somogyi nagy falu, sohasem lesz turista központ, mert semmi nevezetessége nincsen, de viszont a falubeliek jól érzik magukat, együtt érzik magukat, és úgy ahogy ma is ismernek, tudnak rólam, az ottani iskolával összeköttetésben vagyok, és ilyen módon úgy érzem, ha más nem, a falum meg fog emlegetni halálomig, és talán halálom után is; sírhelyem is vár ottan készen és díszpolgára vagyok a falumnak, amire nagyon büszke vagyok!

SZAVAI NÁNDOR: Mik a legkedvesebb könyveid?

GYERGYAI ALBERT: Ez fogas kérdés, mert igen szeretem a jó könyveket, és ebben is tanár vagyok, mert mihelyt egy jó könyvet fölfedezek, boldog vagyok, ha mással is közölhetem, mert ismerek olyan olvasókat, akik titkolják kedvenc könyveiket, nem akarják megosztani örömlükét, azt akarják, hogy egyedül ők élvezzék azt a könyvet. Ez is lehetséges, de én magam André Gide-nek a pártján vagyok, aki azt mondja: „On souffre d’admirer seul.” (Az ember szenved, ha egyedül csodál.) Én is szenvedek, ha nincs akivel közölhetem, akit megtaníthatok, akit rávezethetek ennek a könyvnek a szépségére. Az én kedvenc íróim: Baudelaire és Flaubert. Baudelaire-nek egyetlen verseskötete, amelyet mindig magammal hordok és Flaubert-nek a regényei, akiről szeretnék egy összefoglaló tanulmányt írni, ha bírom még erővel és életkedvvel, mert az eddigi bevezetések, külön tanulmányok nem elégitenek ki. Különösen szeretem az *Éducatione Sentimentale*-t, amelynek a fordítása életemnek egyik fő munkája. De a magyar irodalomban is nagyon szeretek sok könyvet. Pl. Eötvösnek a *Karthauzizját*, amely szerintem lebecsült könyve Eötvösnek, holott legalább olyan szép, mint a *Magyarország 1514-ben*, vagy mint *A falu jegyzője*. Szeretem Gyulainak *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című könyvét, amelyet ma is gyönyörűnek találok. Az egyik legszebb kisregény magyar nyelven. Szeretem pl. Móricz Zsigmond kisregényeit. Általában az az érzésem, hogy a magyar írók a kisregényekben remekelnek, s örömmel olvastam, hogy nemsokára meg fog jelenni egy kötet, csupa ilyen kisregényekből. Ezek a magyar íróknak, úgy látszik a remekei, a nagy regényre talán nem fut a szuflájuk, de a kisregények gyönyörűek. Krudynak is kisregényei szebbek mint a nagyok, Jókainak a *Kedves atyafiak*-ja, A nagyenyedi két fűzfa, vagy A debreceni lunátikus. Ezek mind remekművek, vagy a *Sárga rózsa*, Mikszáthnak a *Gavallérok* című regénye. Szóval alig van nagy magyar író, akinek egy kisregénye ne volna remekmű, még akkor is, ha nagyregényei nem olyan jók. Általában ne ítéljük szigorúan a nagy írókról, mert az írók mind jobbára egyenletlenek. Hol jók, hol rosszak, tehát nem mondhatom, hogy ez jó író, ez rossz író, ahogy halála előtt senkit nem mondhatunk boldognak, halála előtt se tarthatunk senkit se nagy írónak, se közepes írónak, se rossz írónak, mert még halála előtt is kigyulladhat benne a termőkedv és meglepheti az olvasóit valamilyen szép könyvvel.

SZÁVAI NÁNDOR: Nem tudom, hogy föl lehet-e tenni azt a kérdést egy írónak, hogy művei közül melyik alkotását szereti legjobban?

GYERGYAI ALBERT: Szeretem a tanulmányaimat, főképpen a líraiakat, amelyekben nemcsak tárgyamról szólok, hanem, talán főképpen, a tárgyamnak a rám hatott érzelmi és gondolati eredményeiről is. Szeretem pl. Van Goghról szóló tanulmányomat. Amikor egyszer Genfben egy Van Gogh kiállítást láttam, az úgy hatott rám, olyan elemi erővel, hogy lehetetlen volt nem írnom róla. Szeretem Thomas Mann-tanulmányomat; ott volt a Lukács-házban vendég, akkor amikor én nevelő voltam ugyancsak a Lukács-házban és én kalauzoltam Thomas Mannt Pesten, mert heteket töltött it, ebben a barátságos és vendégszerető házban, Lukács Györgynek a családjában. És akkor Thomas Mann-nal beszélgettem, olvastam minden munkáját, mielőtt még Pestre jött volna, és az akkori Thomas Mann-nal, a Varázshegy szerzőjével közvetlen kapcsolatban voltam hetekig. Igen szerettem Turgenyev-tanulmányomat is, mert Turgenyev fiatalágom óta kedves író. Szerettem a Turgenyevhez hasonló Niels Lyhne című, nálunk ma már kevéssé ismert regényt, egy dán írónak, Jacobsen-nek művét. Szerettem nagyon, szeretem ma is Stendhal-nak a Chartreuse-ét. És még egy csomó könyvet. Ami az én írásaimat illeti, szeretem a vallomásaimat is, mert hát a falumról és az anyámról szólnak. Tulajdonképpen emlékezetből írtam az egészet, minden terv, minden előzetes meggondolás nélkül, úgyhogy lehet, hogy kissé zavaros, talán ismétlés is részleteket, de nekem így jött, ahogyan jött, nem kellett gondolkodnom, nem kellett terveznem, csak írtam, ami eszembe jutott. És ma is írom a folytatást, a második részt, amelyik a faluból a városba való jövevelemet idézi, és talán ha időm marad, megírom a harmadik részt, amely a fővárosból, Budapestről a világba visz.

SZÁVAI NÁNDOR: Te azok közé a kevesek közé tartozol, akik az Eötvös-kollégiumban tanultak is és tanítottak is. Mit jelent számodra ez a kettős élmény?

GYERGYAI ALBERT: Az Eötvös-kollégiumnak különböző korszakai vannak. A legelső, a nagy, a klasszikus korszaka, még nem a Ménési úton játszódott, hanem a Ferencváros egy szűk kis utcájában, ma már talán az épület sincs meg, amikor az Eötvös-kollégium kezdett kiépülni azzá, ami aztán később lett. Én már a Ménési úti Kollégiumba jártam, amelynek voltak hagyományai s megvoltak a régi nagy gárdából való nagy emberei: Horváth János, Gombocz Zoltán, Szegfű Gyula, Laczkó Géza, Szabó Dezső, Balázs Béla és mások, akik mind Eötvös-kollégisták voltak, s ha nem tanítottak, legalább bejártak oda és néha együtt vacsorázhattunk velük. Ilyen módon a régieket is megismertem. Mi, akik utánuk jöttünk, legalább két generációval, már nem voltunk ilyen híresek, már nem voltunk ilyen nagyok, legföljebb a tiszteletben és a szeretetben, amivel körülvettük őket. A maiak szintén iparkodnak, hogy elérjék a többieket és adja isten és kívánom nekik szívből, hogy minél többen kerüljenek ki közülük, olyanok, mint a legelsőek voltak.

S ha tanítványaimra gondolok, bizonyos büszkeség fog el. Sokan közülük, úgy ahogy illik, tovább jutottak nálam, nem sorolom fel őket, félek, hogy hiányos marad a lista és a régi recepttel ellentétben ők hatottak énreám, nekik köszönhetem, hogy emberré segítettek s én vagyok hálás őnékik.

Nagy előnye volt a Kollégiumnak régi és féltett könyvtára. Úgyhogy talán a könyvtárának köszönhetem mégis a legtöbbet. Akkoriban, ha kerestek valahol és nem voltam a szobámban, mindjárt a könyvtárban kerestek. A könyvtár második paradicsom volt a számomra, úgy mint a szülőfalum kiskoromban. Mert ott megtaláltam mindent, amire csak vágyódtam; magyar könyveket, francia könyveket, német könyveket, és a nagyok – emlékszem – mindig megnézték, hogy mit olvasok, és megveregették a vállam, hu nemcsak kötelező olvasmányt olvastam, hanem olyant is, amit szabadon választottam vagy amit a nagyok ajánlottak. Úgyhogy „Könyvmoly”-nak hívtak, és ezt a nevet meg is érdemeltem. Az Eötvös-kollégiumban, a nagy tanárokon kívül, a nagy könyvek, a nagy olvasmányok voltak rám a legnagyobb hatással.

SÓTÉR ISTVÁN — PORTRÉ

Beszélgető-társ: *Németh G. Béla*. Szerkesztő: *Borus Rózsa*. Operatőr: *Kotsis Sándor*. Rendező: *Markos Miklós*. Elhangzott a Magyar Televízióban.

I.

– *Látom, sétádról jössz. Minden reggeli sétád ebbe a negyedbe vezet, mely regényeidben olyan gyakran fordul elő: lépcsők, öreg házak, szép homlokzatok. A kutya nyilván megkívánja reggeli sétáját, – mint ahogy az ember is, hogy reggel kicsit fölfrissüljön, és úgy álljon neki a munkának.*

– Igen, az ilyen séta az embert összekapcsolja azzal a környezettel, amelyben él. Szeretem ezt a negyedet, a Vizivárost; erős egyénisége van, – mondhatnám valódisága, meghittsége. Budapestnek több ilyen rejtett része van, amelyeket talán kevésbé ismerünk. A mi számunkra, akik itt lakunk, minden sarok, minden házcsoport mond valamit, – így ez a ház is, ahol lakom, s melyet nagyon szeretünk. Ez valamikor a Haynald Lajosnak, – kalocsai érseknek, Liszt Ferenc pártfogójának – volt a budai megszálló helye. Jól esik tudni, hogy Liszt Ferenc is megfordult ebben a házban.

– *Az ilyen környezet ihletet is, atmoszférát is nyújt.*

– Regényt, vagy bármilyen történetet csak olyan közegben lehet elhelyezni, melyhez valami közünk van, melynek lelkét érezni tudjuk. Én ezt a környéket érdekelem leginkább, és keresem a módját, hogy a cselekményt, az alakjaimat elhozzam valamiképp ebbe a vizivárosi környezetbe. A Várhegy, a Dunapart, s a Fő utcának ezek a kis mellékutcai: ezek, azt hiszem, Budapest legjellegzetesebb részei közé tartoznak. Egyébként nekünk a Vár súlyos emlék: az ostromot ott éltük át, és ostromnovelláim a társadalmi keresztmetszetet oly ijesztően megmutató pinceéletről szólnak. Ez pedig a Várban tartott talán a legtovább.

– *Azt hiszem, az emlékeink és a környezetünk is életkorunkkal együtt változnak. A Vár szinte valamennyiünknek ifjúkorában igazán nagy emlék, és később a városnak is más részei lesznek emlékek, látom, nálad is így van. A Vár ifjú korodnak emléke, mint ahogy a Gellérthegy is, ahol a Fellegjárás című regényed is játszódik, az Eötvös-kollégiumban. Ezen a környéken pedig a későbbi novelláid, melyek már súlyosabb, nehezebb kérdésekkel foglalkoznak.*

– 1974-ben megjelent regényem, *Az elveszett bárány* is a Várban kezdődik, de folytatása, melyen most dolgozom, – *Budai Oroszlán* lesz a címe – úgyszólván vizivárosi regény. *Budai Oroszlán*: a lánchídi szoborra utal a cím.

– *Tavaly jelent meg Bakator című köteted: összegyűjtött kisregények és elbeszélések. Megszoktuk, hogy ha a kötet élén ez az alcím áll, akkor az író által legjobbnak tartott írásai foglaltatnak a kötetbe. Itt azonban valahogy más a helyzet. Ezek a novellák, ezek a kisregények nagyrészt 45 és 49 között keletkeztek és nagyrészt azokkal a problémákkal foglalkoznak, amelyek abban az időben szorongatóan álltak előttünk. Vajon jól látom?*

– *Bakator* kétségtelenül egy egész pálya összképe. Én azokat az írásokat akarom benne összegyűjteni, amelyeket az utókor előtt vállalok. Persze, egy ilyen összkép nemcsak egy író pályájának az átnézete, hanem egy egész történelmi korszak áttekintése is. A felszabadulás előtti novelláimnak, – melyeket szürrealista,

vagy romantikus, vagy szecessziós novelláknak szoktak nevezni a kritikusok –, lényegük az volt, hogy ki akartam lépni a valóságból. A valóság olyan elviselhetetlen, szorongató, fojtogató volt, hogy valahová ki kellett szabadulnunk belőle: álomba, fikcióba, mindegy, hová! A Kisértet című kisregényem tulajdonképpen arról szól; elutasítani azt, ami van, mert az eltűrhetetlen, elviselhetetlen. Ez a kérdés visszatér a Hidszakadás című kisregényben: a hős ott sem tudja elfogadni a valóságot, de ez már az ő hibája és az ő tragédiája is. Ezek a lelkiállapotok a felszabadulás előtti korszakra jellemzők. Aki azonban átélte a felszabadulás korszakát, az tudja, hogy mekkora várakozással, elszántsággal, készséggel és reménységgel indulunk neki a magyar történelem és társadalom, – a magyar kultúra egy gyökeresen új korszakának.

– *Hadd tegyek föl egy kérdést: a Bakatort te tulajdonképpen nemcsak egy időszak jellegzetes kötetéül szántad, hanem egy réteg, és egy típus jellegzetes kötetéül is, hisz a novellák nagy részében azt láthatjuk, hogy a főhősök ugyan elégedetlenek a világgal, amely körülveszi őket, – ez a világ elviselhetetlen számukra, ki akarnak törni, felelősséget éreznek az újért, de végül, mikor találkoznak ezzel a felelősséggel, és találkoznak a valósággal: akkor valamilyen okból többnyire elbuknak. Mi az oka a hősök bukásának, novelláidban?*

– Azt hiszem, egy társadalmi probléma rejlik e jelenség mélyén; a magyar polgári társadalom tehetetlensége fejeződik ki ezekben a bukásokban. A Hidszakadás is erre utal, és az Argonauták című novella is, melynek hősei nem tudnak átszökni a Vörös Hadsereghez, pedig gyűlölik a rezsimet, amelyet szolgálni kénytelenek. A felszabadulás utáni korszakról szóló írások azonban a valóság birtokbavételéről, a kor vállalásáról szólnak. Az elveszett bárány hőse például végigjárja ugyanazt az utat, amelyet a novellák különböző hősei: ő is előbb ki akar lépni a világból, el akarja utasítani a valóságot, de végül is vállalja a kort, mert az minden nehézségével, ellentmondásával, bonyolultságával mégis vonzó és erőt, ihletet adó világot hoz el.

– *Ha novelláidnak vagy Az elveszett báránynak a modorát nézem, (szándékosan nem használom ez a szót, hogy stílus), akkor azt látom, hogy szinte mindegyik novella más-más előadási modorral vállalkozik a valóság birtokbavételére. Tehát ez annyit jelent, hogy a valóságot igen sok oldalról közelíthetjük meg, és szerinted csak az a lényeg, hogy birtokunká tegyük a valóságot?*

– A stílus mindenképp segít ebben a birtokbavételben, és én egyáltalán nem akarom mellőzni szürrealista korszakomból mindazt, amit tovább folytatható eredménynek érzek, mert ez is egy megközelítési lehetőség, s ez is segít ahhoz, hogy a valóság talányosabb szféráit megismerhessük. Egyébként Az elveszett bárány egész problematikája más, eltér már a Bakatorétól, mert én arra a kérdésre keresek regényhőseim sorsában feleletet, hogy helyesen éltünk-e, és hogyan kell helyesen élnünk, – mi a helyes és mi a jó, vagyis: mi az embernek tetsző életnek a törvénye. Az elveszett bárány tehát egy törvénykeresési folyamatot mutat be, és ezt a törvényt a hőseim meg nem találnák ugyan, de sorsukkal csak figyelmeztetnének is arra, hogy ezt a törvényt keresni kell, hogy a helyes élet törvényén gondolkoznunk kell, akkor azt hiszem, hogy ezzel valamilyen feladatot ellátok, valamilyen hivatást mégis csak betöltök.

– *Ezek szerint stílusban, modorban, előadásban mégis egymáshoz kapcsolódik ez a két kötet. A Bakatorban leírod azokat a szorongató élményeket, amelyek egy nemzedéket körülvettek, és egyben azokat a lehetőségeket, amelyeket birtokba kellett venni ahhoz, hogy meg lehessen szabadulni a szorongástól, viszont Az elveszett bárányban már bizonyos, azt mondhatnám: klasszikus magatartással, azt próbálok megfogalmazni, hogyan kellett volna – és kellene élni.*

– Igen, ez így van, – és ez megszabja, – hogy a szavadat használjam: az előadás modorát.

– *Előbb 45-öt, 48-at emlegettük. A 40-es évek végétől szépirói munkásságod megcsappant, viszont annál erőteljesebben előtérbe került irodalomtörténeti munkásságod. Azelőtt is bőven toglalkoztál irodalomtörténettel, a magyar–francia kapcsolatokról írtál, majd egy Jókai-monográfiád jelent meg, de az igazán filológus alapozású, nagy fajsúlyú tudományos művet az Eötvös-monográfiával teszed le.*

– Ez az én szépirodalmi és tudományos tevékenységem szorosan összefügg egymással: már a témájuk is azonos. A felszabadulás után az utolsó regény, amit írtam, a Bünbeesés volt, amely a magyar polgárság szétesését mutatja be. Nos, ennek a polgárságnak létrejötte éppannyira érdekelt mindig, mint a szétesése, amelynek tanuja voltam. Az Eötvös-monográfia 1953-ban, ennek az osztálynak létrejöttéről szölt, és annak a nagy korszaknak egyik legnagyobb alakjáról. Akkor még a nemesség polgárosodása ígéretesnek látszott, s erről Eötvös éppúgy kezeskedett, mint nemzedéke, melyhez Szalay László, Kemény Zsigmond, Csengery Antal és Madách is tartozott, s tőlük nem állt távol Arany sem. Az 1870–80-as évek közt fullad ki a nagyműveltségű, európai színvonalú polgárságnak, a nemesség polgárosulásának első hulláma, s kezdődik egy másik szakasz, mely majd Adyig tart, s mindezt lezárja a felborulás periódusa. Egyébként Jókai könyvem, melyre utaltál, ugyancsak szépirodalmi munkáimhoz kapcsolódik, de másféleképpen. Jókaiiban a valóságunk egy sajátos, nosztalgikus, tündéries felidézőjét, költőjét láttam, és Jókai könyvem, amely 1941-es dátumú, összhangban van akkori novelláimnak szürrealista költőiségével.

– *Az 1945–48 közötti korszakról az élményed eltér sokak nézeteitől, – és amint önéletrajzi írásodból, az Évgyűrűkből kiderül, eltér a múlt századi nemesség polgárosodásának megítélésében is.*

– Ez igaz. Én a 45–48 közötti korszakot másképp látom, mint nem egy kritikus. Rendkívül gazdag időszaknak érzem, hisz olyan művek jelentek meg akkor, mint Németh László Iszonya, Szabó Lőrinc Tücsökzenéje, olyan jó folyóiratunk volt, mint a Kardos László és Kéry László szerkesztette Magyarok. Akkor kezdődött Lukács György új pályája, a költők közül Vas István, Rónay György, Hajnal Anna, Piliinszky, Weöres, Jékely Zoltán, Zelk Zoltán és mások is, új alkotói korszakukba léptek, – Illyés költészete ebben az időben valósággal újjászületett, és azokban az években születtek Illés Endre legértetebb novellái is. Mindez annak a biztató és inspiráló atmoszférának gyümölcse, mely azokat az éveket jellemzi. Lehet, hogy akik ebben nem értenek velem egyet, azok nem élték át oly közvetlenül ennek a kornak hangulatát, lelkületét.

Ami a másik kérdést illeti: azt hiszem, a nemességnek még megvoltak a polgárosodási törekvései, igényei és lehetőségei, a 48-as szabadságharc bukása után is. Az imént említett Eötvös, valamint nemzedéke is erről tanúskodik. Kétségtelen mégis, hogy ebben a nemesi polgárosodásban már akkor is bennrejtett a kudarc előérzete, sejtelve. Van egy szép magyar regény, amelyet általában keveset emlegetnek, – az elfelejtett regények közé tartozik, s ezért lepett meg, hogy nemrég egy szovjet barátom jelentkezett azzal, hogy ő ezt a regényt le akarja fordítani oroszra. Az írója Gyulai Pál, – a regény címe: Egy régi udvarház utolsó gazdája. Nem véletlen, hogy egy orosz fordító figyelt fel rá, nem pedig magyar kortársaink, hisz ez a mű valamiképp turgenyevi hangulatú is. Széteső, összeroskadó udvarházról, s annak halálra ítélt fiáról szól ez a regény, s mindvégig jelen van benne a nemesi polgárosodás lehetetlenségének sejtelve. Ennek a sejtelennek útját egy remekmű zárja le, Babits regénye, a Halálfiaink, a mi társadalomábrázoló irodalmunk egyik legmélyebb alkotása. Ez is elfeledett, félretett regény, – részben az író hibájából, mert amilyen messzire hatol a lélektani és társadalmi problémák közé, annyira körmondfont és körülményes az írásmódja. Talán emiatt sem tudja olyan közvetlenül nyújtani azt az izgalmas mondanivalót, amit egyszerűbb módon, mondjuk, a Timár Virgil

fiának, – Babits másik regényének – módszerével bizonyára meg tudott volna oldani.

– *Ezért nem lett közönség olvasmány.*

– Nem lett, pedig, ismétlem az egyik legfontosabb magyar regény, és a magyar társadalom ábrázolásában ugyanolyan értékű alkotás, mint Móricz legjobb regényei. Én Móriczot a XX. század egyik legnagyobb, világirodalmilag is egyik legnagyobb regényírójának tartom, az Erdély-lyel, és az Úri murival. Az Úri muri nagyjából ugyanarról szól, mint a Halálfiái, de emez más oldalról, igen mélyen megy bele a kérdésekbe.

II.

– *Az élet, a környezet alakítja ki az ember szemléletét, – márpedig az írónak, az irodalomtörténésznek az élete nemcsak az a miliő, mely körülveszi őt, társadalmilag, hanem az a szellemi miliő is, melytől indításait nyeri. Milyen miliő vett téged körül ifjúkorodban, s hogyan munkálta ki mai szemléletedet?*

– Egyértelmű választ adok: gondolkodásmódomat az Eötvös-kollégium munkálta ki, melynek tagja voltam, és amely, azt hiszem, a magyar szellemi élet egyik legigényesebb, legszigorúbb, legeredményesebb iskolája volt. Megbocsáthatatlan hiba, hogy a Kollégiumot megszüntették, és úgy érzem, támogatni kellene azokat, akik a régi kollégiumi hagyományt a mi mai viszonyainkhoz idomítva szeretnék ébren tartani, vagyis új életre keltetni az Eötvös-kollégiumot. Ez az intézmény igen szigorú képző, s a jellemet és a szellemet egyaránt fejlesztő iskola volt. Hatásához még hozzájárult párizsi ösztöndíjas évem, az École Normale Supérieure-ben, az 1935–36-os évben, ott találkozhattam azzal a mintával, melynek mására Eötvös Loránd a mi kollégiumunkat megalapította. Eötvös Lorándnak igen világos elképzelése volt arról, hogy milyen kell lennie a magyar kultúrának, hogyan kell dolgozni az egyetemeknek, s miért van szükségünk egy Eötvös-kollégiumra. Nem eléggé figyelünk arra, amit Eötvös Loránd mondott, pedig mindaz ma is érvényes, s annak az igénynek érvényesítése, amit ő az egyetemek elé állított, és ami miatt az Eötvös-kollégiumot is létrehozta: az ma talán időszerűbb, mint az ő idejében. Egyébként, ha a Kollégiumot szigorú, majdnem askétikus intézménynek jellemeztem az imént, attól még nem akarnám elhallgatni, hogy igen vidám, játékos együttes is volt ez az iskola, és minden különbségnek szabad teret engedett. Volt egy jó barátom, – két éve halt meg, – az utóbbi idők egyik legjelentősebb nyelvésze: Lotz Jánosnak hívták. A New-York-i Columbia egyetemnek volt a professzora, majd a washingtoni Applied Linguisticsnek, az alkalmazott nyelvészet intézetének igazgatója. Szegény parasztfiú volt, Bonyhádról került a Kollégiumba, sanyarú körülmények között; télkabátja sem volt, de segítette Kosztolányinak az Édes Anyanyelvünk összeállításában, s tőle kapott egy malaclopó köpönyeget, hogy meg ne fagyjon. A kollégiumi gólyavizsga egyik száma egy félrevezető „szavaló verseny” volt, első díjként 27 pengő és 47 fillérrel: ezt Lotz szerette volna megszerezni, mert rászorult. A „kötelező szöveg” József Ferenc főherceg Columbus című drámájának prologusa volt. Első sorára még ma is emlékszem: „Bész tengerek bátor hajósa, te”. (A Columbus előadására egyébként a Magyar Királyi Honvédség hidászai felépítették a Parlament elé Columbus hajóját, a Dunán és a közönség a rakpart lépcsőin ült, és így adták elő a drámát, melynek csúcspontján, az új földrészt megpillantó Columbus felkiált: „Amerika, Amerika” – látnokilag megjegyezve Amerigo Vespucci sokkal későbbi névadását.) Nos, az a Lotz, aki kilépett a függöny elé és szavalni kezdte a prologot, – „Bész tengerek bátor hajósa, te”, – ugyanolyan tekintélytisztelőben nevelt vidéki diák volt, mint mi, valamennyien, és amikor az a sor elhangzott, s az egész terem dőlt a nevetéstől: sohasem felejttem el ezt a helyzetet, mert akkor Lotzban és valamennyiünkben egy világ dőlt össze, a magyar „neobarokk” társadalom világa.

– *Az Eötvös-kollégiumot megörökölted a Fellegjárásban. Az Eötvös-kollégiumhoz azonban hozzátartozott, mintegy külső területként az a nyelvterület is, amelyről az irodalmi tudásunkat szereztük. A te esetében a francia irodalom volt ez, hisz francia szakos voltál, és Párizsba kerültél ki az Eötvös-kollégiumi időkben, ott fejeztél be disszertációd.*

– Párizs továbbfolytatta és betetőzte azt, amit az Eötvös-kollégium nyújtott, s ott talán még magasabb fokon részesültem abban a szabadságban, mely az Eötvös-kollégiumban is megvolt. Merész szellemi és gondolati szabadság volt az, mert az akkori társadalmi rendszerrel, a neobarokk, és egyre inkább fasizálódó Magyarországgal az Eötvös-kollégium éles ellentétben állt. Még szélesebben ezt a szabadság-élményt Párizs nyújtotta, különösen az École Normale Supérieure, amely akkor a baloldaliság egyik fellegvára volt Franciaországban. Kevés magyar diákkal eshetett meg akkoriban, hogy előadást hallhasson a szovjet 5 éves tervről, – mert az École növendékeit erről a Szovjetunió prezidiumának egyik tagja tájékoztatta. Ismétlem, a harmincas évek közepén, egy odakerült magyar diák számára, az ilyesmi egészen különös élmény volt. De ugyanilyen élmény magának a baloldalnak a feloldulása, melynek a 30-as évek közepén tanúja lehettem. Mindez, sajnos, nem végződött szerencsésen, de maga az élmény felejthetetlen.

Mindehhez járult az akkori Párizs szépsége, azé a Párizs, amelyet voltaképp egy kertművész alakított ki. Párizs legszebb térélményét a 17. század nagy kertművésze, Le Nôtre teremtette meg: a Tuilériák kertje a mai Concorde téren túl a Champs Elysées fasoraiban folytatódott, tehát ez az óriási térség eredetileg kertsorozat, illetve a kert, és a fasorok egymás váltása volt, a Chaillot-i dombig, ahová később az Etoile került. Ma is, valahányszor ezen az óriási perspektíván végigtekintek, s a kertbe épült város geometriáját érzékelem, ezzel együtt ismét ráérezek Descartesre, a francia klasszicizmusra, a 17. századra. Igen, ez Descartes és Pascal, kertbe áttéve, és ebbe a kertbe beleépült egy világváros.

– *Az Eötvös-kollégiumot a köztudat jórészt úgy tartja számon, mint tudósképző intézményt. Valóban az is volt. De vajon csak az volt-e, hogy egy reformkori szóval éljek, mintha egy kicsit más is lett volna, jellemképző intézmény is. Itt van mögöttünk az Athéni Iskola, Raffael híres képének a másolata, ez jelkép volt, hogy értelmezd te ezt a jelképet az Eötvös-kollégiumra vonatkoztatva?*

– Hát, ha Raffael festett volna Spártai Iskolát, mint ahogyan nem festett, azt a képet is ki lehetett volna tenni a Kollégium lépcsőházában, mert ez az intézmény spártai intézmény volt, mint mondtam: szűkös anyagi viszonyok közt, s az életünk aszkétikus élet, mint egy szerzetesrendé, vagy egy lovagrendé. Olyan korszakban voltunk mi Eötvös kollégisták, amikor tudtuk, hogy 3–4 előttünk végzett évfolyam maradt állás nélkül, és mi, amikor nekivágtunk ennek a pályának, ugyan csak tudtuk, hogy 3–4 esztendőig leszünk állás nélkül, mint ahogy lettünk is. Ennek ellenére végeztünk többet, nyújtottunk többet, mint amit az egyetem követelt tőlünk. Mert a Kollégium követelményei jócskán megtezték az egyetem követelményeit.

– *Emlékszel a Kollégium szabályaira, követelményeire?*

– Ezeket a követelményeket nem szabályok irták elő, és nem az egyetem, nem a professzoraink, még csak nem is a kollégiumi igazgatónk, nem is a kormány, még kevésbé a minisztérium követelte azt, amit nyújtottunk, hanem mi követeltük egymástól és önmagunktól. Tehát ami nagyot, jót, kivételesen ez az intézmény adott nekünk, annak fejében adtuk magunkból a legjobbat, belső kényszerből, s nem is anyagi jólét reményében, sőt az ellenkezőjének a tudatában adtuk, és ez volt a nagy ebben az intézményben, ez, ami pótolhatatlan, de ez az önkéntesség volt az a nagy nevelő erő is, melynek a következtében a magyar kultúra és tudomány életének máig fennmaradt elitje kialakulhatott.

- Manapság gyakran emlegetik, hogy az Eötvös-kollégium valamilyen elit intézmény volt, ami bizonyos rétegekre és a városok fiatalságára korlátozódott. Én azt hiszem, hogy ez hamis vád.

- Az Eötvös-kollégium tagjai többnyire pedagógusok gyermekei voltak, de sokan jöttek faluról, szegényparaszti származásúak, és voltak közöttünk bányászok származékai, kis külvárosi mesteremberek gyermekei. Budapestiek kevesen voltak, nem szorultak rá, hogy az Eötvös-kollégiumba kerüljenek, s a bölcsészpálya pedig akkoriban nem volt „elegáns” és vonzó pálya. A budapestiek közül, emlékszem, Rajk László volt ilyen „bejáró” tagja az Eötvös-kollégiumnak, és ahogy itt állok, ebben a lépcsőházban, emlékszem még arra a tavaszi reggelre, amikor ezen a lépcsőn jöttek föl a keménykalapos, fekete öltönyös, botos detektívek, – úgy festettek, mint vasárnapra kiöltözött cirkuszi birkózók – és vitték el tőlünk Mőd Pétert, Schöpflin Gyulát és több társukat, ami azt is bizonyítja, hogy az Eötvös-kollégium nemcsak „szakmai műhely” volt, itt élénk érdeklődés élt a társadalom kérdései, a 30-as évek Magyarországának annyi baja és problémája iránt. Több társunkkal a földrcform érdekében szociográfiai fölméréseket kezdtünk végezni, még mielőtt a falukutatás mozgalma megkezdődött volna, holott nem voltunk – én legalábbis nem voltam – szorosabb kapcsolatban a parasztsággal, a faluval. Mégis, a Kollégium szociális felelősségérzete arra indított bennünket, hogy ezekhez a problémákhoz hozzányúljunk.

- Mondtad, hogy nem a Kollégium alkotmánya, nem a felsőbb szervek nyomása indította a kollégistákat arra, hogy elsajátítsák a tudományt, hogy jól szerepeljenek a vizsgákon, – hanem a belső közszellem.

- Mi itt nem részesültünk dédelgetésben, babusgatásban. Mikor pl. a szakdolgozatomat irtam, szükségem volt spanyol szövegek elolvasására, s ezért kollégiumi tanáromhoz, Tamás Lajoshoz fordultam segítségért. Tamás Lajos kezembe adta az *El sombrero de tres picos* című regényt, melléje egy spanyol szótárt és egy spanyol nyelvtant: tessék, tanuljak meg belőle spanyolul, és kérdéseimmel forduljak őhozzá. Nem mondanám, hogy ma is folyékonyan beszélek és olvasok spanyolul, de annyira megtanultam, hogy amit akkor olvasnom kellett a szakdolgozatomhoz, el tudtam olvasni spanyolul. Francia tanárom, Gyergyai Albert, amíg az Eötvös-kollégiumban voltunk, velünk csak franciául beszélt, úgy, hogy, mikor az egyetem elvégzése után először beszélhettem vele magyarul, ez szokatlanabb volt, mintha váratlanul magyarul szólított volna meg egy született francia.

- Ha tehát az Eötvös-kollégium ilyen sokat adott a magyar szellemi életnek, a magyar tudományosságnak, sőt általánosságban a magyar közéletnek is, vajon nem volna-e szükséges valami hasonló, nem volna-e helyén való, nem találná meg a mi társadalmunkban is a helyét? Nyilvánvaló, hogy a régi Eötvös-kollégiumot az akkori formájában föléleszteni nem lehet. De vajon az Eötvös-kollégium, a NÉKOSZ hagyományait nem lehetne-e a tudományos utánpótlás számára ma is hasznosítani?

- Nem lehetne, hanem kellene. Persze, hogy nem a régi formában, mert ez a forma korhoz kötött volt, és megszűnt a korrallal együtt. De az igény, a szükséglet új formában ma is megvan, és azt kell mondjam, hogy kielégítetlenül marad. Tehát, ha megint létrehoznánk egy olyan intézményt, amely többet követel a fiataloktól, és amely a többet nyújtásra is serkenti őket, akkor ennek a kollégiumnak, – mindegy hogyan nevezzük – sokmindenben kellene hasonlítania az Eötvös-kollégiumra, sokmindenben a NÉKOSZ kollégiumokra, és sokmindenben kellene az Eötvöstől is, a NÉKOSZ-tól is különböznie. De, hogy valami olyan intézményre szükség lenne, amely olyan sugallatot ad, mint ezek az előbb említett régi kollégiumok, az egészen bizonyos. Kialakult ma egy szemlélet, mellyel gyakran találkoztam az egyetemen: az egyetemi diplomát minél „gazdaságosabb ráfordítással”, tehát túl sok erőfeszítés nélkül kell elérni. Ha valami, hát ez a szemlélet volt gyökeresen idegen mitőlünk,

így egy Eötvös kollégista sohasem gondolkozhatott, mert akkor nem volt már többé méltó arra, hogy kollégista legyen. Érthetetlenül irtózunk az „elit” szótól, holott a követelményeinket, helyesen, egyre magasabbra emeljük. Hát rendben van: ne nevezzük elitnek, nevezzük azt a „minél többet nyújtani akaró és minél többet nyújtani képes emberek együttesének”, – de ilyen intézményre, mely folytatná az Eötvöst is, a NÉKOSZT is, szerintem a jövőben egyre nagyobb szükség lesz, és már most is nagy szükség van, és azt hiszem, máris sok időt vesztegettünk azzal, hogy ilyen intézményünk jelenleg még nincs. Vegyük azonban figyelembe azt is, hogy a régi Eötvös-kollégium utódjaként működő új Eötvös-kollégium sokat tesz azért, hogy visszahozza a kollégiumi hagyományokat, és ezeket a hagyományokat őrzi is. Ez megbecsülendő vállalkozás és több, következetesebb segítséget érdemel.

III.

– Előbb azokról az indításokról beszéltünk, amelyek tudományos pályákat kialakították. Az irodalom felé azonban az ember korábban indul, diák korában, gyermekkorában, és te egy altöldei városban nőttél fel, Szegeden, ahol egészen más szellemi, lelki, irodalmi világ volt, mint az Eötvös-kollégiumban, vagy Párizsban. Írásaiddban állandóan előfordul Jókai neve, hiszen róla írtad az első könyvedet, de ugyanakkor, mint nagy példakép, gyakran előfordul Proust, és sokszor hivatkozol Flaubert-re is. Világok választják el egymástól ezeket az írókat. Miféleképpen kapcsolódnak hát össze abban a példaképben, melyet bennük megtaláltál?

Proustot a XX. század legnagyobb írójának tartom, nagyon kevésbé ismert írónak, mert gyanakszom, hogy azok, akik nyilatkoznak róla és minősítik, nem olvasták alaposan Proustot, hisz Az eltűnt idő nyomában kétségtelenül nehéz olvasmány. Noha az utolsó kötet széles társadalomképpé terebélyesedik, mégis mindig a társadalomábrázolását hiányolják, vagy csak részlegesnek tekintik azt, pedig Proust balzaci méretben foglalja össze korának társadalmát. Nos, Proust nagy példa, és nekem állandó felüdülés a művében elmerülni. Természetesen Prousttal életemnek későbbi korszakában ismerkedhettem meg, s csak sokszori újraolvasás után merem azt mondani, hogy ismerem valamennyire.

Az én gyermekkorom Szegeden telt el, az 1920-as években, amikor ebben a városban is merev kasztrendszer alakult ki, kötelező konvencióival és konformizmusával, – és mégis, maga a város, a táj, a levegő, az éghajlat, az ég színe, a Tiszapart, az Alsóváros, az utcák hangulata, melyet oly pontosan fejez ki néha Juhász Gyula egy-egy sora. vagy Tömörkény novelláinak valamelyik meglepő utalása: ez a Szeged mint látvány, mint környezet, felejthetetlen marad, s a város álomképe felfelmerül az írásaiban is. Egy ilyen vidéki városban, amelynek volt ugyan egyeteme, de az mitőlünk, kisdiaoktól oly távolinak, elérhetetlennek látszott, hogyan kerülhetett valaki kapcsolatba az irodalommal? Azt hiszem, a sors és a véletlen útjai néha valóban meglepőek. Anélkül, hogy bárki figyelmeztetett volna Flaubert jelentőségére, egy nyári vakáción véletlenül került kezembe a Bovaryné, majd az Érzelmek iskolája. Ugyancsak véletlenül bukkantam Taine kis írására a németalföldi festészetről, majd elolvastam az angol irodalomról szóló könyvét is. Gimnazista voltam, de ezek a könyvek úgy olvastatták magukat, mint egy regény. Két magyar írórt „fedeztem fel” ugyanígy, a véletlen jóvoltából: Krúdyt, aki akkor, a 20-as években még nem tartozott a „komolyan vett” írók közé, – és Kosztolányit. Úgy érzem, ez a négy példa és egyéniség határozta meg későbbi hajlamaimat, érdeklődéseimet.

– Szegedről beszéltél, mint hangulati világról, Jókairól és Proustról esett szó. Manapság elég gyakori összehasonlítani olyan neveket is, amelyek nem tartoznak egymáshoz, én azonban úgy érzem, hogy Proust és Jókai között mégoly nagy különbségeik ellenére, valami tényleges megfelelés is van. Mind a kettő egy-egy világnak

az atmoszféráját adja. Ha Jókai a letűnt magyar világ atmoszféráját hozta vissza, Proust a francia világnak, – ahogy Németh László mondaná: a francia mélyvilágnak az atmoszféráját. És ha korai regényeidet nézzük, azokban is hangulatot, atmoszférikus hatást próbálsz teremteni, néha épp Szeged légkörének felidézésével.

– Szeged a hangulatával néha szinte valóságosan van jelen az ébrenléteimben, sőt az álmaimban is. Mármost, amit Proustról és Jókairól mondtál, az érdekes módon Nagy Lajos egyik megjegyzését juttatja eszembe. Valamikor szomszédok voltunk, a Házmán Utcában, tehát sűrűn érintkeztünk életének utolsó éveiben. Beszélgetéseink mindig érdekesek és tanulságosak voltak. Nagy Lajos szigorú olvasó volt, és még szigorúbb irodalomkritikus. Ő figyelmeztetett, hogy a magyar irodalomban a legnagyobb életismerettel rendelkező írók egyike: Jókai! Ha utánanézzünk, hogy mi mindenről, hány tájról, foglalkozásról, szokásokról tudott pontos adatokat, s a konyhai receptektől az öltözködésig, a munkaeszközökig, az állatok, a növények, az ásványok stb., stb. sajátosságaiig terjedtek az ismeretei, akkor nem kétséges, hogy Nagy Lajosnak igaza van. Mármost az életismereteknek hasonlóan magas fokát, – és persze, másfelé irányulását – találjuk meg Proustnál is. De, tulajdonképp: minden igazi és nagy írónál!

– *Az embernek sokféle köze lehet az irodalomhoz. Alkotója, magyarázója, közvetítője lehet, mint irodalomtörténész, de lehet fordítója is, és te jónéhány angol, francia művet fordítottál.*

– Főleg angolokat, holott én francia szakos voltam, s franciául elég jól tudtam, de életemben alig fordítottam franciából. Ez úgy történt, hogy fiatal házasként nem túl rózsás anyagi viszonyok között, s a 40-es évek elején a fordításnak nem volt nagy a honorárium, de még arra is rászorultunk. Az Athenaeum akkori irodalmi vezetője, Sárközi György – akinek költészetét ma jobban kellene megbecsülnünk – tévesen az hitte, hogy magyar–angol szakos a végzettségem, tehát angol regényt küldött fordításra, Emily Brontë: Üvöltő szelek című regényét, mely nemcsak az angol irodalomnak, de az egész világirodalomnak egyik legcsodálatosabb alkotása. Angol tudásom hiányos volt, de szótár és nyelvtan segítségével – és persze hibákkal, melyeket később ki kellett javítani, lefordítottam az Üvöltő szeleket. Ettől kezdve kizárólag angol könyveket kaptam fordításra, így pl. Graham Greene Hatalom és dicsőség, vagy Hemingway Akiért a harang szól című regényeit. Az utóbbinak különös története van. A Révay könyvkiadót Illés Endre vezette, és ő már a háború alatt készült arra, hogy a felszabadulás után megjelenteti azokat a műveket, melyek külföldön megjelentek, és amelyeket nem lehetett a háborús Magyarországon kiadni. Titokban kellett tehát lefordítanom Hemingway regényét, mely a spanyol polgárháborúban játszódik. Vigyázni kellett még arra is, hogy az „elvtárs” szót lehetőleg kerüljem, hisz a könyvben egymást „comrade”-nak szólítják a szereplők, – én ehelyett „bajtársat” írtam, és más, leplező változtatásokat is végeztem, azzal, hogy megjelenés előtt visszaállítom a hiteles szöveget. Erre nem került sor, s a könyv megjelent, mielőtt kijavíthattam volna. 1956-ban a Zrínyi könyvkiadó a regény első újrakiadására készült, s a kéziratot megkaptam, hogy elvégezzem azt, amire 1945-ben nem került sor. A szövegben olyan technikai részleteket kellett pontosabban fordítani, mint pl. egy híd felrobbantása, vagy egy golyószóró szétszedése és összerakása. Haditechnikai konzultánst kellett kérnem a Zrínyi Kiadótól, mely készségesen egy kitűnő szakembert adott a segítségemre, s vele én újból és újból megbeszéltem, hogyan kell hidat robbantani, vagy szétszedni és újra összerakni egy golyószórót, de mivel 56 végén a közlekedés még hiányos volt, ezért mi telefonon beszélünk meg ezeket a kérdéseket, és csak bizonyos idő után kaptam észbe, hogyha véletlenül tévesen bekapcsolódik valaki ebbe a telefonbeszélgetésbe, mit fog gondolni rólunk, akik hidrobbantásról és golyószóró összerakásáról, szétszedéséről táncszokunk.

IV.

– *Az ötvenes évek elején a szegedi egyetemre kerültél, ott hallgatók vettek körül, nyilván nemcsak te adtál nekik, hanem ők is adtak azáltal, hogy bizonyos gondolatokat, fölismeréseket sugalltak. Az ötvenes évek közepén akadémikus lettél, ezzel kettős otthonod keletkezett: az egyetem és az Akadémia. Olyan szellemi környezet, mely okvetlenül új feladatok, új gondolatok, új lehetőségek elé állítja az embert. Az Akadémián belül különösen kikhez kapcsolódtál, kik voltak azok, akik inspirálóan hatottak rád?*

– Mindig vannak, és kell, hogy legyenek szellemi otthonaink, különben kive-tettnek érezzük magunkat. Szellemi otthonnak éreztem valamikor a szegedi egyete-met: akkoriban, a 40-es évek végén jelentek meg ott a falvakról, gyárak környékéről jött nemzedékek. Rendkívüli tudásszomj és ismeretigény élt bennük, élvezet volt dolgozni. Később is voltak jobb és rosszabb évfolyamok, de olyan lendülettel, mint ez a nemzedék, a negyvenes évek végén, talán egyik sem indult neki az értelmiségi hivatásnak. Sajnos, az útjuk nagyon nehéz volt, nehezebb mint akkor sejtették.

Ami az Akadémiát illeti, az ötvenes évek közepén újra szellemi otthonnak érez-hettem, hisz olyan emberek voltak ott, mint Lukács György, Kodály Zoltán, Fejér Lipót, – rendkívüli egyéniségek, de közülük hozzám Szabolcsi Bence állt legköze-lebb, akire sokszor visszagondolok, s az életművét ma is élőnek érzem. A magyar közvélemény nem ismeri és talán nem is méri fel eléggé ennek a ritka tudósnek a jelentőségét, akiben annyi érzékenység, olyan tiszta, szigorú erkölcsi tartás műkö-dött közre, a művészet lényegének megközelítésében. A stílus, az előadásmód, a megformálás művészete jellemezte őt: az Akadémián eltöltött időmnek egyik elég-tetele és jutalma a vele való rendszeres érintkezés volt.

– *A környezet, amelyikbe az ember kerül, inspirálóan hat. Az Akadémia szer-vezetébe kerültél be, nemcsak akadémikus lettél, hanem az Akadémia egyik irányí-tója is. Nyilván nagyon sokszor értekezleten, s hasonlóan részt vettél az ún. képes teremben, ahol szinte az egész magyar reformkor ott van a falon. Jók, rosszak ezek a képek, egy szempontból mindenképpen jók: a reformkor légköre sugárzik róluk, hatott ez rád? Te, aki az Akadémia történetéről írtál, érzékelted-e ezt az Akadé-miát?*

– Valahányszor belépek a székház kapuján, történelmi levegőben, történelmi égbolt alatt érzem magamat, annyira beleivódott annak az épületnek ornamentiká-jába, kövébe a múlt, ami ott néha oly drámaian alakult. Én magam ezt a Sas és a serleg című nagyobb esszém írása közben értettem meg, amikor végig kellett tekin-tenem régi akadémikusoknak sorsán, életén. Sok mindent tanultam meg e munka közben, közel kerültem bizonyos természettudósokhoz, mégpedig mindig azokhoz, akik szaktudományuk körein túl tudtak hatolni. Mert hiszen mondhatnák, hogyan írhattam én az Akadémia történetéről, aki társadalomtudós vagyok és nem értek a természettudományokhoz. Én azonban rájöttem, hogy akár matematikus, akár fizi-kus, akár Fejér Lipót vagy Rényi Alfréd, akár Eötvös Loránd vagy König Gyula: az igazi természettudósok mindig vannak olyan gondolatai, melyek szélesebb kör-höz szólnak, s a legnagyobbaknál, kivétel nélkül, megtaláltam az ilyen gondolatokat, és ebből tudtam megérteni őket emberileg, és ez segített abban, hogy portrékat tud-jak rajzolni róluk.

– *Tavaly ünnepeltük az Akadémia 150 éves évfordulóját. Ebből az alkalomból – mint már említettük – könyv nagyságú esszéd jelent meg az Akadémiáról. Címe: A sas és a serleg. Nyilván ezt a címet ez az emlémaként szereplő festmény adta, mely az Akadémia régebbi kiadványain mindig ott volt az első lapon?*

– Nem örülök neki, hogy az újabb kiadványokon nem szerepel. Ezt az emblé-mát Széchenyi tervezte, sőt maga ez a festmény az ő ajándéka, feleségét ábrázolja, és az allegóriának az a jelentése, hogy az Akadémia a serlegben a humanizmus italát nyújtja a komor, felleges égből alászálló öreg sasnak, mely a magyar nem-

zetet jelképezi. Egyszerre klasszicista és ugyanakkor romantikus is ez az allegória. De a jelentése mély értelmű, és ismétlem, talán kár is volt erről az allegóriáról lemondanunk. Az Akadémia úgy, ahogy azt Széchenyi elképzelte, ama kor igényeinek felelt meg, s a későbbi igényeket talán ez az elképzelés nem elégítette volna ki. Széchenyi a magyar nyelv, az irodalom, a magyar kultúra védőjéül kívánta az Akadémiát. De ahhoz, hogy ez az ország a polgárosodás útján elindulhasson, ahhoz mindez bizonyos idő múlva már nem volt elegendő. Mert ahhoz, hogy Magyarország fejlődjön, polgárosodott ország lehessen, szükség volt a műszaki, a természettudományok, az agrártudományok stb. fölkarolására, és az Akadémia ily módon az alapító Széchenyi István szándékai ellenére fejlődött ki azzá, amivé lett.

– *Bocsáss meg, magyarázzuk meg ezt a kitévelt, hogy „Széchenyi ellenére”. Hisz Széchenyi a nyelv pallérozását, a nyelv megőrzését nem utolsósorban azért kívánta, hogy az minden tudomány meghonosítására alkalmas legyen. Így tehát, ha nem is közvetlen, de indirekten Széchenyi alapító szándéka szerint, a többi tudomány testvérisége is bennfoglaltatik az Akadémiában.*

– Bizonyos mértékben! – mondhatnám. Abban igazad van, hogy Vásárhelyi Pál, a legnagyobb magyar mérnökök egyike, az Al-Dunát szabályozó Vásárhelyi, a reformkor egyik hőse, valóban Széchenyi kívánságára lett az Akadémia tagja, és Bugát Pál is, és mindazok, akik úgy akartak magyar tudományt teremteni, hogy előbb a magyar tudományos nyelvet létrehozzák, mert aki nem magyarul gondolkodik, mondották ők, azok nem tartoznak a nemzeti tudomány körébe. Mégis, 1842-ben, amikor mintegy döntésre került volna a sor, hogy az Akadémia nyelvművelő, vagy természettudományokkal is foglalkozó testület legyen-e, Széchenyi egyértelműen az előbbi mellett foglalt állást, mert a nyelv fennmaradásától várta a nemzet fennmaradását, mintha előre érezte volna, micsoda katasztrófa vár a nemzetre, s elpusztulhat az ország, de ha a nyelv megmarad, akkor vele marad fenn a nép és a nemzet is. Persze, ahhoz, hogy a nemzet, a nép megmaradhasson, nem volt elég a nyelvnek megmaradnia, a polgárosodáshoz szükség volt a műszaki, a természettudományok művelésére is, és így fejlődött ki az Akadémia egy természettudományokat, műszaki tudományokat is művelő intézményé. Különös és szép paradoxon, hogy ennek az átalakulásnak, a természeti és műszaki tudományok bevonásának a sürgetői: költők voltak. Két költő: Arany János, az Akadémia főtitkára és Eötvös József, az Akadémia későbbi elnöke. Arany 1861-ben, mikor átvette a titoknoki funkciót, – mert így hívták akkor a főtitkárt –, ezt mondotta: „Ha majd a haza szent földjén minden rög ismerve lesz, minden kódarab elmondja honnan jött, kikkel találkozott, ha minden élő majd rajta tenyész és mozog, általunk összegyűjtve a közös rendszerben foglal helyet, ha kitanultuk egy mérsékletét, a nedv és aszályhordó fuvalmak viszonyait, a nép egymásra temetkezett rétegeit felbuvároltuk a legmélyebbig, de kivált a ma élőknek, édes nemzetünknek, nyelvben és tettben nyilatkozó múltját, jelenét, a tudomány teljes fényébe állítottuk, ez által oly politikai tőkére tettünk szert, melynek keletét legörömelebb ismeri el a művelt külföld, és im ez a honszeretet a tudományban”. Tehát Arany nemzeti természettudományok művelését sürgette, a geológiáét, a meteorológiáét, a biológiáét, a botanikáét, a zoológiáét, és ennek köszönhetjük ásványi kincseink fölfedezését, olajmezőink föltárását stb. Eötvös József és Arany János korszakában egy polgárosult Akadémia valósult meg, mely kiterjesztette érdeklődését a matematikára, a közgazdasági tudományra, a statisztikára, a kémiára is. Később, a század végén a társadalomtudományok bizonyos hanyatlását láthatjuk. Néhány nagy nyelvész, és egy olyan történész, mint Marczali Henrik: kivételek, de ez már nem az a nemzedék, amely Eötvös idején a nemzeti társadalomtudományokat megteremtette. Abban az időben azonban a természettudomány veszi át a szót, és a legnagyobb ebből a gárdából Eötvös Loránd, aki apjához hasonlóan a tudományos igény fölemelésében látta a magyar kultúrának, az egyetemi oktatásnak, és magának az Akadémiának hivatását. Érdekes olvasmány Eötvös József levelezése fiával, Loránddal. Ezekből a levelekből nem csak az apa és a fiú ritka, szellemi viszonya derül ki, hanem az a gondolat is, amelyet Eötvös

József valahogy így fejez ki: „te is költő vagy mint én.” A fizikus Eötvös Lorándban magához hasonló költőt lát az apja! Azt hiszem igaza van, ha arra gondolok, ahogyan némelyik lapján Eötvös Loránd a magyar tájat, s a magyar Alföldet, amelynek geofizikai és egyéb viszonyait akarja felderíteni, leírja: ez a tárgy őt, mondhatnám, nem csak tudósilag, hanem költőileg is érdekli. Eötvös Loránd nyomában lép föl az a nagy műszaki nemzedék, amelyik Bánki Donáttól Kandó Kálmánig annyi lényegeset hoz, – jelenik meg egy olyan nagy matematikus, mint König Gyula stb. A természettudósok a századfordulón, az első világháború előtt azt a szerepet töltik be az Akadémián, amit fél évszázaddal korábban a költők betöltöttek. És ez folytatódik a felszabadulás után is, amikor egy Fejér Lipót és egy Kodály Zoltán, egy Lukács György, egy Rényi Alfréd vannak egyszerre jelen az Akadémián. Mindig azok voltak az Akadémia virágzó korszakai, amikor a társadalomtudomány, a művészettudományok rászorultak a természettudományra, és viszont, a természettudomány is szükségét érezte, hogy a társadalomtudományok gondolkodásmódját megismerje, hasznosítsa. A sivár, középszerű szakaszok pedig mindig azok voltak, amikor ezek a tudományterületek szétváltak egymástól, közömbösek maradtak egymás iránt, vagy éppen egymás ellenében próbáltak működni. Nagy tudósok sohasem hajlottak ilyen elkülönülésre, s erről épp A sas és a serleg anyagának előkészítése győzhetett meg.

V.

– *Engedd meg, hogy most egy küssé, mondhatnám, provokatív kérdést tegyek fel. Manapság sokat beszélnek az irodalom válságáról, a világirodaloméről, a magyar irodaloméről, és te új regényt írsz. Nem hiszel-e abban, hogy válságban van az európai irodalom, a világirodalom, a magyar irodalom?*

– Nincs válságban. A válság szóval néha visszaélnék – mert az tüstént érdekessé teszi a jelenséget, amelyre kimondják, hogy válságos, – és azt is, aki kijelenti, hogy válságot lát. Meg vagyok győződve arról, hogy a magyar irodalom, melynek legújabb korszakát lebecsülően is szokták emlegetni: termékeny és sokat ígérő szakaszban van. Voltak ennek az irodalomnak az elmúlt két-három évtized alatt hullámvölgyei is, de ma semmiképp sem vagyunk hullámvölgyben. Amennyire felfrissültek és megújultnak látom a szovjet irodalmat, ugyanígy látom a felfrissülést a magyar irodalomban is. Persze, sok elméleti kérdést kellene tisztázni ahhoz, hogy erről helyesen ítéljünk, mert akik elégedetlenkednek, vagy a „realizmus defenzívájáról” beszélnek, – amit egyáltalán nem tudok elfogadni –, azok bizonyos elméleti kérdéseket nem gondolnak át eléggé, s főképp nem veszik figyelembe, hogy itt, ebben az országban negyed százada épül a szocializmus, s kialakult egy új társadalom, amellyel, mindenki, aki ebben az országban él, valamilyen módon kapcsolatban van, valamilyen módon viszonyul hozzá, és meg vagyok győződve, hogy túlnyomó többségében pozitív módon. Néha azok állnak legközelebb az új társadalomhoz, akik a hibáit is látják – és azért is láthatják, mert hozzá közel állnak.

– *Abból, amit elmondtál az derül ki, hogy az irodalom nincs válságban, hogy alkotásaiban sok jót találsz, de gondolom, hibát látsz te is. Minthogyha a kritikánkkal lenne baj, és mintha kritikánk az új irodalomban elsősorban hibákat látna, és nem segítene az erőnyeket, a hasznos elemeket kiemelni.*

– Én mindig azt szoktam mondani, hogy soha annyi tehetséges és jól képzett kritikusunk nem volt, mint ma. Ennek ellenére, ezekhez a tehetségekhez és képességekhez képest kritikai életünk, – bár sokat javult az elmúlt három évben, mert az elmúlt három év előtt még rosszabb volt, s alig létezett, – tehát ezekhez a tehetségekhez képest a mai kritikai élet még mindig nem elegendő. Nos, ha az irodalomban ma hibákat látok, akkor ezt úgy mondanám, hogy a műgondnak és az ábrázolási igénynek a hiányát látom. Műgondon én nem a stílusnak az ápoltságát, vagy kiczizeltségét értem, bár a stílus ápoltsága is és tudatossága se hiba, hanem inkább a

valóság mélyére való hatolást: én műgondnak ezt tekintem. Veszélyt látok abban, hogy bizonyos fajta verseket ma már túl könnyű megírni, – s abban is, hogy epikánk a feladatok könnyebbik végét szereti megfogni. A riport nemes és fontos műfaj, – de regényben, elbeszélésben nem lehet a dolgok mélyére hatolni a riport eszközeivel. Elbeszélő irodalmunk egy része nem tud kivergődni egy olyan direkt, riportszerű és „gyomorszájon vágó” naturalizmusból, melyre az amerikai epika csábitotta, – amikor, persze, az amerikai írók ezzel a módszerrel nem mindig a dolgok könnyebbik végét fogták meg. A másik végtel egy olyan filozófikus modor, mely az ábrázolás hevenyészettsége miatt a gondolatnak inkább a kérgén tapogatódzik, de el sem akar jutni a magjához. Mindez azonban inkább arra a közepszerűekre jellemző, akikből kevés marad fenn az utókorra. A mai irodalomnak komoly és tiszta teljesítményei is vannak, – ezek fogják korunkat képviselni. Ezekre kellene jobban odafigyelnie a kritikának.

– *És mit tehetne ezért a kritika?*

– A kritikában én két dolgot hiányolok ma. Az egyik: az elemzés. Csak az elemző kritika érheti el célját. A marxista módszernek credendő lényege az elemzés. Amelyik kritika nem elemez, az sohasem juthat el az igazán fontos dolgok felismeréséhez, és nem is tud érvelni a maga minősítései mellett, mert az elemzés egyszerűsége az értékelés mellett, amit felállítok. A másik: nem mindig érzem, hogy a kritika eléggé szeretné az irodalmat. Úgy írni az irodalomról, hogy nem szeretem azt, amiről írok: terméketlen, steril vállalkozás. Még a hibáztatásnak is az irodalom és az alkotás szeretetéből kell származnia. Gyűlöljön-e a kritika? Hibáztatni valót sokat látok irodalmunkban és kultúránkban. Gyűlölni valót azonban: semmit!

VI.

– *Minden írónak megvan a maga gondolatvilága, melyen átszűri mindazt az élményt, amit az életben kapunk. A te életformád miképpen segíti elő a gondolkodást, és melyek azok a formák, amiket kialakítottál arra, hogy a kapott életet művé alkossd?*

– Igen, az a régi szóhasználat jut most az eszembe: az embernek időnként magába kell szállnia. Keveset használjuk ma már eredeti értelmében ezt a fordulatot, mely talán azt jelenthette, hogy amiként egy kútba száll alá az ember, úgy száll alá a saját énjébe, az életébe, a gondolataiba. Aki folyamatosan akar alkotni, annak folyamatosan magába kell szállnia, tehát az életét összpontosítania valamire, minél mélyebben gondolni át a tapasztalatait, a felismeréseit, vagy mindazt, ami megragadta az életben, és amit műben megformálni akar. Ehhez a magambaszálláshoz nyújt nekem segítséget a dunaparti kert, ahol időnk egy részét töltjük. Alkotó munkám ott a legerősebb, éppen, mert fizikai munkát is végzek.

– *Tehát az ember és a természet összekapcsolódik újra?*

– A fizikai munka mindig elősegíti a szellemi munkát, a kert zsarnok, a kert nem enged pihenést, lustálkodást, a kert nem arra van, hogy napozzunk benne, a kertben gyomot kell irtani, fát rendbehozni, nyírni, gereblyézni, és így tovább, tehát a kert iskola és sport is, de ugyanakkor a gondolkodásnak, a magunkbaszállásnak a legjobb lehetősége, és soha olyan jól nem tudok könyvet írni, mint amikor fizikai munkával telt el a napom egy része.

– *Nem távolít-e a dolgoktól a magadba szállásod?*

– Ez hozza csak igazán közel a világot, és dolgait. Minél mélyebben és igazabban vagyunk önmagunk, annál inkább egyesülünk embertársainkkal és sorsukkal, – tehát a társadalommal és a történelemmel. A magunkba szállás végülis visszaad bennünket az emberi testvériségnek, – mert a világtól csak akkor idegenülünk el, ha önnön magunktól maradunk idegenek.

KÁLNOKY LÁSZLÓ: FARSANG UTÓJÁN

Sötéten lobogó, a szenvedés, a magány, a pesszimizmus köreihez láncolt költészetnek ismerjük a Kálnokyét; évtizedek során belénk sulykolódott, hogy alapélménye a kiszolgáltatottság, a halálra ítélettség, az ismeretlen jövőtől való rettegés, hogy a vers nála „tömény s elvont párlata” nem is annyira a valónak, mint inkább a valóság egyfajta komor és ábránd nélküli szemléletének. Tudjuk, hogy ezt a sötét hangoltságot Baudelaire spleen-jétől az egzisztencialisták kivetettség-metáforájáig sokféle költői és bölcséleti példa inspirálhatta, legfinomabb gyökerei azonban lenyúlnak a személyes sors és létezés mélyrétegeibe, oda, ahol a származás társadalmi, a betegség biológiai, a kisvárosi ifjúkor környezeti feltételei s más, rejtélyesebb tényezők az „én” egyszeri, ismételhetetlen minőségét kikeverik. Ezt a hovatovább megszilárduló képet a *Farsang utóján* c. kötet (az 1970 óta keletkezett termés, mintegy félszáz költemény foglalata) nem teszi érvénytelenné, a bevezető programvers, a *Meglepések* átalakulásról, megújulásról példálódzó mondatai mégis töprengő megállásra készítetik az olvasót. „Meglepődünk mindannyiszor, / ha arcot vált a megszokott jelenség” – hátha hozzánk is szól ez az eredetileg nem elsősorban ars poeticának és önjellemzésnek szánt figyelmeztetés, hátha a beidegzett sztereotípiák Kálnoky lírája kapcsán is eltakarják előlünk az arcváltás reklám nélküli, csöndes folyamatait?! Mindenesetre ilyen nyitány után illendőnek látszik fölkészülni a meglepések lehetőségére s nyitott szemmel figyelni az újdonság, a változás netán kevéssé látványos jeleit is.

A világnézeti alaptónus dolgában, legjobb ismerői jóideje s méltán határolták el Kálnoky szemléletét a programszerű, fitogtatott, férfiatlan pesszimizmustól, az öntetszelgő vagy panaszos dolorizmustól. Már az elszánt igazmondás, a biográfikus hitel megkülönbözteti némely – Reviczky hajdani kifejezésével élve – ifjú pesszimizmustól, de a létélményéhez való viszonya is merőben más, mint az övék: sohasem felejtí, hogy kényszerűségből el együttl démonaival, nem köt különbékét velük, mások hasznára akarja fordítani ellenük vívott küzdelmét; mivel célja az ellenfél megismerése és megnevezése, pontos, szabatos kifejezésre, világos, érzékletes ábrázolásra tör, nem fokozni, hanem oszlatni igyekszik a homályt. S ha eddig így volt, most még erőteljesebbé vált a küzdő jelleg, a sorssal való heroikus szembeszegülés motívuma. „Költészetem középpontjában az a hősiesség áll, melyet az emberiség folytat a világegyetem meghódításáért, a nyomor, a betegség, a halál megsemmisítéséért” – írja a kötetéről, még a „nem közvetlenül erről szóló” verseit is ilyen összefüggésben javasolja interpretálni. A sors és az ember, a Föld, a kozmosz ellenséges erői és a velük szembeszálló drámai hős: a tömör, egyöntetű, áthatolhatatlan sötétenlátást sugalló pesszimizmus helyett inkább tragikus ember-fölfogásról kellene beszélni e képlet kapcsán, akár az arisztotelészi meghatározás („félelmes és szálnalmat keltő” események vonzása) értelmében. Még a *Kalandozás egy égitesten* kontinens méretű pusztulásvízióján is átüt az elbukó nagyság iránti tisztelet és büszkeség katarzisa: „Kudarc volt ez, de sötétjébe némi / hősiesség visszfénye is vegyül, / mert magasba törtek az elbukottak. / Szálnalmasan végezték, de a szégyen / el nem törölheti soha a gyászt.”

Innen is látható persze, Kálnoky világából korántsem tűnt el a sötét színek dominanciája, az árvaság és megválthatatlanság balsejtelme. Dehogya mond le a kegyetlenségig pontos diagnózisról, az ember viszonylatának könyörtelen fölméréséről! Látomásában a Föld – „sokáig tűrő háttérállatunk” – nyomunkat is lerázná magáról s a „megbántott egék” lemondóan vonulnak tovább más csillagot keresni

(*Az idő szintjei*). Néha úgy látszik, mintha a végítéletben a büntetés mozzanata is ott lappangana a történelmi ember bűneiért, a „végzetrejtő gomb felé” nyújtott mutatoujjáért, vagy egy lehulló vércseppért, „mit az Erőszak kisajtol” (*Szégyen*) – míg máskor inkább természetudományosan higgadt diagnózisról van szó, bolygónk és lakói sorsáról az időben, a kihülő Nap, a megszűnő életföltételek fatális távlatáról.

Meghökkenítő luciditással látja lírai hőse az egyéni élet törékenységét, menthetetlenségét. „A sűrű sötétből előrobog” a nevenincs szörny, s kiszámíthatatlan szeszélye szerint rohan tovább vagy talál rá a „gyanútlan, védtelen alvókra” (*Bizonytalanság*). A halál előérzetével átítatott élet reflexeit kutatja Kálnoky, a vég biztos tudatában tűnődik a lét értelmének, érdemességének kérdésén. Fájdalom és egyedüllet az ember osztályrésze, átélésük intenzitásának kifejezésére a költő a túlzás és halmozás legváltozatosabb eszközeihez folyamodik: „Túrhetetlen napsütésben / felbolydult darázsfelhő talál rám. / Forró szélben mozdulatlan állok / kavicsok záporában.” (*Dél*) Gyakran ábrázol a környezetből alig kiemelkedő, tespedten vegetáló, netán béna lábbal toloszékben ülő emberalakot, molyrágta arcot; ilyenkor a háttér, a színhely festésére is átsugárzik a jelentéktelenítő, törpítő stilizáció, s a pókháló beszötte poros kuckó vagy az elhanyagolt kert mindent ellepő zöld dzsungelé, melyekre többnyire az alkonyat homálya vagy az éjszaka sötétsége borul, a halált váró ember metafizikai drámájának konstruált tere lesz, létszerűbb, de nem kevésbé szimbolikus változata A *labirintus* mitológiai képzetének. Átvitt jelentésű e beckettii ellenhősök választási kényszere is mozgás vagy mozdulatlan várakozás között. Számukra a helyváltoztatás csupán végtelen keringés, ciklikus körmozgás, „vizgyűrűk egyformasága” egy „eseménytelen tavon” (*Hétköznapiak*), így A *szeptanú dilemmája*: „Ugyanezt nézni mindig!” vagy „Elbotorkálni még a szemhatárig” – merő fikció, a vég felől nézve a különbség elenyészik.

Tetézik a lét kinjait a tudatái, de úgy is mondhatni, összefonódva egymást erősítik. A tragédia az ember fejében, gondolataiban teljesedik be; az igazi kárhoz az intellektuális reményvesztés, az a fölismerés, hogy „Hiába küszködés, a legözhetetlen / titok csonthéja nem fog szétrepedni” (*Minden napra*). A költő itt mintha önmagát szólítaná meg, a stilizáló áttételesség mértéke csökken; ugyanezt érezzük az emlékeket földidéző s egyszersmind az emlékezet mechanizmusát, korlátait kitapogató versekben, a Vas István elemezte, nagy távlatú *Az elsodortaktól az Egy hiányérzet margójára* címűg: a föltáruuló múlt, pl. az egrí föutka képe a harmincas évek-ből, „köznapiságával lenyűgöz, banalításával mellbe vág, szürkeségével lehengerel”, vagy éppen „durván birtokba vesz”, szabadságunkat korlátozza (*Fojtogató emléék*). Nem kevésbé megalázó e tétel fordítottja: az emlékek – épp azok, melyekhez fogal-körömmel ragaszkodnánk – a „felejtés vegykonyhájára” kerülnek, „izetlenné és színtelenné” pácólódnak, az ember a tapasztalat átadásának, söt megőrzésének esélyét is elveszíti: „Hiába néztük megrendülve végig / az értelmetlen szenvedést(...) ha egy homályos ablak áll utunkba, / ahol még az árnyék sem látszik át...”

Ilyen sötét háttér emeli ki ama néhány fény sugar, biztató fölvilanás jelentőségét, melyek Kálnoky zártnak, megbonthatatlanak látszó borúlátását ellenpontozzák s a drámai küzdelem, a tragikus fenség karakterét kölcsönzik művének. A kötet hangsúlyos szólamaként fölcsendül a dac, a lázadás, a végzettel szembeforduló önértzet hangja. „Mutasd, hohér, mutasd időtlen arcod, (...) mielőtt letarolnál pallosoddal” (*A látogató*): ez nem csupán a passzív elszenvedés attitűdje, hanem a zsarnokgyűlöleté és leleplezés-vágyé is, mint ahogy a *Hűségben* a halott szeretteiért erőtlennül viaskodó ember vallomása végül ilyen eltökélt kijelentéssé ércesedik: „Holtomig fog lüktetni értük / harcban kapott, állatszív formájú sebem!”

Hasonló küzdőszellem hajtja a költőt újra meg újra kihívóan szembenézni a halál tényével. Idevágó kísérleteinek egyik része valamiféle csökönyös metafizikai faggatózásnak tűnik föl: a *Sorsvonalban* a postmortális állapot „talánjait” sorolja, spiritalizta megszállottsággal számol be a köznapi tudat számára kísérletesnek ható vizionárius, hallucinatív találkozásokról, sirontúli kapcsolatokról (*Az emlékező, Találkozás, Évfordulóra*), elképzeli a maga asztrális *Visszatérését*, észrevétlen és vég-

leges kihadvadását. A másik kísérlet-sor célzata a hátramaradtak, a túlélők szemlélete, az emberi folytonosság tanulmányozása. Van valami vigasztaló benne, hogy „Nem lehet az idő szivacsát kifacsarni”, az elpihenő én tudhatja: „ezer képmásom jár-kei a világban, / pótol, helyettesít” (*Verstöredékek*); a ma élő is „mindenütt holtak lábnyomába” lép, minden mozdulata ismétlés, szertartás, kultusz.

A szív és az ész, az érzelem és az értelem kétségbeesésen túli sugallatait a kötet néhány „nagy” versben összegezi. Nemcsak a védtelenségében is nagyratörő ember himnikus ünneplése, a *Letépett álarcok* és a szép jövő perspektíváját a műzesi ki-rekesztettség ellenére fölismérő *Igéret* tartozik ide, hanem azok a szerelmi vallomások is, melyekben az apatikus belenyugvást átégeti az összetartozásnak a Másik átmeneti hiányától fölizzó forrósága: a *Láng és sötétség* meg a *Nélküled*. Egyszerűsítés volna az aggálytalan bizakodás eufóriáját belélni e versek bármelyikébe; az egyes ember esendőségét, lehetőségei korlátozottságát éppoly ridegen kimondja bennük Kálnoky, mint máskor („A bölcsesség, mit hetven-nyolcvan éven át szívok magamba / testem petyhüdt tömlőjéből kifolyhat” – olvassuk a legnagyobb ivű ódában is), de a többiek szerepe: a „milliárdnyi képmásé” vagy azé az egyetlené, akinek már „ideiglenes halálát” sem lehet elviselni, új és ünnepies megvilágításba kerül s megsokszorozza a „féregcsupasz teremtmény” rangját, fontosságát. S e fölismérés fényes pillanatai, lettlégyen tartalmuk a szerelem elemi, ősi érzése vagy a „gömbtől” elszakadó, független, derűs emberiség messi utópiája, erősebbek a kiábrándultan tagadó hideg ésnél, s vele szemben még a „könyörületes mese” vagy az „eleven hit” belső tartalékait is mozgósítják: „s mi egy ilyen nap kedvéért hiszünk / az öröklétben egy kevés időre, / és markoljuk, mit elveszithetünk, / és ismételjük a felejtetőt”.

Kálnoky verseinek alanya a legritkábban, talán megkockáztatható, sohasem csupán szerzőjük empirikus énye, joggal beszél a már idézett önvallomás is e költészet *látszólagos* szubjektivitásáról. Igaz, a személyiség léha költőzködései, önkényes maszk-cseréi is távol állnak tőle, az érzékeltetett létélmény mindig a költőé, s gyakran még a személyesnek, önéletrajznak látszó tárgyiasítás is aláhúzza bensőséges azonosulását hősével és sorsával. Önkifejezés és kreativitás nála közelebb marad egymáshoz, mint a modern líra néhány sokat idézett mintapéldányában. Stilizált, álarc-szerű portréi a könyörtelen állapot-meghatározás szerepét töltik be („A törme-lékkupacból föltekint / egy arc, szakála órainga volt”), vagy a művelődéstörténetből ismert jelképes formulák, „toposzok” segítségével objektíválják tapasztalatait. Különösen gyakran tér vissza a színész- és bohóc-motívum: a fölöslegessége lidércével viaskodó, elhallgatás felé tartó művész önarcképein is megjelenik („Lásd be, hogy e festett világban, / hol álom-ételt és italt fogyasztunk, / hatástalan eszköz a szó” – hangzik *Az ügyelő intelme*), de mindenfajta emberi alakoskodás, önáltatás, élethazugság még általánosabb szimbólumaként is (*Egy mutatványos feljegyzéseiből*). Mestere Kálnoky annak az agyafúrt, jelentés-kettőző módszernek, melynek lényege, hogy a versközlemény egyszerre olvasható személyes vallomásnak és a világ, a tárgy beszédének. „Füstgomolyokkal, felhőcafatokkal övezve / száguldok, ahol nincsen előre, se hátra. / Farkasszemem néz velem az önfényében sütkérező, / elégedett, aranszinű arc.” (*Magányosság*) Vajon ki szól itt: az ember vagy a Föld? és ki ez a zsarnok: evilági hatalmasság vagy a bolygókat pórázon maga körül futtató Nap? A személyes és az éntelen, az emberi és a kozmikus jelentés egyaránt érvényes.

E példa a Kálnoky-vers gyakori monológszerűségére is rávall, akárcsak – már címével is – *Az ügyelő intelme* vagy a *Szvidrigajlov utolsó éjszakája*. Ha az álmatlanság és unalom örökkévalóságával büntetett Dosztojevszkij-hős lelki nyomorúságát, tehetetlen szavait a *Letépett álarcok* lendületes tirádájával vetjük össze (hisz formára az is monológ, rövid bevezetőre következő terjedelmes idézet), kitűnik, hogy a meghatározott szereplők szájába adott magánbeszéd mintegy dramatizálja a világnézeti vívódást, az érvek és ellenérvek szárnyalóbb szabadsággal bonthatják ki belső logikájukat, mintha a szerző csak a maga nevében beszélne. Én és nem-én azonososságának vagy különbségének lélektani és költői problémái még közvetlenebbül

nyilatkoznak meg a hasonmás, az alterego képzetében. „Kit rémalaknak hittél meszsziról, / a te másod jön talpig feketében” (*Sötétedés*): ebben a megállapításban Kálnokynál nem a személyiség-elméleti mozzanat a döntő, inkább a kiváltságosság tudatáról való lemondás, a szerénység és azonosulási készség jelzése. Emberi és költői felelősségérzésének egyik legszebb bizonyítéka, hogy míg az idegen „rémalakkal” való identitást vállalja, a maga vélt esendőségét, válságtüneteit vonakodik általánosítani, másokra kiterjeszteni: „sohasem léphetek / a bensőmbé vezető / lépcsőfokokra / megállapítani / vajon az ott folyó / idült üszkösödés / tömegjárvány-e vagy személyes ügy” (*Megállapítások*, 4.).

A fogalmi precizitás, a végiggondolt gondolat költőiről szólván gyakran megfedlekünk az észjárás mitologikus vonásairól, mintha a mitikus jelző az irodalomban egyedül a tisztázatlan nosztalgia, a szellem-előtti félhomály szférájára vonatkozhatna, arra, amit Szentkuthy Miklós valahol így nevez: „az intellektus koldus-körmenete az *ösztönök*, a *fontes vitae* kapui előtt”. De a mítoszok a kozmikus egységen és az ősi meghasonlón túl ezer arca van, nemcsak sóvárgott ellenpólusa lehet a boncoló észnek, de támasza, jelképkészletének forrása, sejtelméinek igazolása is. Kálnoky világképében föltétlenül mitologikus elem a mindig jelenlevő eszkatológia, pusztulás-vízió. „Tüzes tekéket” lát száguldani, térképet hatálytalanító vízáradról beszél; földült látomásaiban hamueső hull és pestis dühöng, a proféták szomorú hajthatatlanságával siratja a sikátorokban „sárgán szanaszét szórt csontok seregét” (*Kalandozás egy égitesten*). Dermesztő ember-nélküli tájaiban, az „örjögő növényzetet” idéző fantázia-képeiben ősi és modern szorongások találkoznak, közvetlen utalás nélkül is megéreztetve Szodoma és Gomorra példázatának, Pompeji pusztulásának, Hiroshima tapasztalatának közös iszonyatát. Céloztunk már égitestekben élő lelket sejtő, a dolgokat emberiesítve megszólaltató verseire; ez az érzékeny animizmus magyarázza a *Nyársirató* fájdalmas döbbenetét is, az elvérzett nyár történelmi, társadalmi, humanisztikus képzetekkel átszórt szuggesztív metaforáját. A tűz- és vízőn mítoszai Utnapistim, Noé vagy Lót személyében a túlélés és újrakezdés szimbólumait is megjelenítik, a misztérium-vallásokban a természet halálának gondolatához a tavasz megújulás, föltámadás bizonyossága csatlakozik: Kálnoky nem él a vigasz és hit ilyen tradicionális indítékaival, nála a mitikus és természeti katasztrófa véglegesebb, visszafordíthatatlanabb.

Hasonló illúziótlansággal nyilatkozik valamely transzcendens birodalom elgondolt képviselői meg az ember érintkezési lehetőségéről; magánya világot szellemekkel, elsuhanó szikár árnyékokkal, angyalszérű szárnyas alakokkal népesíti be, de ezek a képzelet vagy az „emlékek madárrajában” megpillantott lények képtelenek titkuk megosztására, a földi „jövevény” beavatására. Izgatja Kálnoky a metamorfózis elve is, az átváltozás, mely a mozdulatlan lábat gyökérré, a hajlat lombbá, az arcot „meddő karsztvidékké” alakítja. Az „Eltűnök (...) és más leszek” élménye, melyet az enigmatikus *Mélytenger* oly drámai izgalommal mutat be, nem oldja föl a reménytelenség, a kiúttalanság szorongását: „A holdnál gyorsabban fogyatkozom, / felhőbe fullad sárga cikkelyem, / s fölhangzom egy raktár mélyén, a néma / pamutbálák között érthetetlen sikoltás.” Mégis, aki a mítoszt ismétlődésként, visszatérésként, archetipusok megtestesüléseként fogja föl, az a kötet utalásaiban nemcsak a vigasztalan pesszimizmus, hanem a hősiség, a végzetet visszazorító emberi erő örök jelképeire is fölfigyelhet. A *labirintus* tévelygő áldozatával és pikkelyes szörnyével szemben fausti, prometeuszi reminiszenciákat lehet idézni, mindenséget ostromló fajunkban Kálnoky „egy mélyre süllyedt isten menedékét”, egy „trónfosztott szellem” világosságát, tüzes ösztökéjét, bátorító jelenlétét is érzékeli.

Lírája és műfordítói életműve alapján joggal tartják Kálnoky karakterisztikus vonásának a tökéletes formaművészetre törekvést: méltatói „parnassien plaszticitásra hajló leíró készségét” említik (Rába György), versideálja, mondja Rónay György, „mivesebb, a szó legjobb, baudelaire-i értelmében, szebb’, ékítményesebb’ mint bizonyos modern, kopárabb, csupaszabb verstípusok”. E tollfogás vagy versképzet a *Farsang utóján* poétikai hatásának is elidegeníthetetlen része, ugyanakkor Kálnoky ezúttal mintha az eddigieknél elszántabban ragaszkodnék az érthetőség meg

a közvetlen érzelmi ráhatás formaalakítást is megszabó princípiumaihoz. A banalitás látszatát, az érzelmi élet örök kliséit szinte daccal vállalja a *Nélküled* elementáris vallomásában: „Nem számít, hogy éreztek hasonlót / előttem mások, és érezni fognak.” Egyik-másik verstípusában a kompozíció egésze helyett kiemelt részletekre bizza a jelentés brutálisan egyértelmű tételét. „Mért kellene folytatni, részletezni? / Egy pontba is sűrithető a látvány” – fűzi hozzá a viztelen csapoknál tolongó ember-tömeg megaláztatását ábrázoló sorokhoz a *Szégyenben*. Képpalkotásában a gáncstalan elegancia és műgond igényéhez a gondolat nyers, drasztikus érzékeltetése társul. A múlt hatalmát az ember fölött az erotikus képzetkörből vett hasonlaltal fejezi ki („Sejtetön simogatva érint, / mint a szultán mohó keze / a kegyencnő szőrig csupasz hasát.” – *Fojtogató emlék*), vonzódik a groteszk morbiditáshoz („makacsul hallgató faláb / ujjaira most húz hüvelykcsoritót / egy kíméletes inkvizíció” – *Megállapítások*, 2.). A képzelet romantikus szertelensége, mely a pusztuló arcon egy „cseppfolyós lávában gázoló örült megfagyott lábnyomait” fedezi föl, épp oly közel áll hozzá, mint az ingaóra számlapja mögül freccsenő vér, az örült menyasszonyok gyanánt száguldó vonatok vagy a vinnyogva síró, óra kitett csecsemők rémdrámalemeinek expresszív célzatú fölhasználása.

Az erős, önmagukban is roppant szemléletes képek gyakran láncolattá fűződnek a versben, mintha a költő a fokozhatatlan fokozására, az amúgy is világos eszme további pontosítására törne. „Gubója ha átforrósodik, izeg-mozog a báb, / a rozsdás penge újra kibújik a kardhüvelyből, / máglyák pattogó nevetése fúródik az ür fagyába.” A *Visszatérés* halmozott képsora hatásos kontrasztot készít elő, az újjászületés és győzelem metaforáihoz az ellentét jegyében kapcsolódik a rezignált önjellemzés: „De az én gyöngye fényem nem táplál idegen tüzet: / árnyékok rácsai között reszketve kihamvadok.” Az *Egyszerű tejtában* a képi és grammatikai paralelizmus népdalszerűen áttekinthető, világos szerkezetet hoz létre, máskor a vers mintha az induktív gondolkodás logikai menetét követné, az egyedi állítások, szemléleti konkrétumok (pl. a *Meglepetésekben*: „Megdöbben a szerelmes”, „És megdöbben a gyermek”, „És megdöbben a lovas” stb.) az olvasó szeme láttára vezetnek el az általánosításhoz, a tétel leszűréséhez. A kompozíció egyszerűsödésének, az intellektuális váz kidomborításának tendenciáján kívül a töredékesség, a mozaikosság vállalása tűnik még szembe. A *Megállapítások* vagy a *Verstöredékek* számokkal vagy csillagokkal elválasztott, egy-egy képet, reflexiót, részletet fölillantó miniatűrjei egyszerre jelzik a klasszikusan zárt, befejezett, minden ízében kidolgozott műalkotás eszményétől való távolodást és a megnövelt intenzitású képek, a nyersen szókimondó fogalmazás, az olvasó megrázására-fölvillanyozására törő költői stratégia alkalmazását. Külön bravúrja, ráadás-remeklése Kálnokynak a leleményes kötet-szerkezet, mely még a verskoncepciónak és ars poeticának ezt a módosulását is jelentéshordozó funkcióval tudta fölruházni. A ciklusok rendje megismétli a mélyből a magasba, a homályból a fénybe emelkedő, majd ismét visszasüllyedő ember útját, s ahogy e hid-alakzat büszkén fölívelő szakaszát a lendületes, nagy versek, az impozáns retorikai konstrukciók jellemzik, ugyanolyan szervesen tartoznak az ív hanyatló, visszahajló ágához „az eszmélet fintorai”, a „fohászkok senkihez”, a kiszakadt gondolatszálankok, melyek azonban még így is az ember csillapíthatatlan vágyát fejezik ki a „kristálykemény, elrendező igazság” után.

CSUKÁS ISTVÁN TORONYSZOBÁJA

Vannak költők, kiknek neve hallatán pontos tartományok idéződnek föl: vershangulatok vagy csak jellemző címek, teljesen mindegy, előttünk áll egy, mással összecserélhetetlen, önálló liravilág. Jékely Zoltán fenséges, meg-megborzongató verseszményéről, már korai versletével is, *A marosszentimrei templomban* árulkodik, Dsida Jenő örökké visszahúzódó, fegyelmezett búcsúzása a házsongárdi temető négy-sorosát élteti, s ha *N. N. bolyongásairól* hallunk, rögtön tudjuk Kormos István vagabund jókedvét és hagyományból meritkező modernségét.

És mely terület eltéphetetlenül Csukás Istváné? Áldozunk a sok éve élő legendának! Volt egyszer egy földrajzilag szinte álomi, de valóságban élő toronyszoba. Lakói, mert hiszen a tragikusan hamar eltávozott Czibor János irodalomkritikus-szerkesztő mellett mindannyian annak mondhatták magukat, „értelmiségi” létet éltek: kártyázásokkal, tivornyákkal, lánytoborzásokkal és mégis mindig komoly tanulással. Ebben a halálra szánt, önpusztító játékban lexikonok szócikkei, tréfás versírások, rögtönzött drámadombok, irodalmi, nyelvi játékok, szerkesztősdi fintorok tucatjai merültek meg.

Csukás István, úgyis mint magára ismerő, ébredező kamasz, úgyis mint a házigazda unokaöccse ebben a környezetben bontogatta szárnyait. Falusi nehézkessége nehezen oldódva közelítette a mindig *magas-hangokat, a mindig-röpléseket*. Pontos figyelem és elraktározó képesség volt inkább a sajátja, mintsem az azonnali reagálás. Ösztöneiben tudta, ebből a mesterségesen felfokozott érzelmvilágú szobából neki valamit ki kell menekíteni. És mindhalálig őrizni kell e baljós hírektől is nem kevésszer beroppan szobát.

Nem csupán azért, mert az irodalmár-unokatestvér ebben a szorító és mégis fényes *dobozban*, ebben a századvégi orosz életből és francia egzisztencializmusból itt maradt rekvizitumban lelta halálát. (A bevett, szeszekkel kevert altató is jelképes: benne a párbajok mindkét felet egyformán leterítő pisztolycsőve és az ajzószerek már elviselhetetlen adagja találkozott.) Valamit, helyzeténél fogva jelképez ez a toronyszoba ma is. A kimenekülés, mert tovább élni ily rettenetben és ily öngerjesztett állapotban nem lehet, fegyelmét és a vissza-visszatérés dialektikáját. Csukás István négy önálló verseskötettel és a mostani válogatással a háta mögött ezt a *követhetetlen*, csak bensőben megérezett utat járja. Úgy tetszik, most már mindvégig a saját útját. Nem véletlen, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent válogatott versei fölé is azt a címet írta, remek rátalálással és igazát biztosítandó hittel, amely ama híres költemény boncoló-kád beton-hidegét, folytathatatlanságának záputságát, vérre menő szellemi kalandok nyomait tükrözi: *A felidézett toronyszoba*.

(„A KÖLYÖK MEGGYRÜGY ÁLSZAKÁLLT RAGASZT’’) Visszafelé olvasván a pályaképet, fokozatosan eljuthatunk az induló költő kamasz-hitéhez és el egy újabb legendához. Érdemes lenne elgondolkozni azon, hogy ez a korai megjelöltség, a békés-tarhosi zenei gimnázium és főként a Kodály Zoltán nevével jelzett összetett – zenei kultúrát, egyetemességet, magyarságot egyként jelentő – fogalom mily nagy vonzerővel alakította a pályát. Tulajdonképpen ennek a verset mindig szolgálatnak tekintő légkörnek volt köszönhető, hogy Csukás verse – már a kezdetekkor – minden didaktizmusával és nosztalgiájának túlméretezésével is, a későbbben várható nagy verset (verseket) előlegezte. Kettős szorításban. A mindennapi élés (toronyszoba-lét, egyfajta társadalmi bírálatot is magába foglaló *kivonulás*) nem volt, nem is lehetett párhuzamban az induló költő nagyot akarásával, *őseitől* vett jogra és

igazságra érzékeny föltörekvő szemléletével. Ugyanakkor a Kodály Zoltántól, életművének kikezdehetlenségétől nyert *szabadságeszmény* mindig a meglopottak körüli szorgoskodásra ösztönözte; letlégyen *rongyos hadú* akár a közeli és távoli rokonságban, család és a világ sorsközösségében élő ember, akár a történelem.

Huszonévesen minden, így a kívülrekedtség is egyszerű. A körülmények, a faluból városba kerülés buktatói kényszerítették a költőt arra, hogy önkéntesen vonuljon ki egy, a hurrá-optimizmusával nem is mindenben tisztességes közelítésű közösségből. Az *Elmondani adj erőt* (1962) költeményei, noha – ahogyan a vers mondja – a jelent akarják fölemelni a költő szívéhez, ezt a „menekülést” példázák. Nosztalgikus hangjukban, természeti képeikben, a beváltatlan álmok újra sorjáztatásában a könnyen verset író (mondó) örökös álmodozó érzékenysége testesül meg. Történelmi, a vállalás nagyszerűségéről tanúskodó és ösztönös költői tehetségről számot adó ez az érzékenység.

Csukás István verseivel kapcsolatban többször megállapított, hogy a költőnek meg kellett írni minden jelentéktelen, úgymond múltat faggató, az ősök és az egykori kovácműhely megtartó erejét fölillantó költeményt ahhoz, hogy a későbbiekben megszülethessen a *nagy*, a világ összetettségét, bonyolultságát sokarcúan föltároló vers. A költőpálya jelenlegi csúcspontjairól, *A deltin*, *A felidézett toronyszoba*, a *Levél s az És mi történt a többiekkel, akik lent maradtak?* fölől nézvést valóban úgy látszik, hogy az életmű korai része, melyhez az első kötet veendő s az átalakulást már jól észrevehetően reprezentáló *Előszó a szerelemhez* (1965) és a *Koromcsillag* (1968) bizonyos hányada, csak *alapo*zó szerepet tölt be. De – és ezt erős hangsúllyal kell kimondani – enélkül csonka maradna az említett versek hangulati, mi több *etikai* előkészítést reveláló környezete. Hiányos lenne, több lépcsős kihagyással tüntetne az a folyamat, amely csak ily erős vonzalommal, az ethoszt is versszervező erővé, mi több esztétikumá tevő jogosultsággal teljes.

Csukás költészetében magán-történelme van minden szónak. Ahogyan Juhász Ferencnél a *krumplivirág*, a *bodza*, a betelhetetlen örömet jelképező ezernyi *virágnév* az oly sokszor hangoztatott szegénytisztességet, a kitörés bátorságát, az apró dolgokhoz viszonyuló honosság-otthonosság érzetét jelöli, úgy Csukás korai verseinek is megvan a képi rejtelme.

*Ősz, arany ősz, a tarlón vér nyoma,
szeder kuszik, illeg a galagonya,
s nagy ekevas a télbe fordítja át
majd az őszutó arany zürzavarát.*

(Az országotat fény veri)

Az *Őszi siratás* című szép anya-vers is képiségben tobzódó, az elmúlás-érzést a növényi lét, a természet visszafordíthatatlan rendje felől közelíti. A „Rongyos hadak”, akik korábban Dózsa történelméből, a Radnóti emléket idéző „csontig letisztult seregből” jöttek – mindenképpen a *történelemből*, a költői vállalás és érzékelés meghatározta múltból –, egyszeri jelentésüket messze túlhaladó szóképekké válnak. „*Kertedből is elpörögnek a virágok, / mályvák, vérben forgó rózsák, tulipánok . . .*” – mondja az *Őszi siratás*, mintegy utalva a korábbi *rendre*, az érzékelés nyugalmára. A rumos cseresznyék *piros nyúlszemek*, a kék szilvák vidáman hajózó *Zepelinek* és – figyeljünk csak! – „Vörös Tengere forr a paradicsomszósznak”. Ez a képi világ, ez a verset könnyű szerrel mondó, mert az abszolút hallás adományával megáldott öröklét nem teljesen eredeti. Kisebb-nagyobb áthallások, némelyütt témaegyezések vannak benne – az utóbbira jellegzetes példa az erdélyi Bartalis János kosályi bukolikáját átmentő *Különben csend van* –, de mindig ad annyi szellemi izgalmat, amely feledtetni tudja a fiatal költő világának érzelmességét.

Különben is, versről-versre készül a rettenet. Már avval is, hogy a gyermekkori élmény, a kovács édesapa műhelyében annyiszor látott ló szürreális vízióként jelenik meg. „*Dob-robaj: csikók sűrű vére / kifiröccsen, feltut tiszta égre*”. Nem lehet vélet-

len, hogy a fenti sorokat tartalmazó *Piroslik már a fűz* több verssel egyetemben – itt csak hadd említődjék a léckerítés árnyában fehér ujjakkal növő dér *reménytelen-ségét* éneklő *Őszi dal* – nem kerülhetett be az első verseskönyvbe, és csak a válogatott kötetben nyerhette el végleges helyét. Csukás melankolikus versszigalma, lágy-ságot és zenei virtuozitást egyként mutató szerenádja nincs híján gyöngédségnek. De minden el-elbolyongó, tágasságot, viszonylatot, más-más megvalósulások szabadságát áhítózó kép mögött ott borong a tévesztések lehetősége, ott a semmi partjaira – először csak az élettények megváltozásával, később a zaklatott szellemiség és a némi raffinációt is magábavegyítő művészlét okán – kiülő homály.

Kisújszálláson, remek vers íródott erről, még csönd készülődött a *teremtés mű-helyeiben*, s az onnan jövő büszkén őrizhette a *kovácműhelyben* készülő fog, a *bognárnál* esztergált csont, a *szíjgyártónál* varrott bőr és a *kötélverőnél* csepült haj – ősök, munkafogások, megtartó gyötretések természetességét, de a Váci utcán sétáló már a *holdas dekadenciától* kifosztott, meztelen. Átfú rajta ami korábban sohasem kínoztta: jövőendő termékenységének csöndje, a hiány. A cselekvéssor félbevágatott, megtörtetett.

*Hol van a halálos szaltó? A nagy ugrás? Dobpergő izgalom,
mésztehér lámpaláz kaparászik a torkomon,
ha káprázva nézlek új világ, add, hogy igéidet tudjam,
ezer évet késett torradalmam oldalamon kibuggyan...*

Nagy összefoglaló verse jelzi, hogy még álmában is hazajár. A fent idézett *Az ősz csak hódít* mellett az *Álmomban otthon jártam* íródott ilyen igénnyel. Benne az *Elmondani adj erőt* pátosza és tallozó didaktizmusa helyett egy különleges ébrenlét, az *álom* rendezői falu-képen messze – és mindig – túlmutató egységgé az öntudatlan szabad-gondolat kicsapongásait.

(„*KALAND HELYETT PONTOS TÉRKÉP A SZENVEDÉSHEZ*”). Térben és időben fájdalmas az elszakadás, bár a második és a harmadik kötet, az *Előszó a szerelemhez* és a *Koromcsillag* összefogottsága jelzi, hogy nem végleges megkülönböztésről van szó. Vagy ha arról, akkor a szociográfiai tény mellett másról is: az eddigieknél még jobban finomul a verhallás, zártabb, ökonomikusabb lesz a versmondatt. S az érettebb költőiség – verseskönyvet nagyvonalúbban összeállító szemlélet – teszi, hogy Csukás kezd kiválni a pályatársak közül. Ez nem feltétlen azt jelenti, hogy különb, hogy megszólalásaiban és Békés–Tarhost visszaálmódó jókedvében a másíknál esztétikailag keményebb verset ír. De azt, hogy majdnem mindig *érdekesebbet*.

Ne legyünk törvényépítők, az *érdekesség* nem esztétikai kategória. Különösen versnél lehet hivalkodó. Elég egy könnyen odavetett sor, egy hanyag jelző, egy formai játékot túlhajtó kivagyiság, máris roppan az addig nagy gonddal fölépített héj. A költő vigyáz minderre. Nem él vissza a Kodály Zoltán által is megdicsért nyelvi hajlékonyságával. Gondolom, egyszuszra végigénekelhetné – saját nyelvi leleményeivel dúsíthatná is – a világ összes népeinek dalait, de ő megmarad szigorú krónikásnak. Élettényei versbe fogalmazva adják a zenét. Érdekessége nem *tingli-tangli ábránd, túlcukrozott nóta*, noha számtalan pályatárs megbicsaklása mutatja, erre is vezethet út, hanem hűség a történelemhez és a belőle sajátos, csak rá jellemző módszerrel kikanyarított életszelethez. Versben megidézett hőséhez, Bartók Bélához híven „csupasz idegét húrolja a zongorára”.

Vonatkozási pontokat jelöl ki magának: „a madár akusztikája a tér”. Számtalanszor körbejár egy-egy témát – íme a zenei építkezésre valló érzékenység –, a fő motívumot hol fölkapja, hol elejti, aszerint mit kíván a szerkezet, netalántán a kötetzáró – kiemeltebb – hangsúly. Maradjunk a „hátország”, a kiröppénés bátorságát megidéző költeményeknél. Csukás teljes életet áhítózó vérteteze s a majdan más verseszmény felé törekvő aktivitása ebben a legteljesebb. Minden énekelt sor – hogy saját szavait használjuk – *pontos térkép a szenvedéshez*, de sohasem zárja

ki a már szinte rusztikus életörömet, nem hagyja szokásoktól és divatoktól befolyásoltatni magát.

Persze ez a verset is vallató, egy-egy korszak (kötet) zárását is tudatosítani akaró komplexitás – természetesen – az *Elmondani adj erőt* búcsúzó költeményénél, a *Havas délibábnál* a leglazább és – merjük hinni! – a *Koromcsillag* vers-állapotát összefoglaló *A deltinben* a legtökéletesebb (ebből a magas fokú, érzelmileg telített és gondolatilag ellenőrzött készenlétből vezet majd az út az *Ima a vadevezősökért* nagy verseihez). Veszélyeztetettségét tudatosítandó romantikussá válik-e a lélek? Inkább *azzá* az út, melyen *eljön*, eljön mindannyiunkért a delfin: ábrándos éjszakákat világít meg hófehér teste és – ami szinte hihetetlen – koromcsillagokat szór fekete mozdonya. Ebben a fehéret feketének, feketét fehérnek láttató keserűségben, az örökké nyomozott és keresett tiszta dalban mártózik meg lelkünk, felelően a kihívásra: *magány-nosztalgia-szabadság* plakátragasztó által tartósított híres címere – és itt jön a mindig társadalomban gondolkodó költő félelmetes csavarja – vajon fölkúszik-e a „történelmi bazár próbabájára”? S felelősek vagyunk-e mindnyájan az emberséget, eddigi életünket megvallató *deltin* előtt? A tiszta énekhang előtt, amely ostoroz és percről-percre változik?

Csukás István szabadverse orfikus bolyongás. Ez a létet (saját személyes létét és egy tágabbat) faggató önvizsgálat természetesen nem áll egyedül a magyar költészetben. A kortárs magyar lírából is olyan félelmetesen-jellegzetes párját említhetjük, mint Nagy László *A város címere* című költeménye. Amaz földöntúli állapot, az elkövetett *nagy bűn* ítélkezőjévé teszi meg a hamarosan eljövendő, iszonyatával is kemény igazságot osztó *fekete katonát*, Csukás *deltine* – természetesen ez nem lehet a kiváló vers értékmérője – földközelen marad. „Vonatkozási” pontjai a költő életében, a hétköznapi élés zürzavaraiban, a legendás, tollat (és *erkölcsöt*) vigyázó barát tragikus eltávozásában, lakásbejelentők, árcédulák, vacogó nők, megfagyott szerelmek garmadájában realizálódnak.

A végtelen hajszát, egy test, egy zuhanás, egy mámor, egy mindenkinek osztani kívánó *lukastenyerű bőség* eltűnését, felszívódását a *voltba*, félelmetes képek közvetítik: *nap mögé látó szem, szem mögött kibontakozó földgolyó, teherbeejtett férfinémh.* Különösen ez utóbbi groteszk fájdalom ad különleges fényt a megvásároltság, az „állami pénzen kihúzott tejfogak” ellen tüntetőnek. Kemény szavú, ostorozó önvizsgálat, önmagát egy cseppet sem felmenteni igyekvő elszántság.

*és mereven elzuhanó testemet háta nyergébe
veszi todrozva nyílik szét a víz mögöttünk
az ámuló matrózok zsugorodó arcomba néznek
de én már nem látom őket kiterített halott
leszek téhér csönd széljárta üres csigahéj*

Van okunk rá, megjegyezni: Csukásnál mintha összezsugorodott volna az idő. Későn jött had egyetlen követének érzi magát, volt kit leöltek, volt ki fogcsikorgatva elszaladt. Egy-egy versét olvasva, szinte azt hihetjük, már nem akarja mívelni a csodát. Álomtalan álomba merül; s ha néki, az érzékeny, történelemmel, sorssal, vívódásokkal megvert embernek fáj az emlékezés, ideggel vérteti föl az anyagot. *Az emlékező makadámút* vándorlások terhét hordozza. Álmában tankot görget és oly te-repre indul, ahol egyforma mélységű a tömegsír és egy gyermeklányom. Éjjel bejár minden iszonyatot, rettenetet, akárha *anyag-létének* csupán az örökös emlékezés lenne a dolga.

Elégikus számvetés, a számvetés elégiája a Csukás-vers. *A megromlott lélek* a „nemlétezés” körüli bonyodalmakat, egy halálra üldözött s ezért megszökött lány szerelmét s ennek a személyes tragédiának társadalmi hátterét fedi fel – „tükrök közt élő” tárgyi tudással és asszociációinak bőségével. És mégsem a reveláció erejével. Az emlékező tárgy-szerű mikrorészecskéit tovább görgető tudás, a pontosan illeszkedő, személyes sorsra ráfényképezett történelmi emlék jelenkorisága hiányzik itt,

ami a későbbiekben például oly sodró erejűvé, oly utánozhatatlan légzés-gyorsaságúvá tette *A dellint*.

Mégsem csak a készülődő komolyság jellemzi az *Előszó a szerelemhez* című kötetet és a *Koromcsillagot*, ahogyan többen – így például az *Ima a vadevezősökért* recenziója, Réz Pál – hitték. Ha csupán az előzőekben már említett öntörvényű verseket, a pályaszakasz időben hozzánk közel eső darabjait tesszük meg csodálatunk egyetlen tárgyává, akarva-akaratlanul *szegényítjük* Csukás líráját. Aligha kell különösebben bizonygatni, hogy *A felidézett toronyszoba* tragikus önpusztítást reveláló hidege, a *Töredék a gyermekkorról* iszonyatot sugalló, „jégtáblákkal torló” fehér káromkodása, a *Meddő óra* vállalást és visszafogottságot gyötrő képekben megidéző versundora nem mutatja teljességben a költő világát.

Csukás költészete sokkal gazdagabb, mint a negyedik verseskötet percig sem vitatott *felölt* versei mutatják. Avval is, hogy portré-versekben adózik az útját így vagy úgy igazítóknak, avval is, hogy meleg emberi színekkel, a példaadónak kijáró főhajtással tartósítja a benne közösségi érvényűvé érő személyes élményt. Egyetlen verset említsünk itt. Nem titkoltan azzal a szándékkal, hogy rávilágítsunk: a költő válogatási módszere némelyütt az öncsonkító kissé groteszk és fájdalmas, de *önként* vállalt műveletéhez hasonlít. A Bartók-i disszonancia kemény kopogásának, az új pályaszakasz más – érdesebb, megszenvedettebb hang irányába kutakodó – verseszményének köszönhetően maradt el a gyűjteményből a *Kodály Zoltán* című költemény (és sajnálatos módon egy evvel rokonvilágú vers, a *Meghalt Török Erzsébet*)? A kérdezhetetlen kérdés ellenére ideírjuk: a portré-versekben nem éppen szűkölködő költészet, a legjobb fegyverzetben jelentkező teljesség-igény vesztett általa. *Kodály Zoltán* személye, mindnyájunk szerencséjére, épp úgy, ahogy Bartóké, jelkép lett.

*Ha szól, visszhang lesz az immár,
lelkünkben kizengő zoltár,
sóhaja is fel-telrémlik,
ha a kínokat ránk mérik.*

*Aki volt egy, lett szétosztva
végtelen, a nép hordozza
szóban, dalban, hallgatásban,
él szüntelen áramlásban.*

*Leszáll is a hegy haváról,
közeli emlékből, gyászból,
mint ahogy a romló testen
tüllép, ami sérthetetlen.*

(„*A FUTAMRA AZ ÉLET VAN FELTÉVE*”). Ha az *Ima a vadevezősökért* és az utána írott költemények nem is a költő egész líráját mutatják, látszólagos – korábbi – ellentmondásunk ellenére is meg vagyunk győződve arról, hogy az életmű jelentős részei. Csukás kötet-szerkesztő képessége, verseket egymás mellé soroló, laza keretből egy bizonyos történeti rendet kialakító biztonsága talán az *Előszó a szerelemhez*-ben nyilvánult meg a legjobban. A sokszor megkísértett azonos téma szinte sugallta az egymást vonzó, egymásutániságot kívánó kapcsolati rendet. Ahol meg szakadás volt, oda szépen épültek bele azok a versek, amelyek egy másfajta szerelem vonzásában teljesedtek ki. Így „helyet” talált magának az erkölcs magassabbrendűségét hirdető *Bartók*, a szívéből jövő természetességet festő *Tornyai János* (a válogatott kötetben ez a vers sem olvasható) s nem utolsó sorban a megvert lélek – nem szerelmi csalódástól, de súlyos társadalmi gondtól – érdesült jajkiáltása, *Az emlékező makadámút*. E verseskötet nem azonos erejű költeményeinek köszönhető, hogy a korábban oly szervesnek látott kohézió mára megfakult és a téma-azonosságot nem feltétlen mutató negyedik kötet, az *Ima a vadevezősökért*, szorosabb összetartást mutat.

Nézzük, mert hátha Csukás István egész költészetére is jellemző, a kapcsolati rendet! Két nagy vers, az elemi örömről – szabadságért – könyörgő, áhító *Ima a vadevezősökért* és a világesemények személyes sorsban lemérhető változásait – tragédiát és elcsukló örömről – prózaverssé alakító *Az eldobott újság* jelenti a kezdő és a végpontot (az utóbbinak még megvan az a szerencséje is, hogy törés nélkül vezet át a kötet után írott versek hangulatába). Közéjük illeszkednek az egymást erősítő rétegek. A gyermekkor, a szülőváros s két remek sorban Közép-Európa „történelme”. Az iniciálékkal föltárt költészeti vonzódás, az élő és holt pályatársakat megidéző verseszményhitelesítés története. S végül a személyes történelem azon nevezetes vagy kevésbé nevezetes pontjai, amelyek könyörtelen egyediségükkel az általánosabb kimondhatóság felé törnek utat.

Ebben a hármastagozásban látni csak igazán, hogy a világból semmit sem kizáró költő mily gazdag élményvilág letéteményese. Elemi erejű, életigenlő szájában minden szó. Vaskos, némi humort sem nélkülöző erotikája diákcsínyek hallatlan báját, s a kibeszélés újratekert örömről juttatja eszünkbe. Befelé forduló, mindenfajta szerelmi (szeretkezési) kapcsolatot dunyhaalattivá fullasztó költészetünkben az élmény elemi erejével szólal meg Csukás visegrádi kalandja. Nem álszentek megbotránkoztatása a célja – a sőtalanokkal neki semmi gondja –, hanem a Berda József-i életöröm más irányból való tudatosítása. Nem véletlenül idéződik fel az új versekből megegyszer *Berda piros hőember orra* – a „csinált zenékkal”, a „dögölt festményekkel”, a „tiktakkoló szobrokkal” és a „savanyút pukkanó kásahegy-kultúrával” ellentétben az elemi élmény, a belülről jövő természetesség kifejezőként.

Csukás eddig sem menekült a különféle – jóirányú – hatásoktól. Ha kedve kerekedik, verset ír Weöres Sándor modorában, Dsida Jenő utólagos beleegyezésével egypár hűrt csen az *Angyalok citerájáról*, fújja a *Gilice-síp*ot. Máskor meg – figyeljünk csak az igére! – *kormosistvánkodik*. *Cseremiszt kettős énekében* is az a felhőtlen játék, az a nyelvet (verset) megpróbáló vidám-komolyság érdemel figyelmet, amely szétszedvén és megfordítván a szavakat, új értékek, messze távoli földrészeket fölidéző hangulatok velejárója. Eddig kevés szó esett a *Rigmus két hangra* című, egyszerű formát virtuóz módon kihasználó szülőföld-tablóról. Valójában topográfiai pontosságú és szociografikus hitelű ez a rimjátékok sűrű egymásutánjától sem visszariadó leltározás. Ősztönzőjeként talán a kétsoros versben megtisztelt tragikus sorsú erdélyi költő, Szabédi László *A szabédi Nagyrétenjét* említhetjük. Csukás versben visszalátogat szülővárosába, Kisújszállásra, s az egyszeri apropó elég is neki, hogy szemérmesen valljon a szülőhelyét hajdanán megtisztelő Csokonai Vitéz Mihályhoz és Móricz Zsigmondhoz való vonzalmáról. „Képzeltésem netovábbja: / legyek lábnymuk a sárban!”

Gondolom, ezek után nem szükséges tovább bizonygatni, hogy mily erős alapozásnak, a költői érzékelés és vélemény-nyilvánítás hányféle oldaláról, „megtámogatottak” azok a versek, amelyek a „lesöpört padlás internálótábor-hűsével”, a halálba menekülést választó, önpusztító szenvedély *beton-hidegével* lepnek meg – mi több: sokkolnak. *A felidézett toronyszoba* Czibor Jánosra emlékezik, és arra az elszaladt, kemény korok kemény próbáit megelő ifjúságra, amelynek beomlott tárnáiból kimenekített szenvedély itt őrződik tovább a szívben. Csukás tanúként vall egy követhetetlen életformáról, egy „elsötétített ablakú világítótorony”-ról, amely maga is hanykódó bárkaként süllyedezett-süllyedezik a vízben. Az emlékezés vízében is, noha olyan kiváló dráma szülője volt, mint Csurka István *Ki lesz a bálányája?* A költő emlékmozzajai által megdermed a korábban játékosnak, kikacaghatónak, szeszszel, kártyával, nővel lebirhatónak hitt lét, hatalmas küzdelmet, a megmaradás küzdelmét idézendő, lassan jelképpé válik a toronyszoba.

Az eddig elmondottakból is kitűnhet: a népmesék legkisebb fiújaként, Csukás István maradt az őrzője. Látszik-e ez az őrző, megőrző szenvedély az újabb versekben? Kétségtelen, az *Ima a vadevezősökért* című verseskönyvvel a költő magas mércét állított magának. Korábbi líraszakaszából sem volt ismeretlen ez az igényesség. De ha ott, mert a fiatalos csikó-szenvedély nem mindig ismerte a fegyelmet,

szakaszos volt, most folyamatos. Úgy tetszik ma is a névvel „jelölt” költemények azok, amelyek a megidézett barát vagy meghalt pályatárs világát, művészi-emberi arculatát, netalántán tragédiáját felidézvén, mához szóló, áttételesebb érzésekkel vallanak.

A Zelk Zoltánnak ajánlott *Őszi köd az Ügetőn* egy hatalmas szenvedélyt akar egyeztetni a Föld ritmusával, s olyan futamról énekel, ahol az élet, mindnyájunk élete van föltéve tétként. A korán elköltöző művész – mindannyiunk felelősségét sokszorozandó – nem csupán diplomáját, a Szépművészeti Múzeum pincéjében eltöltött óráit, a tanulás örömét, a meggyaláztatás gyötrelmét nyújtotta át a halálnak, hanem a *csalók, seggnyalók, hóhérinasok* röhögését is – örökérvényű tanulsággal: ne ismétlődjék meg tudatlanságunk, elkerülhetővé váljon a zsenit középszerűnek, a talmit kiemelkedőnek láttató érzelésünk okozta tragédia (*Kondor Béla és a halál*).

Csukás István *Negyven felé* haladva, és azon egy kicsit túl, meglassította ritmusát. Megnőtt a biztonsága, de egyben látható a zavara is: az oly nagy szavak mint *Emberiség, Szerelem, Halál* fokozatosan átértékelődnek szótárában. Vers-etikája teszi, hogy így sem távolodik el korábbi magától. A „maradék tisztességet”, a költészetet, olyan küszöbnek tudja, amelyet még nem loptak, nem lophattak el *költőcsászárok és őrmesterek*, amelyre „lépve” eljuthatunk valahová. S arra vigyáz, hogy a többiekkel is törődjön, azokkal, akik *lent maradtak*. Akik érdekében történik minden. Tulajdonképpen a költészet is.

POMOGÁTS BÉLA

REGÉNY A KOLLÉGIUMRÓL

– Sötér István: *Fellegjárás* –

Az író visszatekint: körötte a zajlásnak induló történelem, szívében vágy valamibizonyosság után, önmagát és korát szeretné megérteni. Irodalmunknak ez jellegzetes helyzete és pillanata. Világégések előtt, levert forradalmak után, midőnhirtelen és kényszerűen nagykorú lesz egy nemzedék, számot kell vetni a múlttal és el kell búcsúztatni a lezárult időt. Sötér István első (és most átdolgozott alakban újra megjelent) regénye: a *Fellegjárás* is ilyen történelmi pillanatról tanúskodik. 1938-ban született, közvetlenül a világháború kitörése előtt, midőnmár nem lehetett kétséges, hogy újabb történelmi kataklizma következik és a „békeévek” törekény biztonsága menthetetlenül elveszett. Vége szakadt egyszersmind az ifjúságnak is: az ifjúság mindent megkisértő nyugtalanságának, boldog kalandjainak. Fellépett egy nemzedék, amely alighogy tájékozódni kezdett az életben és irodalomban, máris búcsúzni kényszerült álmaitól, terveitől: az életnek attól a benső rendjétől, amelyet meg akart valósítani. Ennek a búcsúnak a pillanatát tanúsítják a „harmadik nemzedék”: Radnóti Miklós, Vas István, Jékely Zoltán és Weöres Sándor akkori versei, Szentkuthy Miklós, Thurzó Gábor, Ottlik Géza és Sötér István elbeszélő művei. Erről a pillanatról árulkodik Radnóti naplója: az *Ikrek hava* és róla tesz vallomást a *Fellegjárás* is: a búcsú és a számvetés könyve. Búcsú az ifjúságtól, számvetés az ifjúság kalandjaival és eszményeivel.

Sötér István ifjúságának az Eötvös-kollégium volt otthona és nevelője, egyszerre műhely, iskola és menedék. A tudományos képzés és egy jellegzetes életforma ott-

hona, a szabad szellem műhelye, amely ostromlott vár módjára emelkedett ki a két világháború közötti korszak országos zülléséből, méltatlan harcaiból. Büszke sziget, amely a gondolkodás, a szellemi haladás mentsvára volt. „A nagyboldogasszonyúti ház [...] sziget maradt – olvassuk Sötér István esszéjében, amelyet ifjúkori otthonának szentelt –, dacos, szemrehányó, rátarti sziget, s hallgatag ellenzékiességében várt arra, hogy egyszer övé lehessen a szó! [...] Fiatalos kihívással, zendülő makacssággal követelte magának ez az intézmény a szabad szó, a szabad vélemény és gondolat jogát: nem ismert tekintélyt s növendékei nem iratkoztak be az egyetemi ifjúság különböző »táboraiiba«. Forrongón, kamaszosan tüntettek könyörtelen bírálatokkal, gúny és lekicsinylés volt legkedveltebb fegyverük.” Ennek a szellemi otthonnak és műhelynek különös, vonzó életéről ad képet az erős nosztalgiával átszőtt regény.

A nosztalgikus ábrázolás személyes élményre utal. A *Fellegjárás* valóban személyes történet, akár önvizsgáló és önelemző epikus számvetésnek is olvasható. A környezet: a linóleumszagú könyvtártermek és a puritán diákszobák ábrázolása éppúgy hiteles, mint a hősök rajza, amely a „harmadik nemzedék” néhány izgalmas egyéniségének fiatalkori arcképét sejteti. Hiteles és kitűnő portré készült a Kollégium legendás egykori igazgatójáról: Gombocz Zoltánról (a regényben Méliusz) is. A professzor alakja később az 1943-ban keltezett *Két iskola* című (imént idézett) esszében is megjelent, leírása szinte szövegszerűen azonos azzal, ami a regényben található.

Ezek a hősök elsősorban önmagukat: lehetőségeiket és feladataikat – emberi sorsukat keresik. Aszkétikus szellemi fegyelemben élnek, szövegek és szótárak fölé hajolnak, szívós munkával hódítják meg a választott tudományzakot. Ezt a kolostori elmélyültséget és kitartó szorgalmat azonban palástolni illett, hogy az erőfeszítés könnyedséget mutasson, és az áldozatos szellemi munka úgy jelenjék meg, mint mámoros élvezet. A kollégisták nemcsak a tudományban kívántak jártasságot szerezni, hanem az életben is: nagyvilági szalonokban és külvárosi kocsmákban, elegáns hölgyek és félvilági nők körül. Ez már a Kollégium (és a nagyszerű francia példa: az École Normale) hagyományai közé tartozott; egy nemzedékkel korábban Laczkó Géza és Kuncz Aladár is ilyenek írta le a kollégiumi életet. Mindez az ön- és sorskeresés szolgálatában állt. Sötér István hősei valójában nem filológusok, történészek és nyelvészek akartak lenni, nem tudósok és professzorok, hanem igazi és teljes önmaguk: Flórián egy tökéletesebb Flórián, Ágoston egy még tökéletesebb Ágoston, akiknek legfőbb küldetése és élvezete, hogy megvalósítsák önmagukat. Ezért válogattak oly mohó kedvvel és őszinte odaadással a kor eszményei és filozófiai, magatartásformái és emberi lehetőségei között. Mihály Istennel küzdött, Flórián a szerelemmel, Konstantin a művészettel, Vándal a politikával. Sorra kísértette meg őket a vallás, a költészet, az érzéki gyönyör, a forradalom. Mestereik között ott volt (ha nem is mindig megnevezetten) André Gide, Paul Claudel, Szabó Dezső és Lenin. Válogattak és választottak, elkötelezték és elszakították magukat. A *Fellegjárás* nemcsak egy szellemi műhely regénye, hanem egy nemzedék útkeresésének és eszmélkedésének krónikája is.

Nemzedéki regény, ha tetszik, egy emberi közösség regénye. Igazából nincs olyan hőse, akinek nevét a címlapra lehetne tenni. Ki lenne ez a hős: Mihály, akinek sorsával indul és végződik a történet? vagy Flórián, akinek neve az első fejezet élén szerepel? esetleg Méliusz, akinek tragikus és váratlan halála egy korszak végét és egy szellemi magatartás alkonyát jelöli? A regény hőse a Kollégium maga és egy nemzedék, amely kalandos „vonzások és választások” között tölti a maga „éducation sentimentale”-jának lélekformáló éveit. Azok közé a művek közé tartozik, amelyeknek hőse nem egyetlen személy, hanem egy kollektivitás, jelen esetben az Eötvös-kollégium tagjainak: növendékeinek nemzedékileg meghatározott csoportja a harmincas évek elején. Nemzedéki regény, ám nem szociográfikus, még valóságghű környezete és életrajzilag hiteles figurái ellenére sem. Inkább mitológikus, amely nosztalgikus és elégikus fénybe vonja az ábrázolt életrendet és az életre keltett emberi alakokat. Nem véletlen, hogy a regényíró és hősei oly sokszor hivatkoznak

Krudyra. Az ő műveinek nosztalgiája és költői mitologizmusa szövi át a *Fellegjárás* cselekményrajzát és emberábrázolását is. A Kollégium vaskos épülete köré rajzolt mítosznak az elégikus visszatekintés: a búcsúzás pillanata ad költői erőt. Két korszak határán, a közelgő háborús kataklizma égre tornyosult árnyékában a búcsú lelkiállapotának epikus alakító szerepe lehetett.

A búcsúzás természetes módon elégikus, egyúttal azonban kritikus is. A nemzedéki számvetésnek mindenképpen kritikai értelme van, hiszen Sötér felismerte és felmérte az önkeresés szellemi kalandjainak eredménytelenségét is, azt hogy az eszmék és éleltek labirintusában tájékozódni próbáló nemzedék valójában tehetetlenül, kiszolgáltatottan állt a történelem kihívásai előtt. Nincs igazi kapcsolata a valósággal és a korrall, amely önkereső kísérleteit körülveszi, és amely állásfoglalást vár: a valóságos kérdésekre adandó feleletet. A regény nem pusztán sejteti, határozottan mutatja, hogy a kollégiumi élet zárt szigete körül milyen erők és mozgalmak kaptak történelmi szerepet. Mutatja a harmincas évek magyar valóságát, a néma tömegek lefojtott erejét és a német fasizmus szövetségében dolgozó mozgalmakat, amelyek teljesen a maguk hatalmába készülnek venni az országot, a politikai és szellemi életet. Ebben a világban és ezekkel az erőkkel szemben a művészi kalandozásnak és az önépítés kísérleteinek nincs elegendő ellenálló ereje. A „fellegjárás”, mint életforma és szellemi magatartás, kevés. „Fellegjárás – vet számot önmagával és sorsával végül Mihály –, zajongás, örökös, el nem fogadott felkinálkozás – mindez: erő is, melyet át kell alakítani. Az erők átalakulása! Nem kínálni, nem felajánlani kell, hanem tenni. Nem lehet a tokban bennragadnunk. Azzal tartom meg, amim van, hogy semmit sem tartok meg belőle.” A szigetet vad erők ostromolják, és lakóiban: hivatott védelmezőiben nincs elegendő elszántság, elegendő ellenállás, védtelenül várják a közelgő vihart. Szétszóródnak a nagyobb megpróbáltatás előtt: Flórián megőrül, Vandál börtönbe kerül, Istenes francia matrónának áll, Konstantin elutazik, Mihály kiábrándult szívvel hagyja el a Kollégiumot.

A regényben alakot öltő nemzedéki önbírálat éppúgy szerepet kapott a forma kialakításában, mint az elszállt ifjúságtól búcsúzó nosztalgia. A kettő együtt szabta meg a *Fellegjárás* sejtelmes, álmovilágra emlékeztető (a francia szürrealistáktól, Cocteau-tól és Giraudoux-tól is tanult) elbeszélő formáját és stílusát. „Aki Sötér István regényét olvassa – hangzik Halász Gábor *A század gyermekei* című tanulmánya –, egyszerre mintha a vergiliusi alvilág árnyai között járna, körvonalak válnak ki a félhomályból, pillanatokra alakokká sűrűsödnek, hogy azután megint szétfoszoljanak a ködben. Pillanatokra öltenek testet, de milyen intenzív pillanatokra! Vonásaikon ilyenkor belső tűz ragyog át, a bonyolult szervezet legkisebb hajszálereiben is átvilágítva áll előttünk, mint kigyuló üvegtáblákra feszített miniatúrákon. Két jelenetnek alig van több logikus köze egymáshoz, mint egyik képnek a másikhoz; jellemek a szó hagyományos értelmében aligha válnak ki az egymás utáni testetöltésekből. A regényírói tehetetlenség diadala a hatásuk; írójuk képtelen határozottabbakká formálni őket, de a fullasztó érzésáradatról, amely elmossa jellegüket, kevesen adtak meggyőzőbb tanúságot.” Valóban „írói képtelenségről” lenne szó? Inkább egy sajátos funkcióról, azt hiszem. A határozatlan vonalakkal rajzolt, minden valóságos cselekvést nélkülöző hősök a cselekvés nélküli élet jellegzetes képviselői és „ellenhősei”. Azt a „szabadon lebegő értelmiséget” (Karl Mannheim) példázzák, amely kívül rekeszti magát a történelmi lét valóságos áramlatain. Ennek is jellegzetes kelet-közép-európai és magyar változatát, amely szkeptikus módon tekint a körötte élő társadalom mozgalmaira, és szellemi kalandokban próbálja megtalálni önmagát. Vagy ha vállalja a cselekvést, mint Vandál és egy ideig Istenes, voluntarista prófétizmussal közelíti meg a valóságos kérdéseket.

Az elveszített otthon és ifjúság nosztalgiát ébresztett a *Fellegjárás* írójában, az önkeresés szellemi kalandjaiban tetszelgő élet és a valódi cselekvéstől való tartózkodás viszont irónikus kritikát. Elégikus búcsúzás és irónikus számvetés egyszerűen hozta létre az epikus alakot, amelyet az átdolgozás most karakteresebbé is tett: határozottabban mutatva az elégiából és iróniából szőtt kettős írói szemléletet. (Magvető.)

ESTERHÁZY PÉTER NOVELLÁI

A hatvanas évek közepén-végén új írói generáció jelent meg a kapuk előtt, követelt magának helyet az irodalom életében. Ezek az írók friss hangon mutatkoztak be, kemény öntudattal vallották és vállalták, hogy különbözni akarnak, megszólalásuk pillanatától hirdették nemzedéki különállásukat. Ingerelte őket a társadalom és az intézmények megállapodott rendje, lázadtak a tekintélyek ellen, nem fogadták el az egyezményeket, az irodalmat helykeresésük dokumentumának tekintették. A nemzedék néhány alaphangot megütő műve az alkalmazkodó életvitel nyers kritikájával hívta fel magára a figyelmet. De nemcsak a nyílt bírálókat fejezte ki, hogy másként élnek, éreznek, gondolkodnak, új életeszmenyt fogalmaztak meg azzal is, ahogyan a kitérő, lézengő életmódot ábrázolták, a külön világ ritusait magasztalták, ahogyan a beat zenét, az új divatot, a marginális életformákat és az argó nyelvet önkifejezésük tárgyáivá avatták.

Ez a farmernadrágos irodalom tüntető, kihívó módon merült el a maga külön világában, a nemzedéki életérzés és életmód *témáiban*. Mindenáron azt akarta a világ elé tárni, hogy nem követi az apák nemzedékét, de ezt az apák irodalmának eszközeivel mondta el, az irodalom *ábrázoló* köreit nem bolygatta meg túlzottan, írói nagyjából úgy írtak, ahogyan az előttük járók. Lényegbevágónak azt tartották, hogy új közérzetüket körvonalazzák, magával az alkotómunkával nem támadtak lényegbevágó gondjaik.

Az elmúlt néhány esztendőben kezdtek szaporodni annak jelei, hogy az új irodalom második hulláma már nem csupán lázadni és tüntetni akar, hanem egyúttal az irodalom alapjait, határait, lehetőségeit is újra akarja gondolni. Jól látható, hogy ez csupán közvetettebb formája a nemzedéki önállósodás kifejezésének, – közvetettebb, de egyúttal mélyebbre is hatoló. Mert nem elégszik meg a kompromisszumok bírálatával, sem az intézmények, a hagyományos életmód, a teleologikus világkép kritikájával. Minden ízében új irodalmat, új nyelvet akar teremteni. Ez jellemzi Esterházy Péter *Pápai vizeken ne kalózkodj!* című kötetét is, amit az előbb mondtunk, nagyjából illik a kötet novelláira. Itt már nem a nemzedéki helyzet önértékes nyilvánítása áll a középpontban, hanem az a kérdés, miként ábrázolható a világ az irodalom eszközeivel, hogyan lehet az irodalom tárgyát hitelt érdemlő módon rögzíteni, vagy az élet mekkora darabját lehet például a novellák révén megragadni? Egyáltalán, mit bír el az elbeszélés és a történet; mit lehet kezdeni az alakokkal, a párbeszéddel és az írói kommentárral? Hogyan lehet a tárgyakat, az embereket, motívumokat úgy kiválogatni és egyberakni, hogy azok megőrizzék életből vett elevegenségüket, ragyogjanak ha kell, vagy legyenek leverőek, komorak, de ne az írói technika révén akarjanak többet mondani önmaguknál.

Esterházy nagy gondja tehát az, miként válogathatók össze oly módon a történet elemei, hogy minden *igaz* maradjon bennük a legapróbb részletekig s ezt az igazságot ne az író tegye hozzá művéhez. Úgy véli, ennek érdekében legtöbb amit csinálhat az, ha tartózkodó nézőpontból tekint a világra, ha tárgyát szabatosan körülhatárolja és nem engedi hangulatokkal, vonzalmakkal elragadtatni magát. A tartózkodásban nagyon hatékonyan tud közreműködni az irónia, illetve az önirónia, amely határvonalat húz az író meg a tárgy közé, továbbá meggátolja az írókat abban, hogy elhamarkodott kijelentő mondatokat elhullajtva, idejekorán elkötelezze magát témák, alakok, hangulatok mellett. A *Pápai vizeken ne kalózkodj!* novellái közül jó néhányat öniróniából vett ujjgyakorlatnak tekinthetünk, ezekben azt próbálgatja Esterházy, hogyan lehet akár a legjelentéktelenebb tárgyat úgy megközelí-

teni, hogy az író egyszerre legyen benne, meg rajta kívül. Birtokolni valamit, meg épp annyira – de nem jobban – túlemelkedni rajta, hogy a téma ne kebelezze be magába az író – ez ennek az íróniának a célja. Tehát nem az eltávolító, leleplező, elidegenítő gúny, nem a metsző bírálat, amely oly gyakran tartalma, lényege az írónikus stílusnak. Ebben a kötetben az írónia a játékkal, derűvel vagy a tárgyakat szétboncoló, elemző logikával jár karöltve – ez adja a novellák alaphangulatát is.

De ugyanilyen jellegmeghatározó, hogy a novellák írója kerül a úgynevezett „nagy témák”-at. Töredékeket jár körül, mozaikokat ragad ki, jelentéktelennek látszó tárgyakat világít meg. Mindezt nagyon eltökélten, jól meggondoltan; az egyik spion-novellában, mintegy menet közben, jelzi, hogy mit tekint az írói munka lényegének. Mindenekelőtt szerényen kell nekilátni a dolgoknak, ahogyan írja: „elemről elemre” kell haladni – azaz „ponttól pontig”, hogy egy másik írói ars poeticat idézzünk – előbb pedig a tárgyak között kell eligazodni. „Legyen bizalmas irántuk – mondja ebben a novellában – egyre több minden iránt... Betűk, szavak, azután mondatok”, kisebb történetek, apróságok... Ragadjunk ki még egy mondatot, amely tömörebben világítja meg, hogy mi valójában Esterházy problémája: „de hát – talán – szeletként kell „előre” jutni (kerülni?)”. Az előre idézőjelbe került, a „jutni” ige után zárójelben található a bizonytalanító értelmű kerülni, méghozzá kérdőjellel. Kérdőjel, idézőjel, zárójel, aztán meg a „talán” – mindez azt jelentné, hogy az író nem tudja, mihez kezdjen, mit ábrázoljon, mit írjon meg. De egyáltalán nem azt jelenti: Esterházy azért bizonytalanokodik – látszólag –, hogy majd annál szilárdabb véleménye legyen a dolgokról, mindamelllett a bizonytalanság billenékeny hangulatát, mely szemében a dolgokat övezi, melléknotívumként megőrzi a novellákban. A „mit lehet tudni”, a „talán” léggöre lebeg a novellák körül.

Nem értenénk jól a kötetet, ha azt gondolnánk, hogy íróját a kérdőjelek agyonnyomják. Esterházy nagyon elszántan tudja, mit akar: semmi egyebet, csak *redukált világot*. Nem képzelet magát mindenhatónak, világteremtőnek, kiirtotta magából a hiedelmeket, „a képzelet virágait”. Nem gondolja, hogy az irodalom a valódival egyenértékű, egyenrangú képet rajzolhatna az életről. Vagyis nem törekszik úgynevezett ábrázolásra, társadalomrajzra, ideológiai vagy etikai értékítéletre: a redukáló irodalomnak nincsenek ilyen magas, távoli céljai. Közvetlen közelre mer vagy akar tekinteni, vagyis önmagát korlátozza, mert csak a szűkített valóságot érzi igaznak, meggyőzőnek, illúzió-nélkülinek.

Esterházy novellái azt sugallják, hogy az irodalom napjainkban egyáltalán nem az a könnyedén vállalható munka, mint azt gyanútlanul gondolnánk. Aki elkezd írni, egyúttal elkezd termelni a kétségeket is, mert azon mindig lehet tündönni, hogy miért „így”, miért nem „amúgy”. Nyilvánvaló, hogy ez nem úgynevezett tematikai probléma, nem arra vonatkozik, hogy *mit* lehet megragadni, hanem arra, *hogyan, milyen módon* lehet ábrázolni a világot. Esterházy szerint mindenekelőtt szűkítés, tárgycsökkentés kell, – a novella nem szólhat másról, csak egy tárgyról, egy emlékről, egy napról vagy egy ebédéről. Bármiről, ami nem túldimenzionált, hanem élesen körülhatárolt, lezárt, hogy aztán ebben a zárt időtérben kibontakozhassék a bizonytalan értelmű dolgoknak az a mozaikjátéka, amely végül kiadhatja a valódit, az igazit – a bizonyosat.

Ezek a problémák nem korlátozódnak az irodalom köreire, túlnőnek rajtuk, érintik magának a nyelvnek mint a kommunikáció hordozójának a hatóerejét, de érintik a bölcsélet egynémelyik tételét – mindenekelőtt azokat, amelyek az ember és a külvilág kapcsolatára vonatkoznak. A mai irodalom telítve van velük, hozzánk a legutóbbi években jutottak el, Tandori koalákról szóló könyve után Esterházy novellagyűjteménye a második olyan munka, amely a redukció irányába mutató következtetéseket vont le belőlük. Zárójelben jegyezzük meg, hogy Mészöly, Hernádi, Konrád, akik szintén érzékelik az elbeszélés lehetőségei, határai, a „hogyan írjon az irodalom” körül gyűrűző alapproblémák horderejét, nem a redukció tájain vélik újra megtalálni a szó hitelét.

A *Pápai vizeken ne kalózkodj!*-ra a jövőben gyakran kell majd hivatkoznunk. Nem állítjuk, hogy kiemelkedő, határjelző értékű mű lenne, találni benne igényte-

lenebb jegyzeteket, vázlatokat, mű-csírakat – nem többet ugyan annál, ami egy induló író művének elkerülhetetlen redundanciája. Az is igaz, hogy a kötet hordani kénytelen mindazt a teherfölt, amely az újat kezdő mai próza megoldásaira, stílus-kutatásaira elkerülhetetlenül ránehezedik. Esterházy kötete is túlbonyolított helyenként, zavaróak a szöviccei (az olyanok, hogy „Van tyúk is talál szemét”), némelykor a novellák homályát, töredék-, valamire utaló jellegét nem tekinthetjük minden ízükben megokoltnak. Valljuk be, kell hozzá türelem, hogy mondatról-mondatra haladva követni tudjuk az író. Jegyezzük meg azt is, önkorlátozás lenne, ha Esterházy megragadna a szűkítő irodalom köreiben és magánérdekű bonyodalmak szövögetésében találná örömét. Tehetsége többre kötelezi.

De ha úgy tekintünk erre a könyvre, ahogyan lehet és kell, vagyis a mai próza egyik, de valóban csak *egyik* lehetőségével kísérletező előtanulmányának, műhelymunkának ítéljük, akkor üdvözlünk kell a *Pápai vizeken*-t, Esterházytól még jelentékeny műveket remélhetünk, mert írni máris kiválóan tud. Stílusérzéke feltűnően erős és egyéni, megfigyelései eredetiek, hangulatteremtő képessége vitán fölüli áll. Harmadik könyve választ adhat kérdéseinkre és megerősítheti iránta érzett bizalmunkat.

Tandori Dezső:

ITT ÉJSZAKA KOALÁK JÁRNAK

Fontos dolgokról ír új, „koalás” kötetében Tandori Dezső. Fontosak Kis Barátai, a különféle állapotú és illetőségű mackók; fontos a lét számtalan, apró mozzanata, amelyeknek egymásra-rakódása, folyamatossága nem más, mint az ember élete; fontos a gombfoci és a fényképezés, a múlt, a gyerekkor, és a jövőbe hajló jelen; és még fontosabb mindennek „feljegyzése”, megörökítése, hogy valamiképpen megmaradjon, ne tűnjön el végképp a múlttal.

Fontosabb azonban mindezeknél az, amiről Tandori Dezső *nem ír* (expressis verbis) új kötetében; nem ír, valami módon mégis benne van. Talán úgy, mint Saint-Exupéry kis hercegének láthatatlan báránya a látható ládában; vagy az elefántot emésztő óriáskígyó, amely az avatatlan szemnek holmi kalap képét ölti magára.

A szövegek külső képe meghökkentően, tüntetően szegényes, korlátozott, a nyelvvezet, a stílus, s a próza hagyományos szövegszervezési eljárásait tekintve. Vagyis a minimalisra korlátozódott a *cselekmény*; a hősök köznap, sztereotíp történések mikrovilágában mozognak, s így természetesen konfliktusok sincsenek. De nem is a „lélek mélyeit” tárják fel az írások; a sze-

replőket közvetlen érzékeléseik, benyomásaik szintjén ismerjük meg. A novellák főszereplői: koalák, kismackók – jónéhányuk már *A mennyezet és a padló* verseiből is jó ismerősünk. Itt már epikai részletességgel rajzolódik ki a kis hősök múltja, kapcsolatuk története a Szerzővel, közös életük a mindennapokban. Mindenekelőtt le kell szögeznünk: a koalák nem „valami helyett” vannak, sőt, olyannyira *vannak*, hogy képesek e könyvben majdnem mindent a saját képükre és hasonlatosságukra formálni. Nem is „kivetítések” vagy „kivetülések” (ezért is megsértődhetnek!), hanem ugyanannyira valóságos lények, mint bármely más regény- vagy novellahős. S mivel e hősök a világot *érzékelik*, s nem absztrakciók útján ismerik meg, Barátjuk is igyekszik eltekinteni az ember-világ fogalmi általánosításra és elvontságra törekvő, lényegeset és lényegtelen elválasztó gondolkodás- és írásmódjától. (Az egyes szavak elvont és konkrét jelentéseivel való játék a nyelvi humor kiapadhatatlan forrása az író számára.) A nyelvet, mely maga is absztrakció, már nem tudja megkerülni – legnagyobb sajnálatára –, annál inkább viszont a műfaj konvencióit, kötöttségeit.

Az alapállás, melyet az író deklarál, ugyanis mindenekelőtt a koalák által való megértést, elismerést tekinti irányadónak; s az író tudja, hogy nekik nem kell külön megmagyarázni, mi a kalap és mi az elefántot emésztő kígyó, s hogy a ládában bárányka van. Ők tudják, s a szerző az

olvasóra bizza, hogy ő mit lát meg az első olvasásra érthetetlen tolvajnyelvnek tűnő szövegben. Hiszen a mackók számára még ez is, így is túlságosan „lekeresített”, az ő elemük a létezés folytonossága, melyet nem szakít meg az ember dátumainak „dadogása”. Ezt a folyamatosságot próbálja reprodukálni az író, a létezés spontaneitásának nyelvi képét rajzolja fel, olyan, költöttségektől megszabadított, szinte magától működő prózát hoz létre, mely a koalák állapotának, természetének leginkább megfelel.

A látszólag végsőkig redukált, kusza, grammatikai – szemantikai – szintaktikai szinten szervezetlen, illetve kevésbé szervezett szöveg valójában egy belső szervezethez adekvát megjelenési formája, az egyes nézőpontok ütköztetésének, egymásban való, játékos, ironikus tükröztetésének színtere. A tárgy és nyelvi redukció ellenpontjaként azért kárpotlándó, egy rendkívül gazdag, sokoldalú viszonyrendszer bontakozik ki a lapokon; az író, a Lány, a koalák, a „többi” ember, a világ, és maga a szöveg vesznek részt ebben a „játékban”, melyet egyeduralkodóként a szerző irányít, mint szellemes, s meglehetősen kaján játéktevő.

A koalák nézőpontja a hagyományos szatirikus regények külső, új, friss szemmel látó és láttató nézőpontjára emlékeztet, mely a megszokottban, a tradicionálisban felfedezi a fonáságokat, visszasságokat – képviselje azt egy perzsa Montesquieu Párizsában, vagy a kis herceg a Földön. Ezt példázza viszonyuk az ember-világhoz, rácsodálkozásuk a tülekedő, kapkodó, mindent túlbonyolító emberekre – ők ugyanis *ráérnek*, nem fenyegeti őket az idő. Az író nézőpontja nem azonos a koalákéval; ő többet tud a világról, s tudása fölényt biztosít számára. A szövegek ironiája mégsem ebből a fölényhelyzetből fakad, (inkább gyengéd humor színezi ezt a viszonyt) – hanem egy harmadik, az emberi – és sokszor olvasói – nézőpont beépítéséből. Annak a fiktív viszonyulásnak regisztrálásából, amely az olvasót a koalák és a szerző nézőpontjával, és magával a szöveggel köti össze. Ez a viszony természetesen mindig a koalák, illetve a szerző optikáján keresztül jelenik meg; s mint ilyen, talán a szöveg legironikusabb dimenziója, s egyben a szöveg ön-kommentálásának is színtere. Az író ugyanis úgy „te-

szi-veszi a dolgot”, mintha „tekintettel lenne” az olvasóra; bizonyos dolgokat megmagyaráz, gyakran emlegeti az olvasók különböző igényeit, holott... Az a bizonyos „cselekményes középrész” „élénksége” vagy „Élénksége” például... (A pontok, az író szellemében, szabadon értelmezendők). A szöveg értelmezési, magyarázási és belemagyarázási lehetőségeire s utóéletére vonatkozó kitételek is az ironia és önironia jegyében fogantak. S mert a szerző maga is csak ember s az embervilág törvényei szerint él, ezt is ironiája oldja elviselhetővé s tolja ki a lehetséges konfliktusokat időben és térben.

A redukált szöveg ironikus önjellemzőként szerepelnek az egyes novellákban felmutatott, kívülről ellenpontozó irodalmi példák. Így például a *T. C. Hűkümeti*-ben egy képes album kimerevített képei és egy Rilke-idézet montázsa; előbbi a „színes és gazdag valóság” jellemző, leleplező szélsőségeit, utóbbi egy légiesen kozmikus költői valóságot jelez, egymást kiegészítve, illetve ellenpontozva. Az *Egy délelőtt: Alacsony meg én* Eliot-mottója szintén egy valóságos, de a költői képzelet által fantasztikussá bűvölt valóságot idéz; A *Parc des Princes futballistái* az Antibes-asszociálta kétféle művészi közelítést, de Staël festői, és (névtelenül) Ottlik Géza írói valóságmégközelítését villantja fel. R. L. Stevenson megidézése, sőt az egyik novella „aktív” szereplőjévé emelése is egy másfajta írói attitűdre utal, jöllehet kimondatlanul: a regénybeli *kaland*, a váratlan fordulatok, az izgalmas cselekményfűzés lehetségeségére.

Voltaképpen mi is rejtőzik a koala-nézőpont mögött? Mi az, amiért a szerző az ember-világ fölé és elé helyezi őket? Ártatlanságuk, kedvességük, naivságuk, ragaszkodásuk, s mindez együtt: „érdemes-állapotuk”, mely a koaláknak „par excellence” sajátosságuk. „Ugye, milyen érthető és természetes itt egyszerre minden? ilyenkor a mondatot sem kell befejezni, nem kell „kulturálnak” lenni, nem kell „egymást elviselni”, sőt, nem kell külön szeretni se! az érdemes állapotban, azt hiszem, nem kell és nem is lehet külön szeretni”. És: „Előbb-utóbb kialakulhat mindenkiben, hogy mi az *érdemes-állapota*. Az az állapot, ahogy...nem ahogy *neki* érdemes lennie, hanem ahogy *neki* érdemes *meleglennie*.”

A szerzőnek ez az állapota csak a Lánymacival és a kismedvékkel van meg. Sze-

retetre azért nincs „külön” szükségük, mert ez feltételezi a nem-szeretetet, a gyűlöletet is. A dolgok itt „nem hagyományból, nem szokásból, nem kikapcsolódásból, nem szeretetből és nem is pótlékképpen” történnek, hanem csak történnek. Ember és világ, ember és másik ember természetes, ösztönös harmóniája, egysége, egymásban és egymás mellett való zavartalan, büntetlen és öntörvényű létezése: a bünbeesés előtti paradicsomi béke. Ez az az állapot, élethelyzet, amelyet a szerző csak macskóival és a lánnyal élvezhet; ez a viszony azonban nem állítja őt szembe az emberi társadalommal, sőt ellenkezőleg: összekapcsolja vele, a koalákat a kommunikáció létetemenysceiként, az üzenet közvetítőiként léptetve fel. A szerző nem embergyűlölő, s nem a végső kiábrándulás tanait hirdeti. „Nem szabad haragudni az emberekre” – inti kismackóit; s másutt bevallja: „Én csakugyan szeretem ezt az egész micsodát, amiben élek.” Nem ítélkezik; még akkor sem, amikor a halálra égő koalák sikolyát idézi fel – dokumentumszerűen, tárgyilagosan –, az ítélkezést az olvasóra hagyja; hiszen mackói számára az emberi kegyetlenség egyenesen felfoghatatlan.

A koala-nézőpont és létezőmód emlékeztet ugyan a gyermek ös-ösztönös létezésére, s így bizonyosfokú társadalmon-kivüliségre, nézőpontjuk a felnőtt világra irányított gyermeki-kritikai nézőpontra; a konfliktus azonban, mely ezek irodalmi megfogalmazásait jellemzi, viszonyulásukból teljesen hiányzik. Nem azért, mintha nem lennének valóságos hősök – hiszen azok! – hanem mert attitűdjük az érthetetlen világ megértésére, a jelenségek, emberek indítékainak felfedezésére, s nem leleplezésére irányul. A leleplezés – bár halkán és finoman – mégiscsak megtörténik; s ehhez éppen a koalák önzetlensége, kedvessége, büntelensége adja az ellenpontot a szerzőnek; valamint az a *felelőség*, amelyet ő mackói iránt érez, ami az életet értelmessé, a halált értelmetlenné és riasztóvá teszi. Akárcsak a kis herceg számára, aki éppígy felelős a rózsájáért; s aki szintén értetlenül áll az emberi társadalom s főként az emberi *természet* jelenségei előtt. Ő azonban hangsúlyozottan *idegen*, bolygója, ahová visszatér, fényévekre van a Földtől. Mint ahogy Kazohinia, az (azonos című) utópisztikus regény színhelye is csak az utópia térképén található; lakóinak bünt

és erényt nem ismerő, racionalizmust és életörömet egyesítő létezőmódja mégis kísértetiesen emlékeztet az „érdemes-állapotra”.

Az „Itt éjszaka koalák járnak” mégsem utópia; a koala-világ nem az ember-világon kívül, harmónia utáni nosztalgiaik álomszigeteként terül el. A koalák velünk, köztünk, bennünk vannak – s a szerző szerint az „érdemes-állapot” senki számára sem elérhetetlen. Túlzás volna mégis azt mondani, hogy Tandori valamiféle morális példázatot adna koaláival. A létezés teljessége, harmóniája, avagy az emberi boldogság, mint evilági, s nem utópisztikus képzet, nem fogalmazódik, nem fogalmazódhat meg ezekben az írásokban. Nem csak azért, mert már a felsorolt fogalmak is absztrakciót igényelnek s „elméleteket” sejtetnek (ezektől a koalák idegenkednek); hanem azért is, mert ez a valami, amelyet az előbb is csak az ember-szótár gyarló, közelítő fogalmaival érzékeltethettünk, eltűnik, szétpukkan, szertefoszlik, mihelyst hozzáérnek. Ezek az emberek Nagy Kérdései – akik azt „elaprózzák sok-sok-sok kis kérdésre, és a sok-sok-sok kis kérdésből, úgy érzik, összeállnak a nagy kérdések.” Ez a valami legfeljebb körülírható, áttételek, szimbólumok útján ragadható meg – akkor azonban mindjárt megszűnik az lenni, ami, hiszen a végtelen sok lehetőség közül egynek az alakját veszi magára. Ami megfogható: maga az ember, a létező, a teljesség potenciális hordozója: „... minket valóban csak a leglényegesebb kérdések érdekelnek. Engem az övé, és őt az enyém. És a Lányé persze, és a Többié, és az Adélie-ké...”

ERDŐDY EDIT

Asperján György:

VETKÖZZÜNK MEZTELENRE!

Ami ezt a regényt jellemzi, röviden öszszefogható. Megérzékít mindenekelőtt egy olyan helyzetet, ahonnan jellegadó változásokra látni, s ahonnan kitűnően lehet kérdezni a munkásosztály, a magyar társadalom új konfliktusaira. Felvázol továbbá egy manapság oly igen fontos, mégis ritka, sőt, ritkuló magatartást. S teszi mind-

ezt olyan realista műtípusként, amely sokféle megoldatlanságával együtt is érdekes olvasmány.

A helyzet, amiről szó van, csődhelyzet. Argyelán Győző került bele, a munkásból lett újságíró, aki bizonyítani akarta (ezt egyenesen élete értelmének tekintve), hogy a munkáséletforma „a tartalmas emberi életforma lehetősége”. Most kiméretlen számvetésre szánta el magát, zárómérlegre, hogy kiderüljön, mi, miért és hogyan történt, s mi az, amit a továbbiakra magával vihet. Mert visszamegy munkásnak. Fontos, hogy nemcsak magáról, s magának készíti ezt a mérleget. Testvérének összegez, a valamikori bányásznak, aki időközben szintén feljebb jutott, s akit, (mert elszakítani igyekszik az egykori élethez fűző kapcsokat) Argyelán Győző árulónak tart. Testvérének összegez, magyarázandó: miért köpte le, de vallomását a nagyobb nyilvánosságnak szánja. Mint a végén megjegyzi: az egész (felesége és bátyja más nézőpontú reflexióival együtt) publikálni kívánja. Közfilyelmet akar a történeteknek. Úgy tartja, hogy sorsa nemcsak az övé, s arról, hogy élete miért alakult amiként alakult, nemcsak magának tartozik felelősséggel és számadással.

Argyelán Győző a bizonyításnak igen egyszerű és természetes módját választotta. Noha értelmiségi lett, új státusában is egykori munkás voltának eszményeit, szemléletét, magatartását és életvitelét akarta megőrizni és érvényesíteni. Következetes hűség a lényegre vonatkozóan, s puritán, már-már apostoli egyszerűség a módot illetően – ez az, amit életvezető elvnek tekint. S hozzá még azt, hogy maga kiteljesítése csak a szolgálat parancsával összehangoltan, sőt, annak alárendelten képzelhető el. Küldött akar lenni, képviselője társainak, a munkásosztálynak, akit bármikor elszámoltathatnak mandátumával, s aki akármikor kész is erre az elszámoltatásra.

Argyelán Győző vallomása a testvérrel való vita logikáját követve, olykor az öngazolás felhangjaival, de mindig őszintesre törekedve, ezeknek az elveknek a megvalósulását, egyáltalán: érvényesíthetőségét vizsgálja. S végső konklúzióiban Argyelán Győző úgy találja, hogy elvei, a munkásélet értékei, az új, értelmiségi státusban, nem követhetők.

Előbb mintha csak az ő gyengéi miatt. Szertelen, szinte izgága, a körülmények

szorításában olykor anarchisztikusan cselekvő ember. Az a benyomásunk: hiányzik belőle a bizalmat ébresztő türelem, megértés és szeretet. Hiányzik belőle az ilyen feladathoz, az elrendelés ilyen erős tudatához, a könnyen indulatra lobbánó karakterhez oly igen szükséges bölcsesség. Vagyis a társadalmi megbízás teljesítésére már a személyes tulajdonságok felől sincsenek jó esélyei. S ezek csak romlanak, amint cselekedni kezd.

Később aztán kiderül, hogy a külső feltételek sem kedvezőek. Értelmiségi nem tud és nem is akar lenni. Azt pedig, hogy a munkások nem kérnek az ő buzgólkodásából (ahogy a gazdasági és politikai vezetés sem), nemcsak, hogy keservesen tapasztalja, de éppen felesége és bátyja, életének két nagyon fontos, ha nem a legfontosabb szereplője mondja a szemébe. Az újabb és újabb konfliktusokban Argyelán Győző egyre sötétül, a világ körülötte egyre tüskésebb: egyre égőbb sebeket üt. A feszültség és a fájdalom benne is, körülötte is nő. Az elrendelésnek egész életet betöltő hite meg-megroppan, Argyelán Győző lába alól kifut a föld. Inni kezd, házassága felbomlik és szinte jóvátehetetlenül megsérti bátyját. Ingerültsége, sértettsége állandósul, ereje fogy, már-már maga feladásáig lefokozódik, míg végre is enged: hátatfordít az újságírásnak, visszamegy munkásnak. Pontosabban: segédmunkásnak. Az eszmények és a mindennapok távolsága áthidalhatatlanná mélyül. A csődhelyzet, az átmeneti korok oly gyakori tünete, Argyelán Győző körül is kialakul.

Az eseménymenet felől a Vetközzünk meztelenre! biztosan épített, az olvasó köré is eleven élethelyzetet teremtő, s így eszméltető, megvilágosító erejű könyv lehetne. S olyan, amit letenni se lehet. Érdekességét csak fokozhatná, hogy a hatvanas évek végét, a hetvenesek elejét idézi. E helyzetből, mint az elején jeleztem, a regegy olvasója valóban jellegadó társadalmi változásokra láthat. Arra a nagy fordulatra, amely radikálisan átformálta a gazdaságot, felhangosítva az anyagi szabályzókat, az egyéni boldogulás érdekeit, alakítva, ha úgy tetszik: személytelenítve a világhoz fűző kapcsolataink nagyobb részét, megbontva természetesen a korábbi helyzetre épülő értékrendet, utat nyitva a morál torzulásának, bomlásának is. Az idő, a jelek szerint, nem azoké, akik magasra

csavart lánggal égnek, akik konzekvensen élnek. De éppen ezért lehetetlen nélkülük meglennünk. Sorsuk nyugtalanító bizonyosság. Látva őket nem téveszthetjük szem elől a sorozatos, gyakran félrevezető kompromisszumok, a kényszerű megalkuvások közt sem valóságosan az ideálist, mindennapokban az eszményit, azt, amivé lehetnénk, amivé lennünk kellene.

A Vetközzünk meztelenre! erénye, hogy Argyelán Győző sorsát egyre fenyegetőbb bajaink, a magány, a terjedő közöny, a lelki-szellemi restség, korrumpálódás konfliktusain, múló és alakuló létformák zavarain vezeti át, s velük szemben, velük közvetlen kölcsönhatásban jeleníti meg az óhajtott magatartást. Nemcsak s nem is elsősorban mint megvalósulót, de mint lassan felörlődött, sérüléseivel, hiányaival megrázót. Szinte ez az, ami már lényegesebb is, hiszen a jelenre koncentrálna a figyelmünket. A történetekből eredő, de most aktualizálódó veszélyeket tudatosítja.

A regény fontos tulajdonsága tehát, hogy szinte szociológiai érvénnyel akar tényszerű és valóság-hű, következőképp erősen és közvetlenül, mondhatni praktikusán, sőt, didaktikusán politizáló lenni. Kifejt, magyaráz, érvel, vitatkozik, szenvedélyesen, túlozva olykor, vagy rövidre zárva a bontakozó igazságot. Mindenképpen értetni szeretné magát. Akarja: vele gondolkozzunk, neki adjunk igazat. S mert élete értelméről beszél, annak csődjéről, hát emelkedett. Olykor a patetikusságig, a retorikáig.

De ez már más kérdés, esztétikai. Amit úgy fogalmazhatnánk meg legegyszerűbben, hogy a Vetközzünk meztelenre! érdekes, de nem igazán élvezetes olvasmány. Az ok Asperján György kettős vétségében keresendő. Az egyik, hogy Argyelán Győző a feladathoz mérten kisszerűen sikeredett, a másik: véle Asperján György mégis tüzön-vizen át rokonszenvezik.

Nézzük az elsőt. Jeleztem mi minden hiányzik Argyelán Győző személyes tulajdonságai közül. A legfájóbb a bölcsesség híján, s ereje fogytán egyre fokozódó, felindult agresszivitása, az igazolhatón meszsze túlnövő önérzete. Az önérzet az emberi devalválódással mind sérülékenyebb, amit egyre hangosabb, excentrikusabb, őt is, környezetét is csak ingerült ellenállásra sarkalló akciókkal, keserű kifakadásokkal akar ellensúlyozni. Iszik, mindenben, mindenki-ben kispolgárt, rosszakaratú ellenséget gya-

nit, a muskásosztály, a szocializmus ügyének opponensét vagy éppen árulóját látja. A következmény igen komoly. A szerkezet ugyanis lényegében egyívű, amiben a két testvér sorsának perlekedő mozaikjait a vallomás lendülete húzná feszessé, logikáját pedig a bizonyítás logikája alakítaná, s egyben egyeztetné a vallomás forró izgalmát az okfejtés szárazabb, dokumentatívabb jellegével. Az ilyen műtípus egyensúlya igen kényes. Az anyag, belső feszültsége, zárványai miatt könnyen szétesik. Asperján György munkája is fel-fellazul, a már jellemzett okokból támadó retorika megbontja az arányokat: tény és indulat, dokumentum és vallomás sokszor egymás ellen dolgozik.

Asperján György rokonszenve hőse iránt más oldalról okoz problémákat. Ez a rokonszenv ugyanis nem merül ki az együttérzésben. Tudva-tudatlanul közbeavatkozik, annyira, hogy az a benyomásunk támad: mind ami a bomlás tünete volna, az tulajdonképpen Argyelán Győző emberségének a megnyilvánulása, s hogy így történik abban végső soron kizárólag a kor, a társadalom a felelős. Ez pedig, mint láthattuk, nem igaz. Arról van tehát szó, hogy az anyag, a helyzet, és a jellem természetes logikáját az írói rokonszenv korrigálja. Írói szándék és élmény, írói szándék és anyagalakítás egységének a zavarra ez.

Az, hogy így történt, többféle problémára vezethető vissza. Elsőnek arra, hogy Asperján György többet tud, mint amennyit hőse révén hitelesen megérezkíteni képes. Az élmény eredeti természetét is gátolhatta az esztétikai általánosítást, nem beszélve a regény és az életrajz jelen esetben talán túlságosan is szoros megfeleléseiről. Aztán itt volt a kényszerűség. Argyelán Győző sorsa csak akkor eszméltető, ha vele méltó ember szorul létének lehetőségei alá, ha vele s benne tehát a humánnum jelentős értékei pusztulnak. S a teljes élet korban rejlő lehetőségei és akadályai is csak akkor mutatkoznak meg igazán, ha személyiség keresi azokat.

Argyelán Győző a történelem alá került, eddigi sorsa, fogyó embersége semmivel se biztat. Legkevésbé azzal, noha Asperján György szeretné, s magunk is óhajtanánk, hogy majd innen, a segédmunkás lét szintjéről bizonyítható lesz: a munkáséletforma „a tartalmas emberi életforma lehetősége”. Ehhez először is azt kellene be-

látnia, hogy munkás idejének eszményei, értékrendje, ami szerint újságíróként, értelmiségiként gondolkodni, érezni, cselekedni akart, már rég odavannak. Az új helyzetben új értékek mutatkoznak meg, s kerülnek centrumba, válnak életvezető tényezővé. A tragikus tévedéséhez, a valamikori munkás-lét mai érvényességéhez ma kacsul ragaszkodó, személyiségében is roncsolódott Argyelán Győző erre alkalmatlan. De ez különben is, már egy új regény témája.

VARGA LAJOS MÁRTON

Bihari Sándor:

LÉLEGZET

„A versben én vagyok én, előszedem mindazt, amire nincs szükségem, senki és semmi nem kéri tőlem, de írás közben legalább nem szegyenkezem miatta. Verset egyébként azért írok, amiért eddig Magyarországon minden névtelen és halhatatlan írt és ír, úgy, mintha Zrínyi Miklós lenne, és mintha kardja lenne. Matériaként tisztellem és szeretem a verset” – írja Bihari Sándor hatodik kötete kísérő szövegében.

A valamikor népies hangon induló költő ma, a *Lélegzet* verseiben kristályosult, ki-forrt jelképrendszer segítségével ad számot arról, hogy a humánus veszélyeztetése ellen, a teljességért, az emberért milyen erőket tud harcba vonultatni.

A „filológus”-költő szerelmi vallomása mesterségéhez ez a száz oldal. A szolid meghatározások, a hely- és időhatározó, a főnév, névszó, az iskolás, unalmas fogalmak furcsa, merész környezetbe kerülve ismeretlen, új arcukat mutatják, izgalmas átlényegülően mentek át. Élők lettek, hajszoltak és nyugtalanok, fáradtak és mégis lankadatlanok, kiszolgáltattak, de diadal-maskodók. Bihari kezében őhöz hasonlóak, személyiségük lett, sorsuk. Fő motívuma a szó, a mondat. Szóanyagát sűrűn átszővi a nyelvészet és irodalom szakszókincse. Ír „köztulajdonban levő szavak”-ról, melyek már elrongyolódtak, kiürültek a „kenyérrel ikertestvér szavak”. A „jelzők szötteseit” vikendház elé terítették láb-

törlőnek, „és az ige, / mely elindult egy ének felé, / kis kölcsönösként szaladgált” (*Szavak*). Egész költészetének ive „az első szótól” „Egyetlen lakható mondat virradatába” ível. Szerelméhez, társához „lassan fogalmazott szavak”-kal, „szavak közti szünetek”-kel közelít, „szót toporogtat” a türelmetlen várakozás, „mondatokkal némitja magát” valaminek a hiányát fejezi ki a látszatok, hétköznapi szavak sorolásával. A beteljesülést így énekli: „Jó veled hallgatni, a szótár / rendjénél sivárabb / mozgású mondatok közül kiszökve”. És ellentétesen, az öröm tágabb lendületével: „Beszélni jó veled, változni / szavamból szavadba”. Így összegez, fokozhatatlanul, puritánul: „Jó veled a lét mondatszerkezete” (*Dal*).

„Csak az alany és állítmány / egyeztetése a lecke” – határozza meg feladatát az ön-életrajzot adó *Króniká*ban. A lét csikorgását összetett mondatokban érzi, a dolgokban fészkelő ige után nyomoz, „gilice hang ábécén kívüli lugasába” bújjik a honvágy (*Világ világa*), a halál egy félbemaradt mondat. Az idő nála „szótárból röptet szavakat”, történik, cselekszik, a jelzők öltöztetője, a mondatszerkezetek anyagának fogalmazója (*Játékidő*). Útja izgatott verskezdetek közt visz, mellékmondatba menekül, a technicizálódó világot idéző látomásában a „reménykedő / mondat idegrendszere kifulladás”, a fertőzött, elkorcsosult tárgyak „mintha semmit / nem tudnának lélegző alanyról, / megrendült grammatikáról” (*Álom, veríték*). Az ember ellen lázadó gép, „a földalált kutya / a rafinált vau-vau / szóhomálya”, ami „paszzióból ábécét eszik / a kérdőjeleket levizeli” (*A földalált kutya*). Leltári szám kerül a „Számon kívül maradt költő” búcsúlevelére, az igék jövő idejű alakjaira (*Leltári szám a hősesen*). Elrákosodott ige-kötő, műanyag jelző, kipuffadt képzetek, elkocsonyásodott grammatikák – jelei egy embertelen, pusztuló világnak Bihari képrendszerében (*A víz megvakul*).

Játszani is tud a szavakkal, izüket izlelgeti, a gyermekkor paraszti környezetét, régmúltat idéző archaikus zamat lengi be a csak dülöneveket, helyneveket egymás mellé sorakoztató *Múzeum 45 kisgyőri helynévben 14 sorban* című versét. Elvontságában kézzelfoghatóan vaskos, földszagú, virágillatú.

Bihari számára a beszéd cselekvés, a versírás az élet formája. „Verset írok, hogy

lássam az arcom" – mondja (*Napló, percről percre*). Önmagát keresi József Attilát, Vörösmartyt, Csokonait, Balassát idézve is. József Attila filozófiai mélysege és Petőfi mindenkihez szóló közérthetősége, tisztasága, amit egyesíteni szeretne költészetében. Szép verset ír Kőlcsey ürügyén:

„Jó, ha az ember csontja hallani tud.
Verssel mérni közép európai időt.
Himnuszszá sűríteni népet, isten elé.
Az Atlanti Óceánon is megtartani.
Egymaga egy hazát irt, Kőlcsey uram.
Száj nélkül dúdolhatja a levegő.
Néha hallatszik, éneklik a temetők is.
Máig a sorain kötél táncolunk, uram”
(*Utókor*)

Egy-egy vonással gazdagodik Bihari Sándor arca is. Ő az elvont, tömöríteni tudó költő, aki „csontjával akar hallani”, aki mindennek a vázát keresi, a szerkezetet mutatja fel, a „lét mondat szerkezet”-ét. Az ő költészetének másik vezérmotívuma az idő fogalma. Nem az egyéni élet múlása, a halál közeledése, az öregedés érdekli, az idő mindig költői munkájával kapcsolatos. Hangokban, szavakban lakik, időben gondolkodik. Földje „ember-időbe” csomagolva létezik, ez a költő megtalálta ideje (*Mondóka*). „Szivárgó múlt idő” hoz forradalmas örökséget, idő, mint az örök szél, gyermekkorát (*Árvább árvaság*), „törékek-idő” után a lakatlan időt keresi (*A falra tűzött vers*), senki idejéből menekül (*Történik*) az értelmes rendbe, az alkotásba: „a verssorok vezetékére kötve / kivilágított idő” (*Petőfi világgossága*). Az idő azért olyan fontos számára, mert magyar költő, nemzetének akar világitani, a közösségi feladat köti. „Magyarország – elhagyott időzavarom, / időben mondott egyetlen mondatom”. Jövőbe lát, a jövőt teremti, a jelenből csak az érdekli, ami a jövőben kibontakozhat, jövő idejű utcaikon jár, az igék jövő idejű alakjaiért aggódik, „a délelőtödnek delet fogalmazok”. A jövő időből tekint vissza mindig, a jelen a múlttal számára összeér, ezért mondhatja: „Csokonai Vitéz Mihálynál, / anyám már sose öszülő hajánál, / két órával idősebb vagyok” (*Idegem táviratozza*). Ezért mondhatja szerelmes szép hazaszeretet-vallomásában:

„Elutaztak napjaidból, íróasztalodtól,
hogy Dózsa György távolságából
láthassalak,

hogy mondataid izommozgása legyen,
jövő idővel csiszolt köved”

(*Jegyzetek Európa szélén*)

Mindenben a mozgás, változás érdekli, a történelem legsűrítettebb pillanatait akarja tettenérni. Ezért keres folyton, kérdez, a gondolat mozgása teszi izgalmassá kötetét. Kérdez kimondatlan kérdésekkel is, látja „A kérdések fönnakava az eljövendő mondatokon” (*Föltételezések*). Kérdőjelek elé odadobva a Föld (*Mondóka*). „A végén újrakezdődő sehova mondat / jelen van, helyben-mozgásai beszívják a levegőt” – ez, amit riadtan elutasít, féltve költészetét is, nemcsak a világot, a sémákba dermedéstől, az egyhelyben topogástól, a fullasztó közepszerűségtől (*A víz megvakul*).

Levegőt! – kiáltotta József Attila. Lélegzet – mondja Bihari Sándor. Lélegezni – ez a program lehet sok is, kevés is. Ovjá meg a kisigényűségtől Bihari Sándort költői felelősségtudata:

„Hovamégy, felelni kell. Eredj oda,
eredj a történés mondatnába.
Jelen kell lenned. Sehovából oda.
A szétszakított kézirat csipkéiben
nyáron elered a hó, nem olvad el;
üres papirjaiddá változol, eredj,
kivül rekedsz magadon, eredj”
(*Világ a világ*)

(*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977*)
ZENTAI MÁRIA

Pék Pál:

RAPSZÓDIA A REMÉNYRŐL

Rendhagyó költői pálya és rendhagyó líra a Pék Pálé. Néhány, szórványos folyóirat-publikáció és antológia-kiadás után negyvenedik életéve előtt jelent meg első önálló verseskötete. (Vagy talán ez nem is olyan rendhagyó? Ha a közelmúlt éveket nézzük, megfigyelhetjük, egymás után láttak napvilágot olyan munkák, részben fővárosi, részben vidéki kiadóknál, amelyeknek szerzői negyvenedik életévük táján vagy azon túl jelentkeztek első kötetükkel: Bencze József, Körössényi János, Lázár Tibor, Mészöly Dezső, Orsovai Emil, Pálos

Rozita stb.) A félszáz vers láthatóan egy több évtizedes költői pálya s nem az utolsó évek termése: a kötet nem egy darabját – némileg más formában – már tiztizenöt évvel ezelőtt is olvashattuk. Pék Pál kötete tehát részben egy keveset és ritkán szóló költő jelenlétét bizonyítja, részben könyvkiadásunk aritmiáját, a publikálás krónikus ritmuszavarait jelzi.

A fényképezéstől kölcsönözve a hasonlatot: Pék Pál lírája tudatosan szűk nyílásra húzott és nagy mélységélességű költészet. A költészetben a kettő – „nyílás” és „mélység” – általában és szűkséggel nem föltételezi egymást; nála azonban szoros kapcsolatban van. A kötet tulajdonképpen két hangot variál (vagy inkább ismételi): a reményt és a reménytelenségét. Gazdagabban a reménytelenséget, és kicsikart, megszenvedett, ritka felhangként a reményt. A költő alapállása: a végletek közt hanykolódó emberé; jellegzetes műfaja: a rap-szódia. *Mint a madár* című, szép, két részre tagolt, tizenhat-tizenhat sorból álló, önarc képszerű versét így kezdi: „Ágak rácsain vergődik át, / szakadatlan leng, csapong, – / áttetsző rajzként köre vetve, / könyvön, kenyéren, asztalon / szaggató szelek véznaságát / idézi, türe-szúrt vidék / taszítja...” És a vers második szakaszában mondja: „De harmadnap, tisztulva csontig, / (makacs esőkben legalább!) / elgondolom: szememben végül / hanyatt zuhan a pusztulás, / s állhatatos képekbe oldva / versemben tágasság lobog...”

A szárnyak, a magasság keresése, az emelkedés és a tágasság óhaja éppoly hiteles Pék Pálnál, mint a kín, a magány, a szenvedés kimondása. Talán nem kell meg-róni már a költőt azért, mert élet és sors arra indította, hogy nagyobb érzékenysége legyen a szenvedés, a „karmos lándzsák” okozta sebek, a veszteség, az egyedüllét érzékelésére, mint a társratalálás örömeinek, a viszonzott emberi kapcsolatoknak, a boldogságnak a kifejezésére. S talán nem kell kételkednünk őszinteségében sem, amikor – fogcsikorgatva, a kínok s a magány burkából kitörve – néha-néha reményt kiált, a világot hívja, s felszólító módú igealakokkal bővíti sorsát („Kiálts hát jótörkü világot”, „emelj csak magadhoz”, „Úgy állj meg hát lóról szállva” – hogy három különböző verséből idézzünk egy-egy sort). Amíg gátlások fékezik az emberi életet, amíg oktalan sérelmek hagynak nehezen

múó nyomot, amíg veszteségek és vereségek gyűrűjéből kell kiküzdenie magát, addig a szorongást kimondó költészet élni segít. A kötet elé illesztett Guillevic-mottóval is ezt hangsúlyozza Pék: „Az aki egyedül megy / viszi magával a többieket”. A költő magára veszi a világ szenvedését, s a költő a maga „kis”, magán-szenvedését kiveti a világra. „Már egyidős a szenvedéssel / dörgő hiányunk: világ” – e két sorral zárja egyik több részes költeményét Pék. S egy antológiában olvasható, mindössze négy mondatból álló önéletrajzában a leghosszabb mondat így szól: „Apám tizéves koromban elvesztettem, s ez a hiány mindvégig elkísért.”

Pék Pál lírájának formavilága, eszköztanrendszere, motívumkincse éppolyan zárt és szűkre fogott, mint gondolati-érzelmi tartalma. Költészetének alapelemei: a kert és a madár képe, az apa emléke, a vers, a dal, a költészet, a szólás szültsége. Pék Pálnak jóformán nincs verse, amelybe valamiképpen ne szövődne be a kert-motívum. Nem egy meghatározott kertről, nem egy természeti élményről van szó, nem a leírás szintjén van jelen a kert verseiben. Ez a kert a „mesék kertje”, „gyermekkorom kertje”, „varázslások kertje”, „az utolsó szilárd pont a tájon”, „zöld sáncai” vannak, s ha „tört emelnek ágak, / szél rontja a KERTET” – így, végig nagybetűvel írva. Fák, madarak, énekes népesíti be; oltalomra, védelemre szorul; állandó veszedelem kísérti. Pék Pál a kertet minden emberi érték és szépség jelképévé emeli költészetében, s szinte monoton következetességgel szólólgatja és szövi a szót versei szövétébe. A kert-motívum mellett Pék verseinek másik sajátos eleme az apa emléke. A gyermekkorban átélt veszteség, apja korai halála az értelmetlen tragédia terhét hagyta a költőre. Apja emléke – pontosabban a hiány érzése – több versének ihletője: „aj apácska aj / sötét-szirmú rózsza / messzi fellegek régen / mélybehullt lakója” – írja például a *Sírató*-ban. E költészet harmadik visszatérő eleme a szólás fontosságának tudata. Pék Pál varázserőt tulajdonít a szónak, az embert föl-szabadító, béklyóiból kimentő hatást. Az „ének szárnya” emel, ez tanít meg szállni, s ez tart meg élni – mondja. Ezt a költészetnek tulajdonított varázserőt néha talán túlzottnak érezzük, s a vállalt „szerep” is alkalmankint a teljesítmény fölé emeli a

költőt, de a jelenség magyarázatát adja az a mélység, ahonnt a szólás szükségéig – szinte minden versben külön-külön – felküzdi magát.

Ha Pék Pál kötetét a mai magyar líra csillagzatálása alatt el akarjuk helyezni, óhatatlanul Pilinszky János neve jut eszünkbe. Itt-ott a fölismerhető lírai tónus, a rokon hangzás okán, máskor a szorongást, a fájdalmat, a panaszt a dal-formába pántoló zenei egybecsengés miatt. Föltehető, ezt a költő maga is tudja, érzékeli, s Pék Pál a változás, a megújulás útját ezért részben a több tételes lírai kompozíció, részben a dal-forma feloldása, a szabad vers irányában keresi. Ereje, tehetsége még a tömörítésben a nagyobb, a jobban érzékelhető. A kötet egészét a tudatos megformáltság, a gondos verskultúra és az igényes kifejezés jellemzi. Külön is szívesen írjuk le néhány, a továbblépés irányát jelző szép vers címét: *Ikon, Túl a fákon, Körbeért világ, A világ csöndje* s a kötetnek is címet adó – már címében is kifejező – versét: *Rapszódia a reményről*.

TÜSKÉS TIBOR

ADD TOVÁBB!

(55 mai költő és író)

„Az írószövetség fiataljainak József Attila Köre és a Móra Könyvkiadó első, közös vállalkozásának eredménye ez az antológia” – olvashatjuk az előszóban. Kétségtelenül jelentős a vállalkozás. Ritka alkalom, hogy egy négyszázoldalas könyvben együtt olvashatunk verset, novellát, tanulmányt. Fiatalköltők és írók korábbi, váltakozó színvonalú gyűjteményei után az előzőknél jóval szélesebb horizontú kötet jelent meg. Hasonló fóruma a tanulmányíróknak és kritikusoknak még nem akadt, itt viszont mindegyik „műfaj” közös megjelenési lehetőséget kapott. Az előszó „pályájukon induló fiatalokat” emleget. A valóság azonban mást mutat, hiszen például Apáti Miklós, Serfőző Simon, Utasy József, Dobai Péter, Kiss Anna, Marosi Gyula, Munkácsi Miklós vagy Veres Miklós már régóta jelen van irodalmunkban. Az olvasói befogadás szempontjából persze „nem árt”, hogy a szerkesztők (*Csaplár Vilmos, Kulín Ferenc, Rózsa End-*

re) az ismertebb szerzők műveit is figyelembe vették. Fiatalnak számítók alkotóink mezőnyét is kissé minősíti, hogy a legszínvonalasabb versek és novellák inkább a már több éve publikálótól származnak.

A legtöbb szerző természetesen a *líraban* vonult fel. Sokukat foglalkoztatja – érthetően – a származás, a szűkebb környezet problematikája. Erre utal például az első ciklus címe is: *Mi közöm hozzátok, emlékeim?* Egyeseknél még nem jött létre a jó értelemben vett leszámolás ideje a származással, a múlt legtöbb mozzanataival. *Serfőző Simonnál* és *Bari Károlynál* például gyakran inkább teherként éri az olvasó a szoros kötődést, ezt a nagyon fontos viszonyt ugyanakkor *Kiss Benedek*nél már tisztázottabbnak látjuk. Nála hordja talán a legerőteljesebben magában ez a kapcsolat a „megszüntetve-megőrzés” lehetőségét. Cikluscimadó versében írja: „En más vagyok már és mások vagytok, s azonos is, hogy / énekké feketedve hordozzam halott arcotokat. / S mint némaság gyilkos vizéből felvetett szót: / kimondjam sok halott arcom.” Korosztálya átlagából egyébként is kiemelkednek *Kiss Benedek* művei, gondolatiságuk és lírai erényeik ötvözetével. Az antológiában közölt és más művei is azt bizonyítják, hogy ő az egyik legeredetibb alkotója az utóbbi esztendőeknek. Nála nem szembetűnő a legtöbb költőre jellemző sajátosság, a *diszharmónia* lírai ábrázolása. Természetesen itt is különböző a színvonal, de úgy látjuk, hogy e téren van a legtöbb érzelmi és gondolati hasonlóság. Lényeges értékek létrehozójaként kell itt megemlítenünk *Utasy József* nevét. *Hanyatlásvégi nyár* c. verse ezt a világérzést tükrözi igen meggyőzően. „Hova hamvad a nyár, a hajdani forró? / Lefejezve im, egy ezred napraforogó.” Másutt, hasonló létélményből kiindulva, azt is bizonyítja, hogy olyan költő, aki nemcsak rögzíteni próbálja, de lirailag át is éli a valóságot. (*Zenét gyűjtök rád.*) *Utasy* írta azokat a nagy költőkhöz szóló verseket is, amelyek inkább frappáns paródiák *Rimbaud-ról*, *Illyésről*, *Pilinszkyről*, *Juhász Ferencről* és másokról. Ezek az „illyésül”, „juhászul”, vagy „pilinszkyül” megírt versek a költő mesterségbeli képességeit is jól mutatják.

Többüknél megfigyelhető a történelmi érzékenység. Közöttük *Kovács István* neve kívánkozik az élre. *Kis Pintér Imre* kötet-

beli tanulmányában olvashatjuk, hogy Kovács a „hitet megőrzők” egyike. Ezen túl nagy érdeme az erőteljes történelmi látásmód. A lengyel és a magyar nép sorsközösségét fogalmazza meg többek között: „Kosarat tett fejünk alá a történelem, / fölélnk e kor vastapintású álmát. / Egy mozdulattal kivívtuk így / az öngyilkosok szabadságát.” (*Sírvers Krzisztóf Kamil Baczyńskinak.*) Máshol hasonló erővel állít emléket költőtársaknak. A diszharmonia érintésétől ő sem mentes, de kisebb intenzitással éli át, mint mások.

Az említett állapot és világézés leírásán túl persze a valóság lényegének mélyebb megragadása is megtalálható néhány műben. A többieknél is domináns világézés adj a versteremtő helyzetet *Pass Lajos Tételek* c. költeményében, de az átlagosnál mélyebben ábrázolja a sokarcú valóságot, a lehetőségeit fontolgató szubjektumot, a küzdő embert: „Az ember tudja, hó alatt növekszik / a tavaszok körme – hóvirág, hát / vigyázva jár az erdőn: meglehet / akaratlan, de szép hegyükbe nyír.” Úgy tűnik, *Pass Lajos*nak sikerült tudatosítania a diszharmonia állapotát.

Két költőről látjuk még fontosnak szólni. Az egyik *Kiss Anna*, a másik *Petri György*. (Kis Pintér Imre is külön figyelmet szentel nekik.) A mai magyar lírában *Kiss Anna* tevékenysége kétségtelenül jól elkülöníthető, egyedi és kissé elszigetelt jelenség. A *város* c. kötetbeli ciklusa tartalmazza leginkább költészete erényeit. Itt nem beszélhetünk a diszharmonia közvetlen tükrözéséről. Meseszerűen megalkotott, *másik valóság* ez. Más kérdés, hogy menekülésjellege miatt ez a magatartás is magán viseli a jelenségek kuszasága okozta jegyeket; de nem a diszharmoniót ábrázolja, hanem az *eltordulást* attól. Ha vitatható is ez a költői alapképlet, egy biztos: ebben a teremtett világban a maradandót emeli ki, a tisztaságot magasztatja. Ahogy kötetbeli kritikusa írja: „... az emberség eszméje ez.”

Petri György versei reményt kelthetnek egy majdani filozofikus életmű megvalósítására. Absztrakciókban fogalmazza meg a diszharmonia jelenségét, a groteszk itt-ott felbukkanó elemeivel. (*Táj vájdlingban, Öt tétel, Önarckép* stb.) *Szilágyi Akos* két tanulmánya (*Líra és antilíra és Vázlat a groteszkről*) – sok eleven, és természetesen vitára is alkalmat adó vonása mellett –

sokat mond Petri költészetéről is. Egy helyen így ír Szilágyi: „... a hagyományos lírikus-közönség viszony gyakorlati kritikája, bizonyos tekintetben tagadása egy évezredek költői gyakorlatnak, amiként a huszadik század egyáltalában véve is felforgat és tagad minden évezredest.” Persze az *Add tovább!* igazán jelentős művei és alkotói magukban rejtik a hagyományok korszerű továbbvitelét is.

A kötet eleji *Beszélgetés egy olvasóval* c. írásban mondja K. A. vegyész mérnök: „... a novellák jobban tetszettek. Sokkal inkább a mai étellel foglalkoznak.” Figyelembe véve a próza fogalmi közlésének elsőbbségét ez a megállapítás feltétlenül igaz. Érthetően a novellák színvonala sem egyenletes, és például az is kérdéses, hogy *Vámos Miklós Az ember dolgozni kezd* c. írása önálló elbeszélésnek, vagy *Borgisz* c. regénye részletének tekinthető, utóbbi esetben viszont nem értjük a beválogatását. Ettől függetlenül van néhány emlékezetes prózai darabja az antológiának. Szívesen idesorolná az ember *Lengyel Péter* művét (*Magyarország, ezerkilencszáznegyvenhét*), ha nem lenne erősen érezhető a műfaji határokat feszegető mindent-elmondani akarás. Totalitásgénye alapján elképzelhető, hogy a jövő egyik fontos regényíróját üdvözölhetjük majd benne. Rövid prózai műként *Marosi Gyula* elbeszélése, *Az árnyék árnyékában* szerencsésebb alkotásnak nevezhető. Iróniája, a Déry fanynarságához közelítő megjegyzései teszik igazán emlékezetessé. A kötet novelláira általában jellemző az „egyéniséghiány” – íróra és hősré nézve egyaránt. Marosi írása kivétel!

Szót kell ejtenünk az *emberi kapcsolatok széthullásának* irodalmi vetületéről is. Csaknem mindegyik novella szerzője érinti ezt a sajátosan mai jelenséget. *Bereményi Géza* egyik hőse így okoskodik: „Csak a munka, a harc kötheti le erős szálakkal az embert... Furcsa ellentmondása a szerelemnek: aki megadó szenvedéllyel fordul a partnere felé, érdektelenné válik ma már. A munkatársi viszonyt tartom egyedül létjogosultnak napjainkban.” (*Anna*.) Az igazi humanitás hiányzik *A késdobáló* alvilági környezetéből is. *Munkácsi Miklós* kiválóan mutat be egy olyan világot, ahol Márton nem képes talpraállni, „felépíteni és túlhaladni önmagát”, és végül végzetes bűnököt követ el. A mély emberi kapcsol-

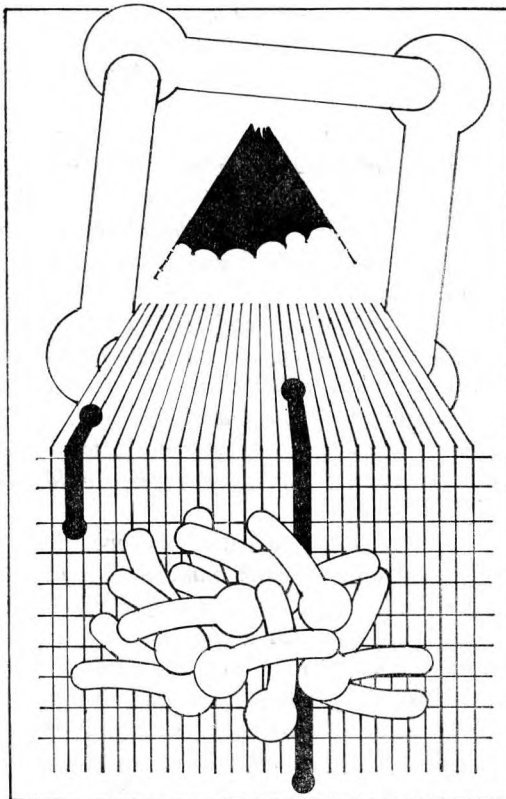
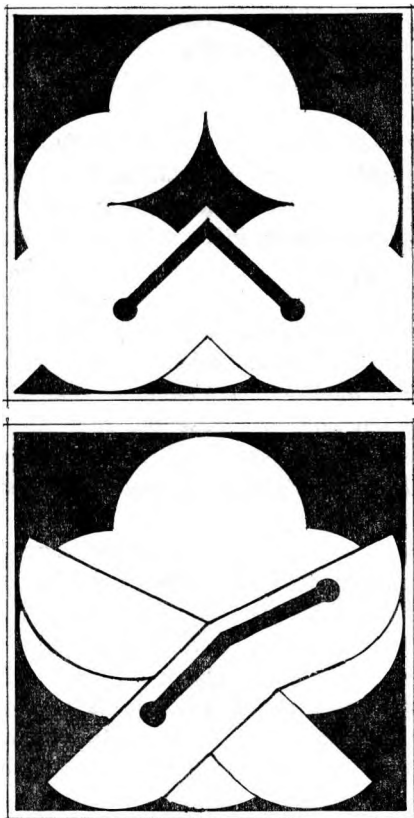
latok hiánya okozza *Dobai Péter* novellájának, a *Héttők és konyhák*-nak rideg világát is, melyben elveszti humánus tartalmát a férfi és nő viszonya. Talán Dobai ragadja meg iróilag a legjobban az említett jelenség lényegét. Stílusa is hűen szolgálja mondandóját. „...A köd a vonat körül cementsűrűségű. Női hang hallatszik: „Tes-sék”. Többet nem lehet a vonattól érteni. Aztán újra: „Itt vagyok.” „Hogy kerülsz ide?” A vonat lassan befűrödött a köd-be.”

Tudjuk, hogy a lírában domináns disz-harmónia és a prózában eluralkodó kap-csolathiány ábrázolása nem új jelenség, de tény, hogy lényeges sajátjai az antológia műveinek. A kiváltó okok, vagyis a mű-

vészi alkotásokat létrehozni segítő valóság összefüggéseinek feltárása túlnő ezen írás lehetőségein. Mindenesetre egyelőre ritka az olyan költemény, mint *Veress Miklós* kötetzáró verse, az *Óda a megmaradáshoz*, amelyben egy gyakori témának, a *léttoly-tonosságnak* újabb megéneklésével talál-kozunk:

„...újra álmodja magát föltörve a fényre
az emberiség
könyörtelennek és szépnek s hogy nem
születtek hiába
döglött gépekből ácsol törekeny tutajt
és sok Charibdis közt sok ezer veszélyben
visszatér Ithakába”

B. KOVÁCS ISTVÁN

DÉRY TIBOR

1894 – 1977

Déry Tibor halálakor írói pályájának merész ívére gondolunk. Arra az izgalmas ívelésre, amely az első regények lázadó romantikája és az utolsók ironikus bölcsesége között feszül. Mennyi kalandot és igazságkereső küzdelmet zár be ez az ív! Déry a magyar irodalom lázadójának indult; a nyugtalanság vándora, a soha meg nem elégedés bajnoka volt. Írói útján bekalandozta a modern világot; a térkép szerint valót és azt, amit nem lehet térképre rögzíteni: a történelem, a művészet útjait. Azok közé tartozott, akik nem túrték meg magukon a „beérkeztség” jól vasalt kellékeit, s nem túrték meg magukban a szabályokká, dogmákká merevedett gondolatokat. Déry sohasem pihent, mihelyt „beérkezett” valahová, máris új vállalkozások, új erőpróbák keresésére indult. Végigjárta a modern művészet iskoláit, mindent megtanult, de semmihez sem ragaszkodott. Nem a tanítást kereste, hanem az igazságot és igazabb önmagát. A változatosság és a sokféle lobogó indulat okozta, hogy jóformán állandóan polarizálta a közvéleményt: közömbös alig maradhatott valaki heves indulatainak közelében. Déryre azonban e körülötte kavargó vihar sem hatott.

Lázadása ösztönösnek tetszett, noha felismerésekből és morális állástoglalásból takadt. Azok közé az európai írók közé tartozott, akik saját környezetükkel is szembe tudtak fordulni, ha lelkiismeretük követelte ezt a szembefordulást. Akik tolsztoji gesztussal: a lelkiismeret lázadásával válaszoltak a valóság kihívásaira. Soha sem épített kényelemből óvatos gátat önmaga és az igazságra vágyó szenvedő emberi milliók közé. Írásaiban gyakran lobogott féktelennek tetsző indulat, ennek lángját azonban a vizsgáló értelem és az erkölcsi szenvedély gyújtotta meg. Egyéniségének és kísérleteinek egymással felelő ellentmondásain túl, a szertelen lázadás és az építő fegyelem, a féktelenség és a szigor, a játék és az elszánt cselekvés dialektikája mögött a konok moralista ítélkezett. Kínlódba, mélységes őszinteséggel rombolt és épített, küzdött a megmerevedett formák és a kiüresedett eszmények ellen. És küzdött a maga jó lelkiismeretéért: a lázas kísérletezés valójában a moralista alkat öltözete volt.

Déry lázadó erkölcsét, szenvedélyes kísérletezését szenvedélyes igazságkeresés hatotta át. Így vallott önmagáról: „Ellentéteimből, melyeknek fojtása néha fájdalmasabb egy gyilkoságnál, egyre világosabban oldódik ki egy nagy tanulság: az író mindenkinél jobban kötve van az igazsághoz.” Ez a felismerés öltött alakot alkotásaiban, közéleti lázadásaiban, társadalmi és erkölcsi elkötelezettségében. S az utóbbi évek bölcs és ironikus nyugalmában is. A látszólagos történelmi szépségek csillogó álcája alatt a történelem emberi igazságának kutatója munkálkodott. Az igazság kutatása örök emberi feladat, életfogytiglani kényszer, vakációt nem ismerő hivatás volt Déry Tibor számára. Halálával a huszadik század egyik nagy igazságkeresője távozott, akinek életműve és emléke ma már mindenképpen a világirodalom körén van jelen.